

VILNIAUS UNIVERSITETAS

DOVILĖ ŽVALIONYTĖ

GRĮŽUSIŲ MIGRANTŲ INTEGRACIJA KILMĖS ŠALIES DARBO
RINKOJE: LIETUVOS ATVEJO ANALIZĖ

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2014 metai

Disertacija rengta 2009–2014 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Vitalis Nakrošis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02 S).

Turinys

IVADAS	5
1 ŽMOGIŠKOJO KAPITALO VAIDMUO GRĮŽUSIŲ MIGRANTŲ INTEGRACIJOS PROCESĖ: TEORIJŲ IR TYRIMŲ APŽVALGA	22
1.1 ŽMOGIŠKASIS KAPITALAS GRĮŽUSIŲ INTEGRACIJOS PROCESĖ	22
1.1.1 <i>Patirtis užsienyje: ar įgyjama žinių ir įgūdžių?</i>	23
1.1.2 <i>Patirtis grįžus: ar gaunama grąža už įgytas žinias?</i>	28
1.2 PRIIMANČIOS DARBO RINKOS VAIDMUO GRĮŽUSIŲ INTEGRACIJOJE ...	31
1.2.1 <i>Informacijos asimetrija ir jos įtaka darbuotojų pasirinkimui</i>	33
1.2.2 <i>Migracijos patirties signalas</i>	38
1.3 TYRIMO TEORINIS MODELIS	43
2 METODOLOGIJA	49
2.1 TYRIMO DIZAINAS	49
2.2 KINTAMŲJŲ APIBRĖŽIMAS IR MATAVIMAS.....	52
2.2.1 <i>Grįžę migrantai</i>	52
2.2.2 <i>Grįžusiųjų integracija</i>	59
2.2.3 <i>Žmogiškasis kapitalas</i>	62
2.3 DUOMENŲ RINKIMO METODAI	67
2.3.1 <i>Lietuvos gyventojų apklausa</i>	67
2.3.2 <i>Grįžusių migrantų apklausa</i>	69
2.3.3 <i>Darbdavių apklausa</i>	69
3 LIETUVOS ATVEJO ANALIZĖ	73
3.1 GRĮŽUSIŲJŲ SKAIČIUS	73
3.2 GRĮŽUSIO MIGRANTO „PORTRETAS“	76
3.3 GRĮŽUSIŲJŲ INTEGRACIJA Į DARBO RINKĄ	79
3.3.1 <i>Kaip migracijos patirtis veikia darbo susiradimą Lietuvoje?</i>	80
3.3.2 <i>Kaip migracijos patirtis veikia darbo užmokestį Lietuvoje?</i>	94
3.3.3 <i>Kaip migracijos patirtis veikia pakartotinį išvykimą?</i>	101
3.3.4 <i>Neveiksmingi geresnės migracijos patirties atrankos mechanizmai</i> .	105
3.3.5 <i>Migracijos patirtis – neigiamas signalas darbo rinkoje</i>	108
3.4 IMPLIKACIJOS MIGRACIJOS POLITIKAI	111
IŠVADOS	119
LITERATŪROS SĄRAŠAS	130
1 PRIEDAS. GRĮŽUSIŲ MIGRANTŲ APKLAUSOS DUOMENYS	141
2 PRIEDAS. DARBDAVIŲ APKLAUSOS DUOMENYS	171
3 PRIEDAS. PAPILDOMI REGRESINĖS ANALIZĖS REZULTATAI ..	186

Paveikslėliai ir lentelės

Paveikslėliai

1 paveikslėlis. Grįžusių ir grįžimą deklaravusių Lietuvos piliečių (lietuvių) skaičius 1990–2013 m.	75
--	----

Lentelės

1 lentelė. Teorinis tyrimo modelis.	46
2 lentelė. Grįžusių migrantų atsakymų, ar migracijos patirtis padėjo jiems grįžus susirasti darbą arba susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje, pasiskirstymas pagal jų užimtumo pobūdį grįžus (samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys).	83
3 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik samdomais darbuotojais dirbusius grįžusius migrantus).	87
4 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).	89
5 lentelė. Grįžusiųjų pasiskirstymas pagal ūkio sektorius, kuriuose dirbo užsienyje ir dirba Lietuvoje, bei skirtingų sektorių darbdavių požiūris į grįžusiųjų įdarbinimą.	91
6 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos grįžusių migrantų darbo užmokesčio lygiui Lietuvoje (tiesinės regresijos modelis (OLS), apimantis tiek samdomus, tiek savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).	98
7 lentelė. Grįžusiųjų pasiskirstymas pagal ūkio sektorius, kuriuose dirbo užsienyje ir dirba Lietuvoje.	100
8 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos ketinimams pakartotinai emigruoti (logistinės regresijos modelis).	104

Įvadas

Šiuolaikinė emigracija dažnai yra laikino pobūdžio, o tai didina grįžtamosios migracijos reikšmę tiek migracijos procesuose, tiek ir jų tyrimuose. Nors daugiau kaip prieš šimtą metų E. G. Ravenstein iškėlė mintį, kad „kiekvienas reikšmingesnis migracijos srautas sukuria kompensuojantį priešingą srautą¹, beveik visą XX amžių migracija dažniausiai buvo suvokiama ir analizuojama kaip vienkartinis išvykimas. Nė viena iš tradicinių migraciją aiškinančių teorijų, tokių kaip neoklasikinės ekonomikos požiūrio pritaikymas migracijai (apimanti ir itin populiarių stūmos-traukos modelį), naujoji darbo jėgos judėjimo ekonomikos teorija, struktūralistinės teorijos, dvejopos darbo rinkos teorija², suformuluotų 8–9 dešimtmetyje ar dar anksčiau, nebuvo skirta grįžtamajai migracijai ar grįžusių migrantų integracijai kilmės šalyje aiškinti³. Beveik iki pat XX amžiaus pabaigos teorinė literatūra išliko „nepaprastai tyli“ grįžtamosios migracijos atžvilgiu⁴. Vis dėlto per pastaruosius porą dešimtmečių imta vis dažniau pabrėžti, kad didelė emigracijos dalis yra laikino

¹ E. G. Ravenstein, „The Laws of Migration.“ *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 1885, 199.

² Šių teorijų išsamios apžvalgos pateikiamos: Jean-Pierre Cassarino, „Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited.“ *International Journal of Multicultural Societies*, 6(2), 2004, 253–279; Lucia Kurekova, „Theories of Migration: Conceptual Review and Empirical Testing in the Context of the EU East-West Flows.“ Pranešimas konferencijoje „Interdisciplinary Conference on Migration. Economic Change, Social Challenge“, University College London, 2011 m. balandžio 6–9 d., <https://cream.conference-services.net/resources/952/2371/pdf/MECSC2011_0139_paper.pdf>; Egidijus Barcevičius, „Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 31–74.

³ Migraciją aiškinančios teorijos kritikuojamos dėl lėto prisitaikymo prie sparčiai kintančių sąlygų. Esami pagrindiniai teoriniai požiūriai, aiškinantys tarptautinę migraciją, išskyrus transnacionalizmą, buvo sukurti industrinės eros metu ir atspindi būtent to laikotarpio ekonominius santykius, socialines institucijas, technologijas, demografinę padėtį ir politiką. Todėl jie nevisada pajėgūs paaiškinti naujesnes tendencijas, įskaitant tokius reiškinius kaip intensyvesnė grįžtamoji ar apykaitinė migracija. Douglas S. Massey et al., *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, OUP Oxford, 2005, 3.

⁴ Oded Stark, „Return and Dynamics: The Path of Labor Migration When Workers Differ in Their Skills and Information Is Asymmetric.“ *The Scandinavian Journal of Economics*, 97(1), 1995, 58.

pobūdžio⁵. Įvairių tyrimų rezultatai rodo, kad į savo kilmės šalis, priklausomai nuo aplinkybių, grįžta nuo 20–30 iki 50–60 proc. migrantų⁶. Tai reiškia, kad augant bendram gyventojų judumui, didėja ir grįžtančių migrantų srautai, o migracijos patirties turinčių gyventojų grupė šiuolaikinėse visuomenėse tampa vis reikšmingesnė. Grįžtamosios migracijos proceso svarbos didėjimą rodo ir pastaruoju metu gana sparčiai augantis mokslinių publikacijų grįžtamosios migracijos tema skaičius.

Šiuolaikinei migracijai taip pat būdingas sprendimų, kur gyventi, kaitumas. Tradiciškai grįžimas į kilmės šalį buvo laikomas galutiniu sprendimu, žyminčiu migracijos ciklo pabaiga. O šiandien vis dažniau kalbama apie migracijos kintamumą, ją apibūdinant kaip neišbaigtą (čia ir kitur angl. *incomplete*)⁷, nepastovią (*liquid*), svyruojančią (*fluctuating*), nestabilią (*fluid*)⁸. Dabartiniams migrantams ypač būdingas laikinumo jausmas ir netikrumas dėl ateities – išvykusieji neretai svarsto grįžimą ar persikėlimą į kitą užsienio šalį, o grįžusieji neatmeta galimybės vėl išvykti⁹. Kartais migruojama ir po keletą kartų, ilgesnius ar trumpesnius laikotarpius praleidžiant tiek kilmės, tiek ir tikslo šalyje¹⁰. Kitaip tariant, vyksta vadinamoji apykaitinė (*circular*) migracija.

⁵ Christian Dustmann ir Yoram Weiss, „Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK.“ *British Journal of Industrial Relations*, 45, 2007, 236–256.

⁶ Devesh Kapur ir John Mchale, „Economic Effects of Emigration on Sending Countries.“ Kn. Marc R Rosenblum ir Daniel J Tichenor (sud.), *The Oxford Handbook of the Politics of International Migration*, (Oxford; New York: Oxford University Press, 2012), 140; Barcevičius, „Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?“, 39.

⁷ Marek Okolski, „Incomplete Migration. A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants“ Kn. Claire Wallace ir Dariusz Stola (sud.), *Patterns of Migration in Central Europe*, Palgrave Macmillan, 2001.

⁸ Godfried Engbersen, Eric Snel ir Jan de Boom, „‘A van Full of Poles’: Liquid Migration from Central and Eastern Europe.“ Kn. Richard Black et al. (sud.), *A Continent Moving West?: EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam University Press, 2010, 115–140.

⁹ Anne White, „Polish Return and Double Return Migration.“ *Europe-Asia Studies*, 66(1), 2014, 25–49.

¹⁰ Šioje disertacijoje šalys, iš kurių migrantai yra kilę ir emigravę, vadinamos kilmės šalimis, o šalys, į kurias buvo emigruota, vadinamos tikslo šalimis. Nors grįžtamosios migracijos procese kilmės šalis tampa ir tikslo šalimi, tekste, siekiant nuoseklumo ir aiškumo, visur laikomasi pirminio apibrėžimo.

Apykaitinę migraciją tiek moksliniuose darbuose, tiek viešojoje politikoje linkstama vertinti pozityviai. Ji matoma kaip vienas iš nedaugelio būdų intelektualiams, kultūriniais, finansiniams ir kitokiems ištekliams, sutelktiems centriniuose pasaulio regionuose (išsivysčiusiose šalyse), pasiekti periferinius (besivystančias šalis)¹¹. Manoma, kad apykaitiniai migrantai grįždami į kilmės šalį parveža naujų įgūdžių ir idėjų, kurie kilmės šalyje skatina inovacijas ir progresą. Šis požiūris itin būdingas optimistų pusei populiarioje migracijos-vystymosi diskusijoje (*migration-development nexus debate*)¹². Jų teigimu, apykaitinė migracija leidžia idėjas, patirtį, žinias ir įgūdžius perkelti į migrantų kilmės šalis, kitaip tariant, sudaro galimybę atsirasti socialinėms perlaidoms (*social remittances*)¹³, kurios kartu su piniginėmis perlaidomis (*financial remittances*) reikšmingai prisideda prie atsiliekančių šalių vystymosi.

Vis dėlto taip vertinant apykaitinę migraciją neatsižvelgiama, kad neretai migracijoje įgytos idėjos, žinios ir įgūdžiai yra neišreikšti (*tacit*), t. y. įgyti per tiesioginę patirtį, todėl jiems perduoti irgi reikia tiesioginės patirties ir laiko. Vadinasi, kad migracija kurtų tokią naudą kilmės šaliai, kokios tikimasi, migrantai turėtų grįžti ilgesniam laikui, sėkmingai integruotis į darbo rinką ir turėti galimybę pritaikyti savo užsienyje įgytas žinias kilmės šalyje. Tačiau jei pakartotinai emigruojama netrukus po grįžimo, apykaitinė migracija kilmės šalies pažangoje negali vaidinti didesnio vaidmens. Be to, naujausi empiriniai tyrimai rodo, kad toks pakartotinis išvykimas, ypač nepavykus sėkmingai integruotis, gali migrantus (visų pirma vyresnius ar šeimas sukūrusius)

¹¹ Graeme Hugo, *What We Know About Circular Migration and Enhanced Mobility*, Migration Policy Institute, 2013 m. rugsėjis, <<http://www.migrationpolicy.org/research/what-we-know-about-circular-migration-and-enhanced-mobility>>.

¹² Ninna Nyberg-Sørensen, Nicholas Van Hear ir Poul Engberg-Pedersen, „The Migration-Development Nexus: Evidence and Policy Options.“ *International Migration*, 40(5), 2002, 49–73.

¹³ Peggy Levitt, „Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion,“ *International Migration Review*, 32(4), 1998, 926–48; Peggy Levitt ir Deepak Lamba-Nieves, „Social Remittances Revisited.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1), 2011, 1–22.

paskatinti apsispręsti likti tikslo šalyje, mažinant ryšių su kilmės šalimi bei įvairių transnacionalinių praktikų intensyvumą bei tolesnės apykaitinės migracijos tikimybę¹⁴. Taigi sėkminga grįžusių migrantų integracija į kilmės šalies darbo rinką yra svarbi sąlyga, kad migracijos procesas nešų naudą jų kilmės šaliai.

Disertacijos rengimo pradžioje atliktas grįžtamosios migracijos į Lietuvą kiekybinis tyrimas¹⁵ atskleidė, kad į Lietuvą grįžusių migrantų, kurių absoliuti dauguma jaučiasi migracijos metu įgiję naujų žinių ar įgūdžių, integracija Lietuvoje nėra itin sėkminga ir didelė dalis grįžusiųjų ketina ilgai netrukus pakartotinai emigruoti¹⁶. Tai paskatino iškelti **pagrindinį disertacijos klausimą** – nuo ko priklauso grįžusių migrantų integracijos į kilmės šalies darbo rinką sėkmė bei kokį vaidmenį tame procese vaidina migrantų užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai?

Teorija

Grįžtamajai migracijai ir jos pasekmėms aiškinti itin dažnai pasitelkiama žmogiškojo kapitalo teorinė prieiga. Žmogiškasis kapitalas apima asmens žinias ir įgūdžius, naudojamus kuriant ekonominę vertę¹⁷. Migracijos procesas, kurio metu asmuo patenka į jam ar jai nepažįstamą socialinę, kultūrinę ir profesinę aplinką, yra pripažįstamas kaip darantis įtaką žmogiškajam migruojančiųjų kapitalui. Paprastai migracija siejama su tokio

¹⁴ Anne White, „Double Return Migration: Failed Returns to Poland Leading to Settlement Abroad and New Transnational Strategies.“ *International Migration*, 2013; White, „Polish Return and Double Return Migration.“

¹⁵ Lietuvos mokslo tarybos finansuotas mokslinis tyrimas „Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų apykaitinės migracijos tyrimas“, kurį 2010–2012 m. įgyvendino Viešosios politikos ir vadybos instituto (VPVI) tyrėjai, įskaitant disertacijos autorę (sutarties Nr. SIN-02/2010). Tyrimo vadovas dr. Egidijus Barcevičius.

¹⁶ Dovilė Žvalionytė, „Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 75–100; Dovilė Žvalionytė ir Mažvydas Jastramskis, „Grįžtamoji migracija ir žmogiškasis kapitalas.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 101–147.

¹⁷ Jacob Mincer, „Investment in Human Capital and Personal Income Distribution.“ *Journal of Political Economy*, 66, 1958; Gary S. Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*, 3 leid., University Of Chicago Press, 1964.

kapitalo padidėjimu. Tiesa, esama abejojančių, ar, pavyzdžiui, kvalifikuotiems asmenims emigravus dirbti kvalifikacijos nereikalaujančių darbų, žmogiškasis kapitalas taip pat auga ar, priešingai, yra iššvaistomas. Vis dėlto pastarųjų metų tyrimuose vis dažniau linkstama teigti, kad ir tokios migracijos patirtys prisideda prie žmogiškojo kapitalo augimo.

Žmogiškojo kapitalo koncepciją pasitelkiantys tyrimai rodo (žr. 1.1.1 poskyrį), kad migrantai skirtingu mastu padidina savo žinias ir įgūdžius, priklausomai nuo jų pačių charakteristikų (pvz., išsilavinimo lygio, amžiaus ir kt.) ir nuo įvairių migracijos aplinkybių (pvz., emigracijos trukmės, užsiėmimo emigracijos metu ir pan.). Bene populiariausias tyrimo klausimas, kalbant apie grįžusių migrantų integraciją į darbo rinką, yra, ar, kokią ir kodėl jie gauna gražą už savo migracijos patirtį, t. y. užsienyje įgytas naujas žinias ir sprendimą grįžti. Empirinių tyrimų rezultatai labai skirtingi ir neretai netgi prieštaringi (žr. 1.1.2 poskyrį), tačiau tyrimų bendras bruožas yra tas, kad bandoma gražos už migracijos patirtį skirtumus susieti su grįžusiųjų charakteristikomis, ypač su jų užsienyje įgytu žmogiškuoju kapitalu.

Vadovaujantis žmogiškojo kapitalo teorija, ryšys tarp žinių ir įgūdžių padidėjimo būnant užsienyje ir grįžusiųjų integracijos į darbo rinką sėkmės (gaunamos gražos) turėtų būti tiesinis: labiau patobulėję turėtų integruotis geriau nei mažiau patobulėję. Tokiu atveju, jei grįžusių migrantų žinios ar įgūdžiai padidėjo, jų papildomai įgyti gebėjimai būtų adekvačiai atlyginami. Atitinkamai, jų integracija į darbo rinką turėtų būti sėkminga, o pakartotinė migracija – maža. Pakartotinę migraciją galėtų skatinti nebent siekis įgyti dar daugiau žinių arba įgūdžių ar kitos, su darbo rinka nesusijusios, priežastys. Kita vertus, jei grįžę migrantai būdami užsienyje naujų gebėjimų neįgijo, jie neturėtų turėti lūkesčių dėl didesnio atlyginimo grįžus, todėl tokiu atveju pakartotinė migracija irgi turėtų būti maža. Atkreiptinas dėmesys, kad abiem atvejais žmogiškojo kapitalo teorija nėra pajėgi paaiškinti nesėkmingos grįžusiųjų integracijos ir ją sekančios pakartotinės emigracijos.

Šioje disertacijoje keliama idėja, jog esminė žmogiškojo kapitalo teorijos silpnybė aiškinat grįžusiųjų integraciją yra prielaida, jog kilmės šalies darbo rinkoje užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai yra atpažįstami ir adekvačiai įvertinami. Kitaip tariant, nėra atsižvelgiama į grįžtančius migrantus priimančios darbo rinkos charakteristikas. Teorinius argumentus, kaip aplinka gali veikti grįžusiųjų integraciją, pasiūlo informacijos asimetrijos rinkose idėja paremtos teorijos¹⁸. Anot jų, darbo rinkoje egzistuoja informacijos asimetrija tarp potencialaus darbdavio ir potencialaus darbuotojo (šiuo atveju darbo ieškančio grįžusio migranto), kurių pirmasis turi daug mažiau informacijos apie antrojo tikruosius gebėjimus. Jei nėra gerų atrankos (*screening*) mechanizmų, darbdavys negali tinkamai įvertinti grįžusių migrantų užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo ir pasiūlyti adekvataus atlyginimo (žr. 1.2.1 poskyrį). Tiesa, darbdavys gali vadovautis žiniomis apie kitus grįžusius migrantus, kurios formuoja jo įsivaizdavimą apie grįžusių migrantų produktyvumą. Priklausomai nuo jo migracijos patirtis darbdaviui gali veikti kaip teigiamas, neutralus arba neigiamas signalas (žr. 1.2.2 poskyrį).

Disertacijoje keliama hipotezė, kad ryšys tarp užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo ir grąžos už jį grįžus, apie kurią kalba žmogiškojo kapitalo teorija, yra veikiamas informacijos asimetrijos, atrankos mechanizmų efektyvumo ir migracijos patirties signalo kilmės šalies darbo rinkoje ir tai veda prie skirtingų pasekmių kalbant apie pakartotinę emigraciją. Kitaip tariant, jei darbo rinkoje, kuriai būdinga informacijos asimetrija ir neefektyvūs atrankos mechanizmai, migracijos patirtis yra laikoma didesnio produktyvumo signalu, grįžusieji turėtų gauti vidutiniškai didesnę pradinį atlyginimą nei neišvykusieji, net ir tuomet, kai grįžusieji būdami užsienyje papildomų gebėjimų neįgijo. Tai turėtų užtikrinti palyginti lengvą grįžusiųjų integraciją ir

¹⁸ Tai informacijos asimetrijos, signalizavimo ir atrankos teorijos, kurios pirmiausia buvo išplėtos šiuose darbuose: George A. Akerlof, „The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism.“ *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 1970, 488; Michael Spence, „Job Market Signaling.“ *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 1973, 355–374; Joseph E. Stiglitz, „The Theory of ‘Screening.’ Education, and the Distribution of Income.“ *The American Economic Review*, 65(3), 1975, 283–300.

sumažinti paskatas pakartotinai emigruoti. Tuo tarpu nesėkminga grįžusiųjų integracija ir pakartotinė emigracija yra tikėtina tuomet, kai darbo rinkoje, kuriai taip pat būdinga informacijos asimetrija ir atrankos mechanizmai nėra efektyvūs, migracijos patirtis nėra laikoma didesnio produktyvumo signalu, o grįžta užsienyje papildomų gebėjimų įgiję migrantai. Tokie migrantai grįždami turėtų tikėtis santykinai didesnio atlyginimo, palyginti su panašiais neišvykusiais, tačiau jiems dėl informacijos asimetrijos būtų siūlomas panašus (ar net mažesnis) atlyginimas kaip nemobiliems darbuotojams, kuris neatitiktų jų lūkesčių. Todėl būtent šio scenarijaus atveju grįžusieji turėtų būti labiausiai linkę pakartotinai išvykti.

Taigi šioje disertacijoje susiejant dvi pristatytas teorines perspektyvas – žmogiškojo kapitalo ir informacijos asimetrijos – sukonstruojamas tyrimo teorinis modelis (žr. 1 lentelę 1.3 skyriuje). Jis apima keturias skirtingas teorines grįžusių migrantų integracijos į kilmės šalies darbo rinką situacijas, kurių galimumas tikrinamas empirinio tyrimo metu. Pažymėtina, jog bandymų į migracijos aiškinimus įtraukti darbo rinkos veiksniai, tokius kaip informacijos asimetrija, ligi šiol būta labai nedaug, o ir esami dažniausiai analizuoja emigracijos bei imigracijos, o ne grįžtamosios migracijos procesus¹⁹. Taigi pasiūlytas dviejų teorijų integravimas leidžia atskleisti potencialią grįžusių migrantų integracijos įvairovę ir padeda geriau suprasti jos priežastis ir pasekmes.

¹⁹ Saibal Kar ir Bibhas Saha, „Asymmetric Information in the Labor Market, Immigrants and Contract Menu.“ *IZA Discussion Papers*, Nr. 5508, 2011, 1–35; Saibal Kar, „International Labor Migration, Asymmetric Information and Occupational Choice.“ *Trade and Development Review*, 2(1), 2009, 34–48; Nancy H. Chau ir Oded Stark, „Migration under Asymmetric Information and Human Capital Formation.“ *Review of International Economics*, 7(3), 1999, 455–83; Oded Stark, „Return and Dynamics: The Path of Labor Migration When Workers Differ in Their Skills and Information Is Asymmetric.“ *The Scandinavian Journal of Economics*, 97(1), 1995, 55–71; Eliakim Katz ir Oded Stark, „International Migration Under Asymmetric Information.“ *The Economic Journal*, 97(387), 1987, 718; Viem Kwok ir Hayne Leland, „An Economic Model of the Brain Drain.“ *The American Economic Review*, 72(1), 1982, 91–100; Spence, „Job Market Signaling.“

Politika

Disertacijoje pasiūlytas požiūris suteikia galimybę naujai pažvelgti ir į migrantų kilmės valstybių vykdomą migracijos politiką. Žmogiškojo kapitalo teorijai būdinga argumentacija, kad grįžtamoji migracija reiškia parsivežamą ir pritaikomą žmogiškąjį kapitalą, kuris skatina ekonominę ir socialinę pažangą migrantų kilmės šalyse, vyrauja ir migracijos politikoje. Didesnę gyventojų emigraciją patiriančios šalys paprastai ima vystyti emigrantų sugrįžimo skatinimo politiką. Pasaulyje plačiai žinomos didžiųjų šalių, tokių kaip Kinija ar Indija, grįžtamosios migracijos skatinimo programos, skirtos visų pirma aukštos kvalifikacijos emigrantams, tačiau tokia politikos kryptis ne mažiau būdinga ir Vidurio Rytų Europos valstybėms. Lietuvoje ryšių su išvykusiais išlaikymas ir jų sugrįžimo skatinimas jau maždaug dešimtmetį šalies strateginiuose dokumentuose įvardijamas kaip vienas pagrindinių tikslų migracijos srityje²⁰. Aiškinantis, kokios priemonės padėtų jį pasiekti, atliktas ne vienas valstybės institucijų užsakytas ar nevyriausybinių organizacijų inicijuotas tyrimas²¹, o ekonominio augimo laikotarpiu 2006–2007 m. buvo vykdomi ir specialūs projektai, skirti paskatinti išvykusiuosius grįžti namo²². Kitos VRE šalys, pvz., Lenkija ar Latvija, imasi labai panašių priemonių –

²⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano patvirtinimo.“ 2007 m. balandžio 25 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 416; Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl ‘Globalios Lietuvos’ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo.“ 2011 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 389.

²¹ Piliietinės visuomenės institutas, *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*, Vilnius, 2005; Egidijus Barcevičius et al., *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į Tėvynę priemonės*, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2005; Egidijus Motieka, Mantas Adomėnas ir Jonas Daniliauskas, *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išėvijos atžvilgiu*, Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006; Viešosios politikos ir vadybos institutas, „Protų nutekėjimo“ mažinimas ir „protų“ susigrąžinimas, Vilnius: 2006; Užsienio lietuvių rėmimo centras, *Užduotis Lietuvai – nuo protų nutekėjimo prie protų pritraukimo*, 2008; Mantas Adomėnas et al., „Globalios Lietuvos“ plėtros koncepcija, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008; Egidijus Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*, Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009.

²² Plačiau apie politikos priemones, vykdytas iki 2012 m., žr. Irma Budginaitė, „Politiniai grįžtamosios migracijos veiksniai: politikos priemonės ir jų sėkmė.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 167–213.

kuria emigrantų susigrąžinimo programas, vykdo tyrimus ir organizuoja sugrįžimo skatinimo akcijas²³. Kaip rodo šis ir ankstesni tyrimai²⁴, tokios politikos veiksmingumas, bent jau Lietuvoje, yra labai nedidelis. Pastebėtina, kad politikos priemonės tiek Lietuvoje, tiek kitose VRE šalyse yra nukreiptos beveik išimtinai į grįžtančiųjų „pasiūlos“ didinimą, t. y. į emigrantus, siekiant paskatinti juos priimti sprendimą grįžti ir palengvinti sklandų persikėlimą į kilmės šalį. Tačiau labai mažai dėmesio skiriama grįžusiųjų integracijai ir ypač grįžusių migrantų „paklausai“ – juos priimančiai darbo rinkai.

Literatūros apžvalga

Disertacija siekiama prisidėti prie savanoriškos²⁵ grįžtamosios migracijos ir grįžusių migrantų integracijos tyrimų plėtros, žvelgiant iš migrantų kilmės šalies perspektyvos. Dauguma grįžtamosios migracijos tyrimų iki maždaug 2000 m. buvo atlikti imigrantų tikslo šalių mokslininkų, jiems į grįžtančius migrantus žiūrint kaip į išvykstančius imigrantus²⁶. Tik pastarąjį dešimtmetį daugėja tyrimų, kuriuose grįžtamoji migracija nagrinėjama iš migrantų kilmės šalies perspektyvos. Nemažos jų dalies geografinis dėmesio centras yra besivystančios šalys (didžiosios šalys, tokios kaip Kinija ar Indija, bet ir mažosios, pvz., Jamaika), tačiau auga tokių tyrimų skaičius ir apie buvusio Rytų bloko šalis, kurios po Šaltojo karo pabaigos susidūrė su gana intensyvia gyventojų emigracija. Pirmiausia, sparčiai daugėja tyrimų apie

²³ Eurofound, *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*, Dublinas: 2012; Magdalena Lesinska, „The Dilemmas of Policy Towards Return Migration. The Case of Poland After the EU Accession.“ *Central and Eastern European Migration Review*, 2(1), 2013, 77–90.

²⁴ Budginaitė, „Politiniai grįžtamosios migracijos veiksniai“; Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*.

²⁵ Susijusį, tačiau atskirą tyrimų lauką sudaro tyrimai, nagrinėjantys migrantų sugrįžimą, kai jis yra ne savanoriškas, bet nelegalaus buvimo tikslo šalyje pasekmė (deportacija). Nors grįžusiųjų integracijos procesas gali būti panašus, tačiau disertacijoje apsiribojama tik savanoriško grįžimo analize.

²⁶ Pavyzdžiui, Christian Dustmann, „Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration.“ *European Economic Review*, 47(2), 2003, 353–69; Dustmann ir Weiss, „Return Migration“; Lena Nekby, *The Emigration of Immigrants, Return vs. Onward Migration: Evidence from Sweden*, Stockholm University, Department of Economics, 2004 <http://ideas.repec.org/p/hhs/sunrpe/2004_0007.html>.

grįžtamąją migraciją į naująsias ES nares Vidurio ir Rytų Europoje²⁷, taip pat pradeda rasti studijų, nagrinėjančių grįžtamąją migraciją į Balkanų valstybes²⁸, o pastaraisiais metais ir į ES artimesnėje ar tolimesnėje Rytų kaimynystėje esančias posovietines šalis²⁹.

Lietuvoje grįžtamosios migracijos tyrimai skaičiumi kol kas gerokai nusileidžia emigracijos tematikos darbams. Daugelis iki šiol atliktų tyrimų dėmesį sutelkia į emigraciją, jos priežastis ir pasekmes Lietuvai³⁰. Prie jų

²⁷ Pavyzdžiui, Allan Williams ir Vladimír Baláž, „What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK.“ *International Migration Review*, 39(2), 2005, 439–468; Mihails Hazans, „Post-Enlargement Return Migrants’ Earnings Premium: Evidence from Latvia.“ University of Latvia ir BICEPS, 2008; Vesselin Mintshev ir Venelin Boshnakov, „Return Migration and Development Prospects after EU Integration: Empirical Evidence from Bulgaria.“ Kn. Richard Black et al. (sud.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam University Press, 2010, 231–248; Britta Klagge ir Katrin Klein-Hitpaß, „High-Skilled Return Migration and Knowledge-Based Development in Poland,” *European Planning Studies*, 18(10), 2010, 1631–1651; J. William Ambrosini et al., „The Selection of Migrants and Returnees: Evidence from Romania and Implications.“ *National Bureau of Economic Research Working Paper Series* Nr. 16912, 2011 <<http://www.nber.org/papers/w16912>>; Agnieszka Fihel ir Agata Górny, „To Settle or to Leave Again? Patterns of Return Migration to Poland During the Transition Period.“ *Central and Eastern European Migration Review*, 2(1), 2013, 55–76.

²⁸ Augustin Coulon ir Matloob Piracha, „Self-Selection and the Performance of Return Migrants: The Source Country Perspective.“ *Journal of Population Economics*, 18(4), 2005, 779–807.

²⁹ Pia Pinger, „Come Back or Stay? Spend Here or There? Return and Remittances: The Case of Moldova.“ *International Migration*, 48(5), 2010, 142–173; Olga Kupets, „Brain Gain or Brain Waste? The Performance of Return Labor Migrants in the Ukrainian Labor Market.“ *Economic Education and Research Consortium Working Paper Series*, Nr. 11/06E, 2011, 1–46; Susan Thieme, „Coming Home? Patterns and Characteristics of Return Migration in Kyrgyzstan.“ *International Migration*, 2012; Chobanyan Haykanush, *Return Migration and Reintegration Issues: Armenia*, CARIM East – Consortium for Applied Research on International Migration, 2013.

³⁰ Sigita Karpavičius, „Emigracijos poveikis Lietuvos ekonomikai.“ *Pinigų studijos*, 36(2), 2006, 21–41; Lietuvos laisvosios rinkos institutas, *Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams*, Vilnius, 2006; Žilvinas Martinaitis ir Dovilė Žvalionytė, „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome, ką turėtume žinoti?“ *Politologija*, 3(47), 2007, 112–134; Saulė Kairienė, Saulė Jakštienė ir Valdas Narbutas, „The Influence of Emigration Assumptions for Human Resources Development in Lithuania.“ *Socialiniai tyrimai*, 14(4), 2008, 71–77; Ramunė Čiarnienė, Vilmantė Kumpikaitė ir Audrius Taraškevičius, „Makroekonominų veiksmų poveikis žmonių migracijos procesams: teoriniai ir praktiniai aspektai.“ *Ekonomika ir vadyba*, 14, 2009, 553–559; Jurgita Karalevičienė ir Kristina Matuzevičiūtė, „Tarptautinės emigracijos ekonominių priežasčių analizė Lietuvos pavyzdžiu.“ *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4(1), 2009, 143–151; Gindra Kasnauskienė ir Tomas Šiaudvytis, „Gyventojų emigracijos poveikio darbo rinkai vertinimas.“ *Lietuvos statistikos darbai*, 49, 2010; Vilmantė Kumpikaitė ir Ineta Žičkutė,

galima priskirti ir protų nutekėjimo problematiką nagrinėjančius tyrimus, kurie analizuoja mokslininkų ir studentų bei viešojo sektoriaus darbuotojų emigraciją³¹. Emigracijos tyrimų temų spektrą praplečia populiarėjantys emigrantų tinklaveikos³² ir jų identiteto³³ bei požiūrio į emigrantus visuomenėje ir žiniasklaidoje³⁴ tyrimai. Ir tik keliuose pastarųjų metų darbuose analizuojama grįžtamoji migracija, ją skatinantys ar, priešingai, apsunkinantys veiksniai³⁵. Pastaruosiuose daugiausia nagrinėjamos tokios temos kaip grįžimo

„Emigracijai įtaką darančių veiksnių analizė.“ *Economics and Management*, 17(2), 2012; Ona Gražina Rakauskienė ir Olga Ranceva, „Threat of Emigration for the Socio-Economic Development of Lithuania.“ *Business, Management and Education*, 11(1), 2013, 77–95.

³¹ Palmira Jucevičienė, Renata Viržintaitė ir Giedrius Jucevičius, „Protų“ nutekėjimo reiškinyms ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2002; Rūta Aidis, Dovilė Krupickaitė ir Lina Blinstrubaitė, „The Loss of Intellectual Potential: Migration Tendencies amongst University Students in Lithuania.“ *Socialinė geografija*, 41(2), 2005, 33–40; Liutauras Labanauskas, „Protų nutekėjimo“ problema Lietuvoje: medikų emigracija.“ *Filosofija. Sociologija*, 17(2), 2006, 27–34; Viešosios politikos ir vadybos institutas, *Lietuvos integracijos į ES poveikis kvalifikuotų viešojo sektoriaus darbuotojų išvykimui užsienį*, Vilnius, 2006; Juozas Bagdanavičius ir Zita Jodkonienė, „Brain Drain from Lithuania: The Attitude of Civil Servants.“ *Engineering Economics*, 57(2), 2008, 55–60; Liutauras Labanauskas, „Profesinės karjeros ir migracijos sąryšis: kartos studija.“ *Filosofija. Sociologija*, 19(2), 2008, 64–75; Rūta Aidis ir Dovilė Krupickaitė, *Kaip neiššvaistyti protų: Lietuvos studentų nuostatos emigruoti*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009; Elma Paulauskaitė, Laura Šeibokaitė ir Auksė Endriulaitienė, „Big Five Personality Traits Linked with Migratory Intentions in Lithuanian Student Sample.“ *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 7, 2010, 41–58.

³² Jurga Bučaitė-Vilkė ir Vikinta Rosinaitė, „Tarpasmeninių ryšių tinklo formavimasis ir jo reikšmė migracijoje.“ *Kultūra ir visuomenė*, 2(1), 2010, 29–45.

³³ P.vz. Vytis Čiubrinskas (sud.), *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*, Kaunas: VDU leidykla, 2011; Jolanta Kuznecovienė, „Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje.“ *Filosofija. Sociologija*, 20(4), 2009, 283–291; Vytis Čiubrinskas ir Jolanta Kuznecovienė (sud.), *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*, Kaunas: VDU leidykla, 2008.

³⁴ Audra Sipavičienė ir Vladas Gaidys, *Požiūris į emigraciją ir emigrantus: Lietuvos gyventojų ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų požiūrio į emigraciją tyrimas*, Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008; Vidmante Sirgedaite ir Andreas R.T. Schuck, „Framing Emigration in Lithuania: Media Portrayal and Effects on Public Opinion“, Leuven, Belgium, 2012, 1–47.

³⁵ Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*; Audra Sipavičienė, Vladas Gaidys ir Margarita Dobrynina, *Grįžtamoji migracija: teorinės įžvalgos ir situacija Lietuvoje*, Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras, 2009; Rasa Glinskienė ir Edita Petuškienė, „Pasaulinės ekonominės krizės poveikis lietuvių reemigracijos ir protų nutekėjimo procesams.“ *Ekonomika ir vadyba*, 14, 2009, 763–771; Justina Ražanauskaitė ir Rūta Brazienė, „Grįžtamoji lietuvių emigracija: prielaidos, požiūriai, kontekstas.“ *Filosofija. Sociologija*, 21(4), 2010, 285–297; Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012.

potencialas, motyvai, grįžtančiųjų charakteristikos, visuomenės ir žiniasklaidos požiūris į grįžtančius migrantus, valstybės politika skatinant emigrantus grįžti.

Lietuviški grįžtamosios migracijos tyrimai taip pat iš esmės remiasi dominuojančiu pasakojimu, jog migracija padidina žmogiškąjį kapitalą, kuris turėtų prisidėti tiek prie pačių grįžusiųjų gerovės, tiek prie šalies vystymosi. Kaip parodė J. Ražanauskaitės ir R. Brazienės 2010 m. atliktas užsienyje gyvenančių lietuvių nuostatų dėl grįžimo į Lietuvą kokybinis tyrimas, ir patiems emigrantams labai būdingas tikėjimas, jog grįžus į Lietuvą jų užsienyje įgyta patirtis ir įgūdžiai būtų didelis pranašumas ar bent jau papildomas privalumas Lietuvos darbo rinkoje³⁶. Kituose tyrimuose, tiesa, teigiama, kad grįžta „nekvalifikuoti darbuotojai, užsienyje pritrūkę darbo vietų, arba specialistai, nespėję priėmusioje šalyje deramai įsitvirtinti ir dirbę žemos kvalifikacijos darbus“³⁷. Dėl to netgi pasitaiko siūlymų formuojant migracijos politiką išskirti du pagrindinius grįžtančiųjų tipus – grįžtančius dėl nesėkmės ir grįžtančius su sukauptais finansiniais bei žmogiškaisiais resursais³⁸. Požiūris, jog grįžta daugiausia nekvalifikuoti ir nesėkmingi, nedera su pačių migrantų deklaruojamu patobulėjimu ir grįžimo motyvais³⁹. Tai skatina paaiškinimo, kodėl migracijos patirtis palyginti retai tampa privalumu, ieškoti aplinkoje, į kurią migrantai grįžta. Nors ankstesniuose tyrimuose ir užsimenama, kad „būtina kreipti dėmesį ir į kilmės šalyse esantį / nesantį migracinės patirties ir kapitalo panaudojimo potencialą“⁴⁰, toks grįžusiųjų integracijos veiksnys Lietuvoje ligi šiol nėra nagrinėtas.

³⁶ Ražanauskaitė ir Brazienė, „Grįžtamoji lietuvių emigracija.“

³⁷ Gliniskienė ir Petuškienė, „Pasaulinės ekonominės krizės poveikis lietuvių reemigracijos ir protų nutekėjimo procesams.“

³⁸ Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, *Grįžtamoji migracija: teorinės išvalgos ir situacija Lietuvoje*, 51–52.

³⁹ Žvalionytė ir Jastramskis, „Grįžtamoji migracija ir žmogiškasis kapitalas.“

⁴⁰ Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, *Grįžtamoji migracija: teorinės išvalgos ir situacija Lietuvoje*, 52.

Tikslas ir uždaviniai

Disertacijos tikslas yra geriau paaiškinti grįžusių migrantų integraciją į kilmės šalies darbo rinką per grįžusiųjų įgyto žmogiškojo kapitalo ir jo atpažinimo darbo rinkoje sąveiką. Disertacijoje taip pat siekiama pateikti rekomendacijas politikai, skirtai skatinti grįžtamąją migraciją ir palengvinti grįžusių migrantų integraciją. Siekiant disertacijos tikslo, nagrinėjamas Lietuvos atvejis. Taigi **disertacijos objektas** yra į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų integracija į Lietuvos darbo rinką. Grįžę migrantai šiame tyrime apibrėžiami kaip asmenys, kurie buvo išvykę nuolat gyventi į užsienį ilgesniam nei 1 metų (12 mėnesių) laikotarpiui po 1990 metų, bet tyrimo metu nuolat gyveno Lietuvoje. Grįžusių migrantų integracija į darbo rinką vertinama pagal tris kriterijus – įsidarbinimo, darbo užmokesčio ir ketinimų pakartotinai emigruoti.

Vykdamas disertacijos tyrimą, įgyvendinami toliau nurodyti **uždaviniai**.

1. Atlikti grįžtamąją migraciją ir grįžusių migrantų integraciją kilmės šalyje aiškinančių teorijų ir empirinių tyrimų Vidurio ir Rytų Europoje apžvalgą. Adaptavus žmogiškojo kapitalo ir informacijos asimetrijos, signalizavimo bei atrankos teorijų argumentus grįžusių migrantų integracijai aiškinti, sudaryti integruotą tyrimo teorinį modelį.

2. Suformuoti tyrimo metodologiją: įvertinant galimas alternatyvas, parinkti geriausiai disertacijos tyrimui tinkantį tyrimo būdą (*research design*), kintamųjų apibrėžimą ir matavimą bei duomenų rinkimo metodus.

3. Remiantis aprašomąja statistika, apibendrinti grįžtamosios migracijos ir grįžusių migrantų integracijos į darbo rinką tendencijas.

4. Remiantis aprašomąja ir išvadų statistika, įvertinti, kaip migracijos patirtis, įskaitant jos metu įgytą žmogiškąjį kapitalą, veikia į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų integraciją į darbo rinką.

5. Apibrėžti tyrimo rezultatų implikacijas Lietuvos migracijos politikai ir pateikti rekomendacijas dėl politikos tobulinimo kryptių, susijusių su grįžtamosios migracijos skatinimu.

Metodologija

Tyrimas apima vienos šalies – Lietuvos – atvejo studiją. Lietuvos atvejis analizei pasirinktas visų pirma dėl ilgalaikės intensyvios gyventojų migracijos – tiek emigracijos, tiek grįžtamosios migracijos. Tai reiškia, kad migracijos procesas yra svarbus reiškinys šalies darbo rinkoje. Nors disertacijoje nagrinėjamas vienos šalies – Lietuvos – atvejis, atvejo viduje taikoma kiekybinė („didelio N“) metodologija – naudojami kiekybiniai duomenys ir analizės metodai. Pagrindiniai duomenų šaltiniai yra reprezentatyvios 2013 m. Lietuvos gyventojų (N=1930), į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų (N=804) ir Lietuvos darbdavių (N=1000) apklausos⁴¹. Kiekybinės priegos atvejo studijos viduje pasirinkimas turi bent keletą privalumų. *Pirma*, teorinių prognozių tikrinimas remiasi dideliu atsitiktinai atrinktų stebėjimų (*observations*) skaičiumi, o tai užtikrina tokiai analizei svarbią jų įvairovę. *Antra*, stebėjimai yra reprezentatyvūs nagrinėjamų populiacijų atžvilgiu atvejo viduje. *Trečia*, ryšiams tarp kintamųjų patikrinti galima taikyti statistinius testus, kurie leidžia nustatyti, ar ryšiai nėra atsitiktiniai. Pagrindiniai tyrime taikomi statistiniai metodai yra aprašomoji statistika ir tiesinė bei logistinė regresija. Dėl pasirinktos kiekybinės priegos empirines tyrimo išvadas galima pagrįstai apibendrinti atitinkamoms Lietuvos gyventojų, grįžusių migrantų ir darbdavių populiacijoms Lietuvoje.

Gali kilti klausimas, kodėl tyrimui nebuvo pasirinkta lyginamoji daugelio atvejų (šiuo tyrime – šalių) analizė, kurios rezultatus būtų galima apibendrinti ir kitoms šalims. Lyginamosios analizės buvo atsisakyta dėl detalių palyginamų duomenų apie grįžtančius migrantus trūkumo. Tačiau būtent tyrimo tikslais surinkus originalius duomenis apie į Lietuvą grįžusių migrantų integraciją, pavyko atskleisti daug įvairesnius, iki šiol palyginti

⁴¹ Visos nurodytos apklausos buvo atliktos įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą tyrimą „Savi ar svetimi? Grįžusių migrantų integracija į Lietuvos darbo rinką ir visuomenę“ (2013 m. kovas–2015 m. balandis; sutarties Nr. MIP-020/2013). Tyrimą atlieka VŠĮ Viešosios politikos ir vadybos instituto (VPVI) tyrėjai, įskaitant disertacijos autorę. Tyrimo vadovas dr. Egidijus Barcevičius.

menkai nagrinėtus grįžtamosios migracijos aspektus (pavyzdžiui, kaip neformaliai užsienyje įgytas žmogiškasis kapitalas ir įvairios jo formos veikia grįžusių migrantų darbo užmokestį kilmės šalyje). Nepaisant to, kad pasirinktas tyrimo būdas neleidžia tyrimo rezultatų apibendrinti kitiems atvejams, jo rezultatai yra potencialiai aktualūs ir kitoms šalims, kurios susiduria su labai panašiais migraciniais procesais ir sprendžia panašias problemas visų pirma Vidurio ir Rytų Europos (VRE) valstybėms.

Svarbiausi rezultatai

Toliau trumpai apibendrinami svarbiausi tyrimo rezultatai, formuluojant teorinio pobūdžio ginamuosius teiginius. Visi rezultatai ir juos pagrindžiantys empiriniai atradimai pateikiami disertacijos išvadų dalyje.

Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad norint geriau paaiškinti grįžusiųjų integracijos ir ypač pakartotinės emigracijos tendencijas svarbu grįžtančių migrantų užsienyje įgytą žmogiškąjį kapitalą susieti su kilmės šalies darbo rinkoje vyraujančiu požiūriu į migracijos patirtį bei pajėgumą ją adekvačiai įvertinti. Kitaip tariant, analizuojant, nuo ko priklauso grįžusiųjų integracijos sėkmė, reikia atsižvelgti į informacijos asimetrijos, atrankos mechanizmų ir migracijos patirties signalo darbo rinkoje įtaką. Šių veiksnių įtraukimo svarbą iliustruoja atlikta Lietuvos atvejo studija. Jei į Lietuvoje vyraujančią ne itin sėkmingą grįžusiųjų integraciją būtų žvelgiama vien iš žmogiškojo kapitalo teorijos perspektyvos, ją galėtų paaiškinti tik tai, kad grįžusieji neparsiveža vertingų žinių ar įgūdžių, nors tai tiesiogiai prieštarautų pačių grįžusiųjų vertinimams, kad dauguma jų užsienyje patobulėjo. Tyrimo metu atrasta tendencija, kad Lietuvos darbo rinkoje ir visuomenėje grįžusieji susiduria su vyraujančiu gana skeptišku požiūriu į migracijos patirtį ir neretai negali įrodyti ar pritaikyti įgytų žinių, leidžia suprasti, kodėl, nepaisant išaugusio žmogiškojo kapitalo, grįžusieji patiria integracijos sunkumų.

Taigi darbo rinkos imlumas užsienyje įgytai patirčiai yra svarbus grįžusių migrantų integracijos veiksnys. Nepriklausomai nuo to, kiek žmogiškojo kapitalo iš užsienio parsiveža grįžę migrantai, jei darbo rinkoje jų

migracijos patirtis nelaikoma privalumu, sėkmingos grįžusiųjų integracijos sunku tikėtis. Migracijos patirčiai neimlioje darbo rinkoje žmogiškojo kapitalo padidėjimas užsienyje ne tik nelemia santykinai didesnio atlyginimo (*wage premium*), kurį prognozuoja žmogiškojo kapitalo teorija, bet pradiniam integracijos etape gali tapti ir santykinai mažesnio atlyginimo (*wage loss*) priežastimi. Tiesa, įmonių imlumas migracijos patirčiai šiek tiek skiriasi priklausomai nuo jų veiklos tarptautiškumo, sektoriaus ir net įsikūrimo vietos, tačiau grįžę migrantai nebūtinai pataiko grįžti ten, kur jų migracijos patirtis geriausiai vertinama.

Atliktas tyrimas taip pat atskleidė, kad žmogiškasis kapitalas migracijoje dažniausiai didinamas neformaliais būdais. Jo didesnę ar mažesnę išaugimą patiria tiek įvairaus išsilavinimo, tiek ir įvairius darbus – kvalifikuotus bei nekvalifikuotus – užsienyje dirbę migrantai. O migracijos tyrimuose yra įprasta žmogiškąjį kapitalą ir jo (potencialų) didėjimą sieti su aukštu išsilavinimo lygiu ir / arba kvalifikuotais darbais. Toks požiūris neįvertina neformalaus ir savaiminio tobulėjimo galimybės ir nuvertina didelę dalį grįžtančių migrantų potencialo.

Vienas iš paaiškinimų, kodėl bendrai migracijos patirtis nelabai pripažįstama darbo rinkoje ir kodėl skirtinga migracijos patirtis (pvz., kvalifikuotas ir nekvalifikuotas darbas užsienyje) menkai diferencijuoja grįžusius, yra nepakankamai gerai veikiantys atrankos (*screening*) mechanizmai priimant naujus darbuotojus į darbą. Antrasis svarbus grįžusių migrantų patirties nevertinimo darbo rinkoje veiksnys yra tarp darbdavių ir platesnėje visuomenėje paplitęs grįžimo kaip nesėkmės signalo suvokimas.

Siekiant didinti grįžtamąją migraciją ir užtikrinti jos tvarumą migracijos politikoje reikėtų pradėti žymiai daugiau dėmesio skirti grįžusiųjų integracijos procesui, ypač jų patirties ir iš užsienio parsivežamo žmogiškojo kapitalo paklausos kilmės šalies darbo rinkoje didinimui. Be to, vykdomos priemonės turėtų būti intensyviau kreipiamos ne tik į ypač kvalifikuotus, bet į įvairaus išsilavinimo ir profesinės patirties migrantus.

Struktūra

Disertaciją sudaro trys pagrindinės dalys. Pirmoje dalyje pateikiama grįžtamąją migraciją ir grįžusių migrantų integraciją aiškinančių teorijų ir empirinių tyrimų Vidurio ir Rytų Europoje apžvalga. Ši dalis apima tris skyrius: pirmajame pristatoma žmogiškojo kapitalo teorija pagrįsta grįžtamosios migracijos analizės prieiga, antrajame išplėtojamas teorinis aiškinimas, paremtas informacijos asimetrijos rinkoje idėja, trečiajame, apibendrinant literatūros apžvalgos rezultatus, suformuluojamas tyrimo teorinis modelis. Antroji disertacijos dalis yra skirta metodologiniams tyrimo sprendimams pristatyti. Joje aprašomas tyrimo būdas, kintamųjų operacionalizavimas bei naudoti duomenys ir jų rinkimo procesas. Trečioje dalyje pristatomi empirinio tyrimo rezultatai – Lietuvos atvejo studija. Jos pradžioje pateikiamas grįžtamosios migracijos masto įvertinimas ir grįžusių pagrindinių charakteristikų aprašymas, toliau seka grįžusių migrantų integracijos veiksnių analizė, galiausiai aptariamos tyrimo rezultatų implikacijos Lietuvos migracijos politikai. Disertaciją užbaigia išvadų dalis, kurioje apibendrinami svarbiausi tyrimo rezultatai bei pateikiamos rekomendacijos tolesniems tyrimams.

1 Žmogiškojo kapitalo vaidmuo grįžusių migrantų integracijos procese: teorijų ir tyrimų apžvalga

1.1 Žmogiškasis kapitalas grįžusiųjų integracijos procese

Mokslinė literatūra, kurioje keliamas klausimas, nuo ko priklauso grįžimo sėkmė, neretai atsiremia į pakankamų ar planuotų resursų sukaupimo ir pasiruošimo (*preparedness*) grįžti veiksnius. Idėją, kad pasiruošimas yra svarbi sėkmingo grįžusiųjų prisitaikymo kilmės šalyje sąlyga, vienas pirmųjų išskėlė G. Gmelch⁴². Anot jo, grįžusiems migrantams daug sunkiau integruotis, kai jie grįžta nepasiruošę, t. y. neįvertinę, kiek per jų emigracijos laiką pasikeitė jų kilmės visuomenė ir kiek pasikeitė jie patys. Migrantų pasikeitimas siejamas su buvimo užsienyje metu jų sukaupiamais resursais (*resource mobilisation*). Pagal J. P. Cassarino pasiūlytą apibrėžimą, pasiruošimas grįžti yra užsienyje praleisto laiko, ten sukauptų materialių (pvz., santaupos) ir nematerialių (pvz., žinios, ryšiai ir pan.) resursų bei noro grįžti funkcija⁴³. O vienas svarbiausių resursų, nuo kurio reikšmingai priklauso grįžusiųjų integracijos sėkmė, yra jų turimos ir užsienyje įgytos žinios bei įgūdžiai, kurie kartu su asmens vertybėmis sudaro jų žmogiškąjį kapitalą.

Žmogiškojo kapitalo idėją taikančiuose mokslo darbuose, analizuojančiuose tarptautinę migraciją, galima išskirti dvi šios disertacijos temai – grįžusių migrantų integracijai kilmės šalyje – aktualias tyrimų kryptis. Pirmoji apima tyrimus, kuriuose nagrinėjama, ar, kiek ir kokio žmogiškojo kapitalo migrantai įgyja būdami užsienyje. Antrajai tyrimų kryptčiai reikėtų priskirti darbus, kuriuose dėmesys sutelkiamas į klausimą, kokia yra migracijos grąža (*returns to migration*) grįžus į kilmės šalį. Juose dažniausiai keliamas klausimas, koks yra sprendimo migruoti ir migracijos procese įgyto žmogiškojo kapitalo poveikis grįžusiųjų padėčiai darbo rinkoje, pirmiausia jų

⁴² George Gmelch, „Return Migration.“ *Annual Review of Anthropology*, 9, 1980, 135–159.

⁴³ Cassarino, „Theorising Return Migration.“

darbo užmokesčiui. Taigi toliau šiame skyriuje apžvelgiama aktuali literatūra, daugiausia dėmesio skiriant tokiems klausimams kaip, ar ir kurie grįžę migrantai būdami užsienyje įgyja žmogiškojo kapitalo, taip pat ar ir kurie grįžusieji gauna grąža už savo užsienyje įgytas žinias arba, kitaip, grąžą už grįžimą (*returns to returning*⁴⁴).

1.1.1 Patirtis užsienyje: ar įgyjama žinių ir įgūdžių?

Žmogiškojo kapitalo teorija⁴⁵ ir jos prielaidomis paremtuose migracijos tyrimuose dominuoja pozicija, kad migracija didina migrantų žmogiškąjį kapitalą. Žmogiškojo kapitalo teorijos centrinė idėja yra argumentas, kad žmogaus žinios ir įgūdžiai (kartu su jo puoselėjamosiomis vertybėmis), bendrai vadinami žmogiškuoju kapitalu, yra gamybos priemonė, savo funkcija ekonomikoje panaši į fizinį kapitalą. Remiamasi prielaida, kad kuo daugiau tokio kapitalo turi asmuo, tuo jo produktyvumas didesnis ir tuo atitinkamai didesnis jo atlyginimas, kuris yra tam tikrų žinių ir įgūdžių įvertinimas rinkoje. Dėl šios priežasties racionalūs individai siekia užsitikrinti kuo didesnį (potencialų) atlyginimą ir investuoja į žmogiškojo kapitalo įgijimą. Dažniausiai investuojama į išsilavinimą, kuris yra plačiausiai naudojamas žmogiškojo kapitalo rodiklis ir būdas tą kapitalą didinti, kita vertus, migracija taip pat yra laikoma viena iš priemonių sukaupti daugiau žmogiškojo kapitalo. Tokią jos funkciją išvėlgė ne tik žmogiškojo kapitalo teorijos klasikas Gary S. Beckeris, bet ir kiti dar 7–8 dešimtmetyje mokslinius darbus skelbę mokslininkai, kurie apibrėžė migraciją kaip investiciją į žmogų⁴⁶.

Migracijos metu naujų žinių ir įgūdžių įgyjama visų pirma dėl to, kad pradžioje migrantai paprastai neturi savo tikslo šaliai būdingo žmogiškojo

⁴⁴ Catherine Y. Co, Ira N. Gang ir Myeong-Su Yun, „Returns to Returning: Who Went Abroad and Why Does It Matter.“ *IZA Discussion Papers*, Nr. 19, 1998.

⁴⁵ Plačiau apie žmogiškojo kapitalo teoriją žiūrėti Becker, *Human Capital*.

⁴⁶ Larry A. Sjaastad, „The Costs and Returns of Human Migration.“ *Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, 87; Samuel Bowles, „Migration as Investment: Empirical Tests of the Human Investment Approach to Geographical Mobility.“ *The Review of Economics and Statistics*, 52(4), 1970, 356.

kapitalo: (gerai) nemoka toje šalyje vartojamos kalbos, nežino vietinių institucijų ar darbo praktikų. Pakliuvę į naują socialinę aplinką, laikui bėgant migrantai sukaupia vis daugiau naujų gebėjimų, kurie gali būti paklausūs jų kilmės šalyse, ypač besivystančiose ar išgyvenančiose perėjimą iš planinės į rinkos ekonomiką (*transition economies*)⁴⁷. Paklausios gali būti ne tik užsienio kalbos žinios, bet ir žinios apie pažangias technologijas ar vadybos praktikas bei praktiniai įgūdžiai jas taikyti, kurių kilmės šalyje likę nemobilūs gyventojai neturi galimybės įgyti. Būtent dėl kitokių ir galimai pažangesnių gebėjimų įgijimo užsienyje grįžę migrantai gali tikėtis įgyti pranašumą prieš likusius kilmės šalies darbuotojus.

Tiesa, esama ir alternatyvaus požiūrio į migracijos įtaką žmogiškajam kapitalui, pagal kurį migracijos metu vertingų žinių ar įgūdžių nėra įgyjama. Tokia pozicija labiausiai būdinga dvigubos darbo rinkos teorijos šalininkams. Šios teorijos konceptualus pagrindas, 1979 m. išdėstytas jos autoriaus M. J. Piore⁴⁸, yra argumentas, jog migrantų tikslo šalių darbo rinka yra sudaryta iš dviejų segmentų: pirmojo, kuris apima kvalifikacijos reikalaujančius gerai apmokamus darbus, ir antrojo, kurį sudaro daugiausia nekvalifikuoti, menkai apmokami, dažnai užtikrintų socialinių garantijų nesuteikiantys darbai. Vietiniai gyventojai nenori imtis nepatrauklių, darbų hierarchijos apačioje pagal socialinį prestižą esančių antrojo sektoriaus darbų, todėl tame sektoriuje itin paklausūs tampa imigrantai, kurie sutinka dirbti bet kokius darbus, nes siūlomas atlyginimas vis tiek yra didesnis nei kilmės šalyje, be to, iš pradžių jiems nėra svarbi jų darbo socialinė vertė⁴⁹. Taigi migrantai dažniausiai patenka būtent į tokius antrojo rinkos segmento darbus, kurie nei reikalauja, nei suteikia vertingų žinių ar įgūdžių. Net jei migrantai dirba

⁴⁷ Allan Williams ir Vladimír Baláž, *International Migration and Knowledge*, Routledge, 2008, 23.

⁴⁸ Michael J. Piore, *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press, 1979.

⁴⁹ Cassarino, „Theorising Return Migration.“ 257.

pažangiuose ekonomikos sektoriuose⁵⁰, jie neįgyja žmogiškojo kapitalo, nes dirba tik pačius elementariausius darbus⁵¹. Kuomet tai daro turintys aukštąjį išsilavinimą ar kvalifikaciją emigrantai, įvyksta vadinamasis „protų arba įgūdžių švaistymas“ (*brain waste / deskilling*), kurio metu, kaip manoma, ne tik neįgyjamos naujos žinios ar įgūdžiai, bet gali būti prarasti ir turėti⁵². Nors dvigubos darbo rinkos teorija suformuluota prieš keletą dešimtmečių, jos teiginiai išlieka aktualūs, nes ir dabartiniai migrantai itin dažnai emigracijos metu imasi aukštos kvalifikacijos nereikalaujančių darbų. Pavyzdžiui, E. Markova ir R. Black tyrimas atskleidė, kad Jungtinėje Karalystėje imigrantams iš Rytų Europos būdingas „įgūdžių švaistymas“ – labai retai tie, kurie kilmės šalyse užimdavo vadovaujančias ar aukštas profesines pozicijas, tokias užima ir Jungtinėje Karalystėje⁵³.

Aptarti du teoriniai požiūriai išryškino, kad migrantų žmogiškasis kapitalas ir jo kaita emigracijoje, priklausomai nuo migracijos patirties, gali būti skirtinga. Tai prisideda prie migracijos tyrimuose įsitvirtinusios tendencijos skirstyti migrantus į kvalifikuotus ir nekvalifikuotus (*skilled / unskilled*) bei į dirbančius kvalifikuotuose ir nekvalifikuotuose darbuose. Nors esama įvairių šių terminų interpretacijų ir apibrėžimų, dažniausiai kvalifikuotais migrantais laikomi universitetinį ar bent jau aukštesnį nei vidurinis išsilavinimą turintys asmenys⁵⁴. Tokio apibrėžimo naudojimą skatina ir tai, kad administraciniuose, statistiniuose ar standartinių daugelį šalių

⁵⁰Cituojamame šaltinyje minimas pramonės sektorius, kuris 8 dešimtmetyje buvo matomas kaip pažangių technologijų sektorius.

⁵¹Piore, *Birds of Passage*.

⁵²Aaditya Mattoo, Ileana Cristina Neagu ir Çağlar Özden, „Brain Waste? Educated Immigrants in the US Labor Market.“ *Journal of Development Economics*, 87(2), 2008, 255–269.

⁵³Eugenia Markova ir Richard Black, *East European Immigration and Community Cohesion*, Joseph Rowntree Foundation, 2007 <<http://www.jrf.org.uk/system/files/2053-immigration-community-cohesion.pdf>.>

⁵⁴Michel Beine, Frédéric Docquier ir Hillel Rapoport, „Measuring International Skilled Migration: A New Database Controlling for Age of Entry.“ *The World Bank Economic Review*, 21(2), 2007, 249–254.

apimančių apklausų⁵⁵ duomenyse, kuriuos neretai pasitelkia migraciją tyrinėjantys mokslininkai, paprastai yra nurodytas asmens išsilavinimo lygis, bet nesama kitų žmogiškojo kapitalo indikatorių. Nekvalifikuotų darbų sąvoka yra dar mažiau apibrėžta. Jie įvardijami kaip 3D (*dirty, dangerous, dull*) darbai, t. y. purvini, pavojingi ir buki⁵⁶. Tokiems darbams identifikuoti naudojami santykinai mažo darbo užmokesčio, žemų pareigų ar sektoriaus (pvz., dažniausiai tokius darbus migrantai dirba žemės ūkio, buitinių paslaugų ir panašiose srityse) kriterijai. Žmogiškojo kapitalo padidėjimą įprasta sieti su kvalifikuotų asmenų, kurie užsienyje dirba kvalifikuotus darbus, migracija, kuri neretai įvardijama kaip protų migracija ar apykaita (*brain circulation*).

Tokį vyraujančią migrantų skirstymą sukritikavo A. M. Williams ir V. Balaž, iškelę bendro žmogiškojo kapitalo (*total human capital*) idėją, pagal kurią žinios ir įgūdžiai didinami užsienyje dirbant visokio pobūdžio darbus, net ir tuos, kurie nereikalauja aukštos kvalifikacijos⁵⁷. Anot jų, žinios yra įgyjamos socialiniame kontekste (*are socially situated*) per ryšį su kitais migrantais ir vietinės kilmės darbuotojais. Todėl visi migrantai, nepriklausomai nuo jo darbų pobūdžio, yra žinių pernešėjai (*knowledge bearers*). A. M. Williams ir V. Balaž argumentuoja, kad žinios ir įgūdžiai turėtų būti vertinami ne kaip dichotominis kintamasis, bet kaip tęstinis. Šie autoriai kritikuoja dėmesio sutelkimą į labai aukštos kvalifikacijos asmenis, kai kalbama apie žinias ir įgūdžius, tuo pat metu likusius migrantus laikant „tuščiais žinių laivais“⁵⁸.

Teorinė diskusija apie tai, kaip migracija veikia žmogiškąjį kapitalą, skatina ir empirinius tyrimus, nukreiptus į migrantų žmogiškojo kapitalo matavimus ir bandymus nustatyti veiksnius, kurie daugiau ar mažiau jį keičia. Tyrimų, nagrinėjančių Vidurio ir Rytų Europos gyventojų migraciją, rezultatai šiuo aspektu nevienareikšmiški. Viena vertus, netrūksta įrodymų, kad šių šalių

⁵⁵ Tokių kaip „Eurobarometro“, „Pasaulio banko“ bei agentūros „Eurofound“ atliekamos apklausos ir pan.

⁵⁶ Adrian Favell, „The New Face of East–West Migration in Europe.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(5), 2008, 701–716.

⁵⁷ Williams ir Baláž, *International Migration and Knowledge*.

⁵⁸ *Ibid.*, 14–15.

migrantams itin dažnai tenka užsienyje dirbti (aukštos) kvalifikacijos nereikalaujančius darbus. Pavyzdžiui, S. Drinkwater ir kt., nagrinėdami imigraciją iš naujųjų ES šalių į Jungtinę Karalystę, nustatė, kad dauguma imigrantų, ypač iš Lenkijos, nepaisant gana aukšto išsilavinimo, dirbo labai prastai apmokamuose darbuose⁵⁹, o viena iš to priežasčių – nepakankamos anglų kalbos žinios⁶⁰. Daugelį tyrimų apie Lenkijos migrantus apibendrinęs P. Kaczmarczyk, taip pat padarė išvadą, kad „protų ir įgūdžių švaistymas užsienyje yra reikšminga problema“⁶¹. Kita vertus, taip pat esama tyrimų, kurie leidžia kalbėti apie užsienyje augančias migrantų žinias bei įgūdžius. Pavyzdžiui, T. Lianos ir A. Pseiridis, remdamiesi duomenimis apie į Bosniją, Bulgariją, Gruziją, Kirgiziją, Rumuniją ir Tadžikistaną grįžusius migrantus, nustatė, kad beveik 40 proc. migrantų darbo užsienyje metu įgijo naujų įgūdžių (*on-the-job skills*). Įgijimo tikimybė didesnė buvo tiems, kurie užsienyje dirbo tame pačiame sektoriuje kaip ir prieš išvykstant, turėjo geriau apmokamus darbus, prieš išvykstant buvo prastesnėje finansinėje padėtyje, bet mažesnė tiems, kurie turėjo universitetinį išsilavinimą⁶². V. Parutis tyrimas apie migrantų iš Lenkijos ir Lietuvos patirtis Jungtinės Karalystės darbo rinkoje taip pat atskleidė, kad nors migrantai iš Rytų Europos, nepaisant gana aukšto išsilavinimo, dažnai savo gyvenimą užsienyje pradeda nuo „bet kokių darbų“, jie yra labai mobilūs ir intensyviai juda „geresnių ar net savo svajonių darbų“ link, pakeliui kaupdami naujas žinias ir įgūdžius⁶³.

⁵⁹ Stephen Drinkwater, John Eade ir Michal Garapich, „Poles Apart? EU Enlargement and the Labour Market Outcomes of Immigrants in the UK.“ *IZA Discussion Papers*, Nr. 2410, 2006.

⁶⁰ Ken Clark ir Stephen Drinkwater, „The Labour-Market Performance of Recent Migrants.“ *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 2008, 495–516.

⁶¹ Pawel Kaczmarczyk, „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland.“ Kn. *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*, OECD Publishing, 2013, 118.

⁶² Theodore Lianos ir Anastasia Pseiridis, „On-The-Job Skills and Earnings of Returned Migrants.“ *International Migration*, 51(1), 2013, 78–91.

⁶³ Violetta Parutis, „Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’? East European Migrants’ Experiences of Work in the UK.“ *International Migration*, 52(1), 2014, 36–55.

Apibendrinant, ankstyvesniuose migracijos tyrimuose migracijos poveikis žmogiškajam kapitalui buvo laikomas teigiamu tuo atveju, jei migruoja gana kvalifikuoti asmenys, užsienyje dirbantys palyginti kvalifikuotus darbus. Pastarojo dešimtmečio darbuose iškėlus idėją, kad net ir mažiau kvalifikuotų migrantų, užsiimančių kvalifikacijos nereikalaujančiais darbais, gebėjimai didėja dėl buvimo kitoje socialinėje aplinkoje, migraciją vis universaliau imta sieti su didesniu ar mažesniu migruojančiųjų žmogiškojo kapitalo augimu.

1.1.2 Patirtis grįžus: ar gaunama grąža už įgytas žinias?

Migracijos, kaip būdo įgyti daugiau žmogiškojo kapitalo, konceptualizavimas prisidėjo prie tyrimų, nagrinėjančių „migracijos grąžą“ (*returns to migration*). Pagrindinis šios krypties tyrimų klausimas yra, ar ir kokio dydžio santykinį darbo užmokesčio padidėjimą (*wage-premium*) lemia migracijos patirtis⁶⁴. Dėl padidėjusio žmogiškojo kapitalo, o kartu su juo, kaip manoma, išaugusio produktyvumo, grįžę migrantai turėtų įgyti pranašumą darbo rinkoje prieš migracijos patirties neturinčius darbuotojus ir gauti santykinai didesnę atlyginimą. Toks potencialus atlyginimo padidėjimas gali netgi veikti kaip paskata emigruoti ir grįžti, tokiu būdu investuojant į savo žmogiškąjį kapitalą. Anot Ch. Dustmann ir kitų, kai kurie individai tikslingai pasirenka migraciją, siekdami užsienio šalyse įgyti įgūdžių, už kuriuos paskui gautų didelę grąžą kilmės šalyje, bet kurių įgijimo kaštai yra mažesni užsienyje. Tie migrantai, kurie būdami užsienyje įgijo santykinai daugiau

⁶⁴ Grąža taip pat kartais vertinama analizuojant, ar migracijos patirtis mažina bedarbystės tikimybę, padeda pasiekti aukštesnes pareigas, didina nuosavo verslo sukūrimo tikimybę. Kaip pavyzdžius žiūrėti Jaan Masso, Raul Eamets ir Pille Mõtsmees, *The Effect of Temporary Migration Experience on Occupational Mobility in Estonia*, CESifo Working Paper, 2013; Isilda Shima, *Return Migration and Labour Market Outcomes of the Returnees: Does the Return Really Pay off? ; the Case-Study of Romania and Bulgaria*, FIW Research Reports; Vienna: FIW, 2010 <http://www.fiw.ac.at/fileadmin/Documents/Publikationen/Studien_II/SI07.Research_Report.Return_Migration.pdf>; Gil S. Epstein ir Dragos Radu, „Returns to Return Migration and Determinants of Subsequent Moves.“ 2007.

įgūdžių, labiau vertinamų kilmės šalyje, grįžta namo, o užsienyje lieka tie, kurie įgijo daugiau įgūdžių, labiau vertinamų tikslo šalyje⁶⁵.

Ar grįžę migrantai iš tikrųjų gauna santykinai didesnę atlyginimą ir, jei taip, kokio dydžio, tapo itin populiariu klausimu empiriniuose migracijos tyrimuose, įskaitant tyrimus VRE šalyse. Grįžimo grąža mokslininkų vertinama įvairiais būdais. Dažniausiai tai daroma lyginant grįžusių migrantų atlyginimą su neišvykusių asmenų atlyginimu. Didžiausias šio metodologinio pasirinkimo trūkumas yra tai, kad migrantai paprastai savo charakteristikomis reikšmingai skiriasi nuo nemobilios visuomenės dalies, todėl nėra prasminga tiesiog lyginti šias dvi grupes. Migrantų savaiminės atrankos (*(self-)selection*) problema⁶⁶ dažniausiai sprendžiama lyginant pagal stebimas charakteristikas panašias grupes, tačiau tai neleidžia įvertinti nestebimų charakteristikų įtakos. Kitas būdas, naudojamas migracijos poveikį atlyginimui vertinti, yra lyginti migrantų darbo užmokestį prieš emigraciją ir po jos⁶⁷. Viena vertus, toks būdas leidžia išvengti migrantų savaiminės atrankos problemos, kita vertus, apskaičiuoti migracijos poveikį tampa sudėtinga dėl natūralios dinamikos, pvz., augančio migrantų amžiaus ir patirties.

Tyrimų, nagrinėjančių, ar Vidurio ir Rytų Europoje grįžę migrantai gauna santykinai didesnę atlyginimą, palyginti su nemobilia kilmės šalies darbo jėga, rezultatai gana prieštaringi. Dažniausiai aptinkamas teigiamas poveikis, tačiau skirtingoms migrantų grupėms skirtingomis aplinkybėmis jis skiriasi. R. Martin ir D. Radu, analizuodami 2001–2007 m. duomenis, nustatė, kad Čekijoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Rumunijoje ir Vengrijoje grįžusieji vidutiniškai gauna nuo 10 iki 30 proc. didesnę atlyginimą nei neišvykusieji⁶⁸. M. Hazans, nagrinėdamas 2006–2007 m. duomenis, rado, kad Latvijoje grįžę migrantai

⁶⁵ Christian Dustmann, Itzhak Fadlon ir Yoram Weiss, „Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain.“ *Journal of Development Economics*, 95(1), 2011, 58–67.

⁶⁶ George J. Borjas ir Bernt Bratsberg, „Who Leaves? The Outmigration of the Foreign-Born.“ *The Review of Economics and Statistics*, 78(1), 1996, 165–176.

⁶⁷ Shima, *Return Migration and Labour Market Outcomes of the Returnees*.

⁶⁸ Reiner Martin ir Dragos Radu, „Return Migration: The Experience of Eastern Europe.“ *International Migration*, 50(6), 2012, 109–128.

gauna apie 15 proc. didesnę atlyginimą dėl migracijos, tačiau poveikis yra heterogeniškas: pirma, vyrai gauna gerokai daugiau (apie 20 proc.) nei moterys (apie 6 proc.), antra, viršutiniame kvartilyje pagal pajamas esantys grįžę migrantai gauna apie 40 proc. daugiau nei migracijos patirties neturintys asmenys, o apatiniame kvartilyje esantys – net apie 20 proc. mažiau⁶⁹. J. W. Ambrosini ir kt. tyrimo duomenimis, 2000–2003 m. laikotarpiu į Rumuniją iš Austrijos, JAV ir Ispanijos grįžę migrantai gavo vidutiniškai 12–14 proc. didesnę atlyginimą nei nemobilūs asmenys⁷⁰. O Co ir kt. tyrimas parodė, kad Vengrijoje atlyginimo padidėjimas būdingas tik grįžusioms moterims, bet ne vyrams (1993–1994 m. duomenys)⁷¹.

Pagrindinė išvada, kurią galima padaryti iš ankstesnių tyrimų rezultatų, yra tai, kad migracijos poveikis atlyginimui grįžus į kilmės šalį yra heterogeniškas, tačiau jį lemiantys veiksniai yra gana menkai ištirti. Kadangi dauguma minėtų tyrimų naudojasi administraciniais migrantų kilmės šalies duomenimis, juose dažniausiai poveikio heterogeniškumas vertinamas tik pagal tokiuose duomenyse paprastai identifikuojamas migrantų pagrindines sociodemografines charakteristikas – lytį, amžių ir pan. Tačiau kaip atskleidė Dan-Olof Rooth ir Jan Saarela tyrimas, vienas svarbiausių, tačiau beveik netyrinėtas heterogeniško migracijos poveikio atlyginimui šaltinių yra skirtinga migrantų patirtis užsienyje⁷². D. O. Rooth ir J. Saarela, nagrinėdami suomių migrantų (vyrų), kurie 1988–1998 m. laikotarpiu buvo emigravę į Švediją, darbo užmokestį grįžus į Suomiją, nustatė, kad grįžusieji uždirba vidutiniškai 4 proc. mažiau nei panašūs neišvykusieji, tačiau migracijos grąža skiriasi priklausomai nuo to, kiek ilgai būta užsienyje ir kaip ten sekėsi. Tyrimas

⁶⁹ Mihails Hazans, „Effect of Foreign Experience on Return Migrants’ Earnings: Causality and Heterogeneity.“ *CEPR Discussion Papers*, 2008
<www.cepr.org/meets/wkcn/2/2395/papers/HazansFinal.pdf.>

⁷⁰ Ambrosini et al., „The Selection of Migrants and Returnees.“

⁷¹ Catherine Y. Co, Ira N. Gang, ir Myeong-Su Yun, „Returns to Returning.“ *Journal of Population Economics*, 13(1), 2000, 57–79.

⁷² Dan-Olof Rooth ir Jan Saarela, „Success and Failure: The Differential Returns to Foreign Work Experience.“ 2013,
<http://www.vasa.abo.fi/users/jsaarela/manuscripts/rettoet_v13.pdf>

parodė, kad su kiekvienais užsienyje papildomai praleistais metais atlyginimas pirmais po grįžimo metais išauga vidutiniškai penkiais procentais. Be to, tie, kurie užsienyje nesusirado darbo arba dirbo už mažą atlyginimą, grįžę nepatiria jokio santykinio atlyginimo padidėjimo. O sėkmingiau pasirodę užsienyje su kiekvienais ten papildomai praleistas metais po grįžimo gauna vidutiniškai 11 proc. didesnę darbo užmokestį⁷³. Šiame disertacijos tyrime taip pat keliami idėja, kad skirtinga migracijos patirtis gali paaiškinti skirtingus grįžusiųjų integracijos kilmės šalyje rezultatus. Žengiant dar tolesnę žingsnį, palyginti su suomių atliktu tyrimu, ta patirtis vertinama ne tik pagal emigracijos trukmę ir uždarbio užsienyje lygį, bet ir pagal kitus žmogiškojo kapitalo pokyčius rodančius kriterijus.

Apibendrinant, empirinių tyrimų, ar grįžę migrantai gauna santykinai didesnę darbo užmokestį, rezultatai labai įvairūs. Tai dažniausiai aiškinama skirtinga grįžusiųjų patirtimi, t. y. labiau ar mažiau būnant užsienyje išaugusiu žmogiškuoju kapitalu. Toks aiškinimas remiasi prielaida, kad kilmės šalies darbo rinkoje užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai yra atpažįstami ir adekvačiai įvertinami. Kitaip tariant, labiau patobulėję geriau integruojasi⁷⁴ ir gauna didesnę grąžą už migraciją, o jei grąža visgi maža, vadinasi, užsienyje neįgijo vertingų žinių ar įgūdžių.

1.2 Priimančios darbo rinkos vaidmuo grįžusiųjų integracijoje

Esamuose tyrimuose bandant paaiškinti migracijos poveikį grįžusiųjų integracijai į kilmės šalies darbo rinką (jų atlyginimams ir pan.) dėmesys dažniausiai sutelkiamas į pačių migrantų charakteristikas ir jų migracijos patirties pobūdį, tačiau neįvertinama, kad skirtumus gali lemti ir grįžtančius

⁷³ Ibid., 3–4.

⁷⁴ Kalbant apie grįžusiųjų integraciją / įsitvirtinimą / padėtį darbo rinkoje visų pirma turimas omenyje pirmas įsidarbinimas po grįžimo iš užsienio, nes atlikti tyrimai rodo, jog būtent pirmasis pusmetis / metai yra labai svarbūs integracijai – daug grįžusiųjų pakartotinai emigruoja per pirmuosius metus po grįžimo. Be to, kuo daugiau laiko praeina nuo grįžimo (dirbant kilmės šalyje), tuo mažiau svarbi yra migracijos patirtis ieškant darbo, nes kaupiasi darbo patirtis kilmės šalyje.

migrantus priimančios aplinkos įvairovė. Tiesa, B. Ghosh yra atkreipęs dėmesį, kad žinių panaudojimas priklauso ne tik nuo pačių grįžusiųjų, bet ir nuo kilmės šalies socialinės, ekonominės ir institucinės aplinkos palankumo produktyviai naudoti parsivežtas žinias⁷⁵. J. P. Cassarino taip pat užsimena, kad norint, jog grįžusieji panaudotų savo sukauptą žmogiškąjį ar finansinį kapitalą, labai svarbi yra tam palanki institucinė aplinka. Kartu jis pripažįsta, jog dažniausiai sukauptos žinios yra iššvaistomos dėl kilmės šalyje esančių struktūrinių apribojimų⁷⁶. Vis dėlto išsamiau empiriškai šis priimančios aplinkos poveikis grįžusiųjų integracijai ir ypač to poveikio skirtumai sąveikaujant skirtingoms aplinkoms ir skirtingoms migrantų patirtims nėra nagrinėtas. Norint geriau suprasti, kaip aplinkos, konkrečiai darbo rinkos ir joje veikiančių darbdavių charakteristikos, gali veikti grįžtamąją migraciją ir grįžusiųjų integraciją, šiame tyrime pasitelkiamos informacijos asimetrijos, signalizavimo ir atrankos teorijos.

Disertacijoje keliami idėja, jog dėl informacijos asimetrijos darbo rinkoje grįžusių migrantų užsienyje įgyti gebėjimai gali nebūti adekvačiai įvertinami. Tai, savo ruožtu, mažina sėkmingo įsitvirtinimo galimybę ir tam tikrais atvejais didina pakartotinės emigracijos tikimybę. Teorinis argumento pagrindas – klasikiniai 8 dešimtmetyje publikuoti George A. Akerlof, Michael Spence ir Joseph E. Stiglitz darbai⁷⁷, kuriuose buvo iškelta informacijos asimetrijos rinkose problema bei išplėtos signalizavimo (*signalling*) ir atrankos (*screening*) teorijos⁷⁸. Vėliau jų idėjos buvo pritaikytos pačioms įvairiausioms rinkos situacijoms aiškinti – nuo žemės ūkio iki finansinių

⁷⁵ Bimal Ghosh ir International Organization for Migration, *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* Geneva: International Organization for Migration, 2000.

⁷⁶ Gmelch, „Return Migration“; Francesco P. Cerase, „Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy.“ *International Migration Review*, 8(2), 1974, 245–262; Cassarino, „Theorising Return Migration.“

⁷⁷ Akerlof, „The Market for ‘Lemons’“; Spence, „Job Market Signaling“; Stiglitz, „The Theory of ‘Screening.’ Education, and the Distribution of Income.“

⁷⁸ 2001 m. šiems trims mokslininkams skirta Nobelio premija ekonomikos srityje už rinkų, kurioms būdinga informacijos asimetrija, analizę. Žr. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2001/#

sandorių rinkų⁷⁹. Nors minėti trys autoriai savo darbuose nenagrinėja migracijos klausimų, tačiau jų identifikuoti rinkų ypatumai yra aktualūs siekiant suprasti, kaip darbo rinka, į kurią grįžtama, gali veikti grįžusiųjų integraciją. Taigi toliau šioje dalyje plėtojamas informacijos asimetrija pagrįstas teorinis grįžusiųjų integracijos aiškinimas. Kartu pristatomi keli tyrimai, kurie taiko informacijos asimetrijos koncepciją migracijai nagrinėti, nors, kaip yra pažymėta ankstesniuose darbuose⁸⁰, informacijos asimetrijos darbo rinkoje aspektas buvo ir yra gana menkai ištirtas nagrinėjant migracijos poveikį asmens situacijai darbo rinkoje.

1.2.1 Informacijos asimetrija ir jos įtaka darbuotojų pasirinkimui

Informacijos asimetrija tarp rinkos dalyvių reiškia, kad pardavėjai žino tai, ko nežino pirkėjai, arba atvirkščiai. Nagrinėjamu atveju tai asimetrija tarp potencialaus darbdavio (t. y. darbo jėgos pirkėjo) ir darbo ieškančio grįžusio migranto (t. y. darbo jėgos pardavėjo), kurių pirmasis turi daug mažiau informacijos apie antrojo tikruosius gebėjimus, įskaitant tuos, kurie buvo įgyti gyvenant užsienyje⁸¹. Kad vieni rinkos veikėjai neretai turi daugiau informacijos nei kiti, nebuvo naujas dalykas ir 1970 m., kuomet G. A. Akerlof paskelbė savo fundamentalų straipsnį „Niekalo rinka: neapibrėžtis dėl kokybės ir rinkos mechanizmas“⁸² („*The Market for 'Lemons': Quality Uncertainty and the Market Mechanism*“⁸³). Tačiau būtent tame straipsnyje G. A. Akerlof pirmasis pateikė formalizuotą paaiškinimą, kaip informacijos asimetrija ir netikrumas dėl prekių kokybės veikia rinką.

⁷⁹ Karl–Gustaf Lofgren, Torsten Persson ir Jorgen W. Weibull, „Markets with Asymmetric Information: The Contributions of George Akerlof, Michael Spence and Joseph Stiglitz.“ *Scandinavian Journal of Economics*, 104(2), 2002, 196.

⁸⁰ Stark, „Return and Dynamics,“ 57.

⁸¹ Informacijos asimetrija gali būti ir abipusė, t. y. grįžęs migrantas taip pat gali neturėti visos informacijos apie potencialų darbdavį ir dėl to, pavyzdžiui, negalėti identifikuoti geresnių, migracijos patirtį labiau vertinančių darbdavių. Tačiau šioje dalyje, siekiant argumentų aiškumo, dėmesys sutelkiamas į darbdavio netikrumą dėl samdomo darbuotojo gebėjimų.

⁸² Toks bene geriausiai straipsnio turinį atspindintis jo pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą pateikiamas Lietuvos banko publikuotoje 2001 m. Nobelio ekonomikos mokslų premijos laureatų darbų apžvalgoje http://www.lb.lt/nobelio_laureatai_1.

⁸³ Akerlof, „The Market for ‘Lemons.’“

Suprasti bendrą G. A. Akerlof argumentacijos logiką geriausiai padeda jo pateiktas jau klasikiniu tapęs naudotų automobilių rinkos pavyzdys, aiškinantis, kodėl naujų automobilių ir beveik naujų (labai nedaug naudotų) automobilių kainos paprastai smarkiai skiriasi pastarųjų nenaudai. Dėl argumento aiškumo autorius konstruoja tokią supaprastintą situaciją: tarkim, kad egzistuoja tik keturi automobilių tipai – nauji ir panaudoti bei geros kokybės ir prastos kokybės. Ir nauji, ir panaudoti automobiliai gali būti tiek geri, tiek prasti. Taigi pirkėjai negali būti tikri, kad įsigytas naujas automobilis bus geras, tačiau žino, jog tikimybė, kad jis bus geras yra lygi q , o kad prastas – $(1-q)$. Tikimybė atitinka skirtingos kokybės automobilių proporcijas tarp naujų automobilių. Kas nutinka, jei kurį laiką pavažinėjusi nauju automobiliu jo savininkė nusprendžia jį parduoti? Tuo metu ji jau turi informacijos apie tikrąją automobilio kokybę (bent jau gali tiksliau ir užtikrinčiau įvertinti tikimybę, jog jis yra geros / prastos kokybės). Tačiau ši informacija nėra prieinama potencialiems pirkėjams, todėl pastarieji, negalėdami atskirti, koks automobilis – geresnis ar blogesnis – parduodamas, sutinka mokėti tik mažesniąją prastesnio automobilio kainą.

Kaip ši argumentacija gali nušviesti grįžusių migrantų integracijos darbo rinkoje padėtį? Pirmiausia, pagal analogiją su G. A. Akerlof pateiktu pavyzdžiu, tarkime, kad, darbdaviui ieškant naujo darbuotojo, darbo rinkoje yra dviejų tipų asmenys: turintys migracijos patirties (grįžę migrantai) ir jos neturintys (nemobilūs gyventojai). Kadangi šiame darbe dėmesys sutelkiamas į žinių ir įgūdžių pokyčio gyvenant užsienyje įtaką padėčiai kilmės šalies darbo rinkoje, taip pat tarkime, kad grįžę migrantai irgi yra dviejų pagrindinių tipų: padidinę savo gebėjimus⁸⁴ migracijos metu, palyginti su tais, kuriuos būtų įgiję, jei nebūtų išvykę, ir jų nepadidinę⁸⁵. Darbdaviai siekia pasamdyti kuo

⁸⁴ Šiuo atveju „gebėjimai“ naudojama kaip žodis, apibendrinantis asmenų teorines žinias ir praktinius įgūdžius, kurie turi įtakos jų darbo kokybei ir produktyvumui.

⁸⁵ Toks situacijos apibrėžimas yra realybės supaprastinimas, nes svarbus gali būti ne tik gebėjimų padidėjimas, bet ir tų gebėjimų pobūdis, perkeliamumas į kilmės šalies darbo rinką ir pan. Vis dėlto, siekiant atskleisti argumento esmę, daroma prielaida, kad užsienyje įgyti gebėjimai turi vertę ir gali būti pritaikomi kilmės šalyje.

didesnių gebėjimų, t. y. kuo produktyvesnius, darbuotojus. Potencialūs darbuotojai geriau žino tikrąją savo gebėjimų vertę nei darbuotojų ieškantys darbdaviai, kurie negali atskirti didesnių ir mažesnių gebėjimų darbuotojų atrankos metu, nes gebėjimai dažniausiai išryškėja tik asmeniui kurį laiką padirbėjus. Kitaip tariant, darbdavys, samdydamas darbuotoją, investuoja savo lėšas (pirmiausia darbuotojo atlyginimo pavidalu) netikrumo sąlygomis⁸⁶. Kaip tokioje situacijoje jis pasirinkt darbuotoją ir kokį atlyginimą jam ar jai pasiūlys? Toliau aptariamos dvi situacijos: pirmiausia, kai pasirinkimas yra tarp dviejų grįžusių migrantų, paskui, kai darbdavys renkasi tarp grįžusio migranto ir migracijos patirties neturinčio potencialaus darbuotojo.

Pirmoji situacija, aktuali siekiant suprasti informacijos asimetrijos įtaką grįžtamosios migracijos dinamikai, yra darbdavio pasirinkimas tarp dviejų grįžusių migrantų. Tarkime, kad vienas jų įgijo daug daugiau naujų gebėjimų nei kitas, tačiau, kaip ir bendru darbuotojų samdymo atveju, darbdavys dėl informacijos asimetrijos negali to identifikuoti. Tokiu atveju darbdavys kandidatams turėtų pasiūlyti vidutinį grįžusiems migrantams siūlomoje užimti pozicijoje mokamą atlyginimą. Labiau patobulėjusių migrantų tai netenkins, nes jie žino, kad jų produktyvumas yra didesnis. Taigi jie pakartotinai išvyks, o liks daugiausia mažiau patobulėję grįžusieji. Toks aiškinimas pateikiamas V. Kwok ir H. Leland straipsnyje⁸⁷, kuriame iškelta hipotezė, kad mažai užsienyje studijas baigusių studentų grįžta į gimtąją šalį todėl, kad tos šalies darbdaviai, negalėdami dėl informacijos asimetrijos tiksliai įvertinti grįžusiųjų produktyvumo, grįžusiems pradžioje moka vidutinį visiems grįžusiems mokamą atlyginimą. Pastarasis yra didesnis, nei verti prastesni studentai, bet mažesnis, nei verti geresni. Geresnieji adekvačiau įvertinami užsienio šalyje, kurioje baigė mokslus (daroma prielaida, kad informacijos asimetrija tarp užsienio šalies darbdavio ir migranto mažesnė, nes išsilavinimas įgytas užsienio šalyje). Taigi į kilmės šalį grįžta tik prastesni studentai.

⁸⁶ Spence, „Job Market Signaling,“ 356.

⁸⁷ Kwok ir Leland, „An Economic Model of the Brain Drain.“

Panašia logika yra grįstas ir O. Stark straipsnis⁸⁸, aiškinantis, kokie migrantai grįžta (ir kodėl apskritai grįžta į kilmės šalis, kuriose atlyginimai mažesni nei užsienio šalyse), o kokie pasilieka užsienyje. Argumento ašis – vėlgi informacijos asimetrija, tačiau šįkart tarp atvykusio migranto ir užsienio šalies darbdavio. Kadangi imigrantų tikslo šalies darbdavys nežino konkretaus naujo darbuotojo produktyvumo, jis visiems imigrantams moka pagal vidutinį imigrantų produktyvumo lygį. Tai skatina žemesnės kvalifikacijos darbuotojus imigruoti kartu su aukštesnės kvalifikacijos. Kai, bėgant laikui, informacijos asimetrija mažėja, ir darbdaviai išsiaiškina tikrąjį individų produktyvumo lygį, aukštesnės kvalifikacijos darbuotojų atlyginimai pakyla, o žemesnės kvalifikacijos darbuotojai grįžta į gimtąją šalį. Vidutinis imigrantų atlyginimas dėl to pakyla, o tai traukia atvykti aukštesnės kvalifikacijos darbuotojus. Migracija vyksta bangomis, iš kiekvienos kurių namo grįžta žemesnės kvalifikacijos migrantai. Tokiu būdu imigracija yra pozityviai selektyvi, bet ne *ex-ante* (t. y. atvyksta tik geri), o *ex-post* (t. y. lieka tik geri), savo ruožtu grįžtamoji migracija yra negatyviai selektyvi.

Abu straipsniai, nors ir kalbėdami apie skirtingas migracijos situacijas, teigia, kad dėl informacijos asimetrijos darbdaviai (grįžusiems) migrantams siūlo vidutinį (grįžusių) migrantų atlyginimą, kol išryškėja tikrasis kiekvieno darbuotojo produktyvumas. Kitaip tariant, siūlomas pradinis atlyginimas nėra diferencijuojamas pagal konkrečių asmenų gebėjimus, priešingai, nei prognozuoja žmogiškojo kapitalo teorija. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad abiejuose straipsniuose daroma prielaida, jog darbdaviai migrantus išskiria kaip atskirą darbuotojų grupę ir žino vidutinį jų produktyvumo lygį, pagal kurį siūlo pradinis atlyginimus visiems tos grupės žmonėms. Kyla klausimas, koks atlyginimas būtų siūlomas, jei darbdavys nėra samdęs nė vieno (grįžusio) migranto ir negali įvertinti vidutinio jų produktyvumo lygio. Tuomet migrantams greičiausiai turėtų būti pasiūlytas vidutinis panašioje pozicijoje dirbančio nemobilaus asmens atlyginimas, nes darbdavys dėl informacijos

⁸⁸ Stark, „Return and Dynamics.“

asimetrijos negali adekvačiai įvertinti, ar grįžę migrantai yra įgiję daugiau gebėjimų nei nemobilūs asmenys. Jei darbdaviai negali įvertinti produktyvumo skirtumo, kylančio iš migracijos patirties, kyla klausimas, kuriems – mobiliems ar nemobiliems – asmenims jie teiks prioritetą samdydami naują darbuotoją?

Informacijos asimetrija turėtų veikti grįžusių migrantų nenaudai, nes ji tarp grįžusiųjų ir darbdavių, tikėtina, yra didesnė nei tarp nemigravusių asmenų ir darbdavių. Kitų autorių tyrimuose pažymima, jog informacijos asimetrija yra ypač didelė, kai kalbama apie imigrantų, kurie yra kilę iš kitos kultūrinės ir informacinės erdvės, įdarbinimą⁸⁹. Nors grįžę migrantai yra geriau pažįstami kilmės šalyje nei imigrantai iš svetimios šalies, tačiau ir jų patirtį užsienyje vietos darbdaviams gali būti sunku įvertinti, ypač jei užsienyje gyventa ilgai. Informacijos asimetriją didina tai, kad vietos darbdaviai paprastai nežino užsienio įmonių, kuriose yra dirbę grįžusieji, todėl negali jų įvertinti, taip pat gali būti sunku nustatyti užimtos pozicijos lygį, nes skirtingose darbo rinkose jos skiriasi ir pan. Dėl šios priežasties darbdaviai, net ir, tarkim, manydami, kad grįžusiųjų ir neišvykusiųjų vidutinis produktyvumas yra panašus, gali būti linkę rinktis vietinę darbo jėgą, kurios pateikiamą informaciją apie darbo patirtį vietos darbo rinkoje lengviau adekvačiai įvertinti, nei grįžusių migrantų.

Sumažinti informacijos asimetriją darbo rinkoje gali padėti įvairūs mechanizmai ar institucijos (*counteracting institutions*)⁹⁰, kurios leidžia darbdaviams tiksliau identifikuoti ir tinkamai įvertinti grįžusių migrantų užsienyje įgytą patirtį. Tai gali būti sertifikatai apie užsienyje įgytas žinias ar įgūdžius, ankstesnių darbdavių rekomendacijos ir pan. Tokios priemonės veikia kaip instrumentai, kurie padeda atskirti produktyvesnius asmenis nuo mažiau produktyvių. Kaip atrankos priemonė (*screening device*)⁹¹ veikia ir stebėjimas darbo vietoje (ypač pradiniu darbo laikotarpiu), tačiau jis yra imlus laikui, nes tikrasis gebėjimų lygis nebūtinai išaiškėja iškart pasamdžius

⁸⁹ Kar ir Saha, „Asymmetric Information in the Labor Market, Immigrants and Contract Menu,“ 2.

⁹⁰ Akerlof, „The Market for ‘Lemons,‘“ 499–500.

⁹¹ Stiglitz, „The Theory of ‘Screening.’ Education, and the Distribution of Income.“

darbuotoją, ypač jei konkrečiam darbui atlikti reikia mokymų ar pan. Apie tai, kada išryškėja tikrieji darbuotojų gebėjimai, literatūra nutyli („*sometime after hiring*“). Tačiau laikas gali būti kritinis veiksnys, kai kalbama apie grįžusius migrantus, kurie gali palyginti lengvai keisti savo gyvenamąją ir darbo vietą, ypač iškart po grįžimo, kol dar nėra įsitvirtinę (kritinis taškas įsitvirtinimui grįžus dažnai yra vos pusmetis metai). Dėl to labai svarbus sėkmingos grįžusiųjų integracijos veiksnys gali būti laikas, per kurį darbo rinkoje atpažįstami ir adekvačiai įvertinami tikrieji jų gebėjimai.

Taigi remiantis informacijos asimetrija grįstomis teorijomis, kad 1.1 skyriuje aptartos žmogiškojo kapitalo teorija pagrįstos hipotezės apie migracijoje įgytų gebėjimų ir integracijos į darbo rinką (santykinai didesnio darbo užmokesčio) grįžus ryšį pasitvirtintų, darbo rinkoje turėtų nebūti informacijos asimetrijos tarp darbdavių ir potencialių darbuotojų (arba ji turėtų būti labai maža). Kita vertus, esant didelei informacijos asimetrijai ir nesant tinkamų atrankos priemonių, užsienyje įgyti gebėjimai kilmės šalies darbo rinkoje neturėtų būti atpažįstami ir adekvačiai įvertinami. Tai reiškia, kad tokiu atveju net ir labai naudinga migracijos patirtis netaptų grįžusiųjų privalumu, nes darbdaviai negalėtų atskirti mobilių ir nemobilių potencialių darbuotojų gebėjimų, kaip ir labiau užsienyje patobulėjusių migrantų nuo mažiau pasiekusių. Taigi net ir labai gebėjimus padidinę migrantai grįžę neturėtų įgyti pranašumo prieš kitus darbuotojus, o jiems pasiūlytas pradinis atlyginimas turėtų būti lygus vidutiniam toje pozicijoje dirbančio asmens atlyginimui.

1.2.2 Migracijos patirties signalas

Vis dėlto darbdaviai turi pasirinkti darbuotojus net ir nebūdami tikri dėl jų realių gebėjimų. Tokiu atveju, anot G. A. Akerlof, darbdaviai remiasi „rinkos statistika“, t. y. prieinama informacija apie tikėtiną tos pačios prekių grupės kokybę⁹² (aptariamam atveju – darbuotojų grupės gebėjimus). Tokią „rinkos statistiką“ apie grįžusių migrantų gebėjimus galima gauti surinkus

⁹² Akerlof, „The Market for ‘Lemons.’“

informaciją, kokia dalis grįžusių migrantų pradėję dirbti pasirodė užsienyje įgiję naudingų gebėjimų. Jei darbdavys jau yra samdęs grįžusiųjų, tikėtina, kad jis spręs pagal tų asmenų atsiskleidusius gebėjimus jiems pradėjus dirbti (suveiks „informacinis grįžtamasis ryšys“⁹³). Kita vertus, jei darbdavys nėra samdęs panašių darbuotojų, jam teks pasinaudoti netiesiogine patirtimi ir informacija iš aplinkos apie tikėtinus grįžusiųjų gebėjimus. Tai gali būti vyraujanti visuomenės nuomonė, pristatoma ir formuojama žiniasklaidos straipsnių, taip pat pažįstamų darbdavių, įdarbinusių grįžusius migrantus, atsiliepimai, ir pan. Visa tai formuoja darbdavių įsivaizdavimą⁹⁴ apie tikėtiną grįžusių migrantų produktyvumą ir jų užsienyje įgytų gebėjimų vertę.

Žvelgiant iš darbuotojo perspektyvos, darbdavių įsivaizdavimas apie tikėtiną grįžusių migrantų produktyvumą veikia kaip signalas apie migracijos patirties vertę. „Signalizavimo“, kaip būdo įveikti informacijos asimetrijos efektus idėja, praėjus trejiems metams po G. A. Akerlof straipsnio pasirodymo, išplėtojo M. Spence savo publikacijoje „Signalizavimas darbo rinkoje“ („*Job Market Signaling*“) ⁹⁵. Signalas šiuo atveju yra stebima veikėjo charakteristika, kuri yra keičiama veikėjo pasirinkimu⁹⁶, pvz., tipinis signalas darbo rinkoje yra įgytas išsilavinimas, kurį kaip pavyzdį M. Spence daugiausia ir analizuoja. Greta signalų M. Spence išskiria nekeičiamas charakteristikas, pvz., lytis, kurias vadina indeksais (*indices*) ir kurios kartu su signalais gali turėti įtakos darbdavių nuomonei apie tomis charakteristikomis pasižyminčių individų tikėtiną produktyvumą.

Kad migracijos patirtis turėtų signalizavimo galią, jos įgijimo kaštai turėtų reikšmingai skirtis nevienodo produktyvumo asmenims. Anot M. Spence, išsilavinimo lygis yra veiksmingas signalas tik tada, kai jo įgijimo

⁹³ Spence, „*Job Market Signaling*“, 359–360.

⁹⁴ Anglų kalba paprastai tai įvardijama kaip „belief“, t. y. tikėjimas, įsitikinimas, nuomonė.

⁹⁵ Spence, „*Job Market Signaling*“; Lofgren, Persson ir Weibull, „*Markets with Asymmetric Information*“, 199.

⁹⁶ M. Spence skiria keičiamas ir nekeičiamas veikėjų charakteristikas arba signalus ir indeksus (*signals and indices*). Kai kurios savybės savaime kinta, pvz., amžius, tačiau ne veikėjo pasirinkimu, todėl irgi laikomos indeksais.

kaštai yra santykinai mažesni gabesniems asmenims ir didesni – mažiau gabiems. Tai skatina gabesniuosius įgyti aukštesnį išsilavinimą ir kartu tampa gebėjimų signalu darbdaviams⁹⁷. Palyginti su išsilavinimu, interpretuoti migracijos patirties signalizavimo galią yra šiek tiek sudėtingiau. Jei didesnis išsilavinimas paprastai yra teigiamas signalas (arba neutralus, kai, pvz., jį įgyja visi), tai taip vienareikšmiškai vertinti migracijos patirties negalima. Ar ji apskritai veikia kaip signalas, priklauso nuo to, kiek gebėjimų reikalaujantis procesas tai yra.

Migracija gali būti ir labai sudėtinga (jei tenka įveikti daug kliūčių persikeliant ir įsitvirtinant, pvz., pirmiesiems imigrantams kurioje nors šalyje, nelegaliems migrantams, pabėgėliams ir t. t.) ir gana paprasta (jei judėjimas yra santykinai laisvas kaip, pvz., ES vidaus erdvėje ES šalių piliečiams, o persikeliamą į tas šalis, kur jau yra išsiplėtojęs migrantų tinklas, palaikantis naujai atvykstančius). Vis dėlto, kadangi migruoti pasirenka tik palyginti maža dalis žmonių, tai išskiria juos iš kitų ir neretai yra laikoma didesnio iniciatyvumo ir savarankiškumo ženklu. Tiesa, neatmestina ir migracijos patirties kaip neigiamo signalo galimybė. Ji yra mažiau tikėtina, bet įmanoma, kai, pvz., migracija matoma kaip lengvesnio gyvenimo, nuotykių paieška, nepastovumo ženklas ir pan.⁹⁸ Tai, koks požiūris į migracijos patirtį vyrauja darbo rinkoje, gali daryti įtaką darbuotojų elgsenai ilguoju laikotarpiu: vyraujantis teigiamas požiūris į migracijos patirtį gali tapti paskata migruoti, siekiant įgyti šį teigiamą signalą (pvz., baigti studijas ar įgyti darbo patirties užsienyje), ir po to grįžti ir, priešingai, neigiamas požiūris gali mažinti tiek motyvaciją emigruoti, tiek ir, jau emigravus, grįžti. Galiausiai migracijos patirties signalo pozityvumas ar negatyvumas daro įtaką grįžusių migrantų integracijai į kilmės šalies darbo rinką.

⁹⁷ Spence, „Job Market Signaling,“ 358–359.

⁹⁸ Apie migracijos patirtį tiek kaip apie galimai teigiamą, tiek kaip apie neigiamą signalą rašo Alan Barrett ir Philip J. O’Connell, „Is There a Wage Premium for Returning Irish Migrants?,“ *The Economic and Social Review*, 32(1), 2001, 4.

Priklausomai nuo to, kaip darbdaviai suvokia migracijos patirtį – kaip teigiamą, neutralų ar neigiamą signalą apie potencialų produktyvumą – jie bus labiau arba mažiau linkę grįžusius migrantus įdarbinti. Tarkime, kad darbo rinkoje veikiant informacijos asimetrijai, darbdavys renkasi tarp dviejų kandidatų į siūlomą darbo vietą, kurie yra maksimaliai panašūs (panašus išsilavinimas, darbo patirtis, sociodemografinės charakteristikos ir t. t.), išskyrus vieną aspektą – vienas jų dalį tos patirties yra įgijęs užsienyje, kitas – kilmės šalyje, t. y. toje pačioje, kurioje yra siūloma darbo vieta. Taip pat tarkime, kad darbdaviai mano, jog tikimybė, kad grįžęs migrantas bus didelių gebėjimų yra g , o kad mažų – $(1-g)$, o tikimybė, kad nemobilus asmuo bus didelių gebėjimų, yra m , o kad mažų – $(1-m)$. Palyginti su anksčiau aptartu automobilių rinkos pavyzdžiu, santykis tarp g ir m šiuo atveju yra sudėtingesnis. Anksčiau pateiktame G. A. Akerlof pavyzdyje naujo automobilio tikimybė būti geru pagal apibrėžimą yra didesnė arba bent jau lygi naudoto automobilio tikimybei būti geru (tikimybės rodo gerų ir prastų automobilių proporcijas populiacijoje, todėl logiškai neįmanoma, kad tarp panaudotų automobilių būtų daugiau gerų nei tarp naujų). Kalbant apie darbo jėgą, galimi trys variantai: 1) kai tarp grįžusių ir nemobilių asmenų yra vienoda proporcija didelių gebėjimų asmenų ($g=m$); 2) kai tarp nemobilių yra santykinai daugiau didelių gebėjimų asmenų ($g<m$); 3) kai tarp grįžusių yra santykinai daugiau didelių gebėjimų asmenų ($g>m$).

Klausimas, kokią įtaką vyraujantis darbdavių įsivaizdavimas apie g ir m bei jų santykį gali daryti grįžusiųjų integracijai į darbo rinką? Galimi trys scenarijai.

- *Pirma*, jei darbdavys mano, kad tikimybė, jog mobilūs ir nemobilūs asmenys turės didelių gebėjimų, yra vienoda ($g=m$), tuomet a) nelaikys migracijos patirties privalumu, o prilygins ją panašiai patirčiai kilmės šalyje, todėl samdant nė vienam iš kandidatų neteiks aiškaus prioriteto;

- b) siūlys vidutinį tos pozicijos, į kurią pretenduojama, atlyginimą (darbo rinkoje arba konkrečioje įmonėje)⁹⁹.
- *Antra*, jei darbdavys mano, kad tarp neišvykusių yra santykinai daugiau didelių gebėjimų asmenų nei tarp grįžusių ($m > g$), tuomet a) migracijos patirtis darbdavio akyse bus labiau trūkumas nei privalumas¹⁰⁰ ir jis teiks prioritetą nemobiliems kandidatams į darbo vietą; b) jei teks samdyti grįžusį migrantą (tarkim, nesant galimybės rasti kitą kandidatą), jam siūlys mažesnę nei vidutinis atlyginimas toje pozicijoje.
 - *Trečia*, jei vis dėlto darbdavys mano, kad tarp grįžtančių yra didesnė tikimybė rasti didelių gebėjimų darbuotoją nei tarp nemobilių ($g > m$), tuomet a) migracijos patirtis darbdavio požiūriu bus kandidatui privalumas ir jis teiks jam prioritetą; b) darbdavys turėtų grįžusiajam siūlyti didesnę nei vidutinis atlyginimas, tikėdamasis, kad ir jo produktyvumas bus didesnis.

Gali kilti klausimas, ar visi trys scenarijai yra vienodai realūs? Iš tikrųjų gana nesunku įsivaizduoti tris darbdavius, kurių vienas nematytų esminio skirtumo, ar darbo patirtis įgyta užsienyje, ar kilmės šalyje (pirmas scenarijus), kitas manytų, jog didesnė tikimybė gauti gerą darbuotoją yra renkantis iš migracijos patirties neturinčių, nes, pvz., nemobilūs asmenys yra lojalesni, geriau pažįsta vietinę rinką ir pan. (antras scenarijus), o trečias tikėtų, kad bet kokia migracijos patirtis rodo didesnius asmens gebėjimus (didesnį asmens pasitikėjimą savimi, aktyvumą, galėjimą prisitaikyti prie įvairių aplinkybių ir t. t.). Taigi migracijos (gyvenimo ir darbo užsienyje) patirtis savaime gali veikti darbdaviams kaip neutralus, teigiamas arba neigiamas signalas apie potencialaus darbuotojų tikėtiną produktyvumą.

⁹⁹ Šioje analizėje daroma prielaida, kad atlyginimas atspindi darbuotojo produktyvumą, įsidarbinant siūlomas atlyginimas – numatomą produktyvumą.

¹⁰⁰ Specifinis šio scenarijaus atvejis galėtų būti situacija, kuomet darbdavys gyvenimo užsienyje metus nelaiiko trūkumu, tačiau vertina juos kaip „prarastus metus“ (*gap year*), kurie neįsiskaičiuoja į patirtį. Tokiu atveju grįžęs migrantas atsiduria vienoje eilėje su mažiau patirties turinčiais kitais kandidatais, kurie nebuvo išvykę.

Galima apibendrinti, jog esant didelei informacijos asimetrijai darbo rinkoje ir nesant efektyvių atrankos mechanizmų, svarbų vaidmenį turėtų vaidinti tai, kaip darbdaviai suvokia migracijos patirtį – kaip teigiamą, neutralų ar neigiamą signalą apie tikėtiną grįžusių migrantų produktyvumą. Nuo signalo turėtų priklausyti, ar grįžę migrantai įgis pranašumą prieš panašius nemobilius darbuotojus, ar ne.

1.3 Tyrimo teorinis modelis

Šioje disertacijoje keliama idėja, kad ryšys tarp užsienyje įgytų gebėjimų ir grąžos už juos grįžus į kilmės šalį yra veikiamas informacijos asimetrijos darbo rinkoje ir joje vyraujančio suvokimo apie migracijos patirties siunčiamą signalą. Savo ruožtu tai turi įtakos grįžusių migrantų integracijos į darbo rinką sėkmei ir pakartotinės emigracijos tikimybei. Toliau šiame skyriuje pristatomas teorinis tyrimo modelis, susiejantis dvi pristatytas teorines perspektyvas – žmogiškojo kapitalo, kuri pabrėžia, kad grįžta skirtingų gebėjimų asmenys, ir informacijos asimetrijos, kuri atsiremia į tai, kad darbdaviai ribotai gali atpažinti gebėjimų skirtumus prieš juos įdarbindami. Derinant dvi teorijas ir iš jų kylančias hipotezes, konstruojamos keturios skirtingos grįžusių migrantų integracijos į kilmės šalies darbo rinką situacijos.

Modelis atskleidžia, kaip teoriškai ryšys tarp užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo ir grąžos už jį grįžus gali būti veikiamas informacijos asimetrijos, atrankos mechanizmų efektyvumo ir migracijos patirties signalo kilmės šalies darbo rinkoje ir kaip tai veda prie skirtingų pasekmių kalbant apie pakartotinę emigraciją (žr. 1 lentelę). Visi teoriniame modelyje įvardyti kintamieji gali būti teštiniai / daugiareikšmiai (pvz., daugiau ar mažiau užsienyje patobulėję grįžę migrantai, didesnė ar mažesnė informacijos asimetrija), tačiau siekiant išryškinti argumento esmę, situacija supaprastinama laikant kintamuosius dvireikšmiais (pvz., gauna arba negauna grąžą, pozityvus arba nepozityvus (negatyvus ar neutralus) signalas).

Vadovaujantis žmogiškojo kapitalo teorijos išvalgomis, ryšys tarp gebėjimų padidėjimo būnant užsienyje ir santykinio atlyginimo padidėjimo grįžus (ar plačiau prasme grįžusiųjų integracijos į darbo rinką sėkmės) turėtų būti tiesinis: labiau patobulėję turėtų gauti santykinai daugiau nei mažiau patobulėję. Tokiu atveju, jei grįžusių migrantų žinios ar įgūdžiai būnant užsienyje padidėjo, jų papildomai įgyti gebėjimai būtų adekvačiai atlyginami. Atitinkamai, jų integracija į darbo rinką turėtų būti sėkminga, o pakartotinė migracija – maža. Pakartotinę migraciją galėtų skatinti nebent siekis įgyti dar daugiau žinių arba įgūdžių ar kitos, su darbo rinka nesusijusios, priežastys [žr. 1 lentelė, 1 situacija]. Kita vertus, jei grįžę migrantai būdami užsienyje naujų gebėjimų neįgijo, jie neturėtų turėti lūkesčių dėl didesnio atlyginimo grįžus, todėl tokiu atveju pakartotinė migracija irgi turėtų būti maža [žr. 1 lentelė, 2 situacija]. Taigi žmogiškojo kapitalo teorija nėra pajėgi paaiškinti didelės pakartotinės emigracijos, vykstančios dėl nepavykusios grįžusių migrantų integracijos. Esminė teorijos silpnybė yra prielaida, kad kilmės šalies darbo rinkoje užsienyje įgytos žinios ir įgūdžiai yra atpažįstami ir adekvačiai įvertinami, arba, kitaip tariant, kad informacijos asimetrijos tarp darbdavių ir potencialių darbuotojų nėra.

Nesėkminga grįžusiųjų integracija ir pakartotinė emigracija yra tikėtina tuomet, kai darbo rinkoje, kuriai būdinga informacijos asimetrija, o atrankos mechanizmai nėra efektyvūs, migracijos patirtis nėra laikoma didesnio produktyvumo signalu [žr. 1 lentelė, 3 situacija], o grįžta užsienyje papildomų gebėjimų įgiję migrantai. Tokie migrantai grįždami turėtų tikėtis santykinai didesnio atlyginimo, palyginti su panašiais neišvykusiais, tačiau jiems dėl informacijos asimetrijos būtų siūlomas panašus (ar net mažesnis) atlyginimas kaip nemobiliems darbuotojams, kuris neatitiktų jų lūkesčių. Todėl šio scenarijaus atveju grįžusieji turėtų būti labiausiai linkę pakartotinai išvykti. Tiesa, yra vienas literatūroje aptariamas efektas, kurį gali sukelti migrantų patirties nepakankamas įvertinimas ir kuris, priešingai, gali mažinti paskatas pakartotinai emigruoti – jie gali santykinai dažniau nei nemobilūs asmenys

užsiimti nuosavu verslu, taip gaudami tinkamą grąžą už savo migracijos patirtį¹⁰¹.

Teoriškai įmanoma ir dar viena situacija, kai darbo rinkoje, kuriai taip pat būdinga informacijos asimetrija ir neefektyvūs atrankos mechanizmai, migracijos patirtis yra laikoma didesnio produktyvumo signalu [žr. 1 lentelė, 4 situacija]. Tokiu atveju grįžusieji turėtų gauti vidutiniškai didesnę pradinę atlyginimą nei neišvykusieji net ir tuomet, kai būdami užsienyje papildomų gebėjimų neįgijo. Tai turėtų užtikrinti lengvą integraciją ir sumažinti paskatas pakartotinai emigruoti.

Galiausiai neatmestina ir dar dviejų derinių galimybė: 1) padidėję migrantų gebėjimai, didelė informacijos asimetrija ir geras migracijos patirties signalas; 2) nepadidėję migrantų gebėjimai, didelė informacijos asimetrija ir blogas migracijos patirties signalas. Abiem atvejais rezultatai turėtų būti panašūs, kaip ir esant mažai informacijos asimetrijai, nes pozityvus migracijos patirties signalas labiau patobulėjusiems grįžusiems migrantams suteiktų pranašumą prieš nemobilius darbuotojus, o esant neutraliam ar negatyviam migracijos patirties signalui, papildomų gebėjimų neįgiję grįžę migrantai neįgytų ir pranašumo prieš kitus darbuotojus.

¹⁰¹ Kar ir Saha, „Asymmetric Information in the Labor Market, Immigrants and Contract Menu“, 1.

1 lentelė. Teorinis tyrimo modelis.

<p>Grižusių migrantų gebėjimai (žinios ir įgūdžiai) užsienyje <u>padidėjo</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Didelė informacijos asimetrija / neveiksmingi atrankos mechanizmai • Negatyvus arba neutralus migracijos patirties signalas <p>⇒ Didelė pakartotinė emigracija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Maža informacijos asimetrija / veiksmingi atrankos mechanizmai <p><i>[arba didelė informacijos asimetrija / neveiksmingi atrankos mechanizmai / pozityvus migracijos patirties signalas]</i></p> <p>⇒ Maža pakartotinė emigracija</p>
<p>Grižusių migrantų gebėjimai (žinios ir įgūdžiai) užsienyje <u>nepadidėjo</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Maža informacijos asimetrija / veiksmingi atrankos mechanizmai <p><i>[arba didelė informacijos asimetrija / neveiksmingi atrankos mechanizmai / negatyvus migracijos patirties signalas]</i></p> <p>⇒ Maža pakartotinė emigracija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Didelė informacijos asimetrija / neveiksmingi atrankos mechanizmai • Pozityvus migracijos patirties signalas <p>⇒ Maža pakartotinė emigracija</p>
	<p>Grižę migrantai <u>negauna gražos</u> (pranašumo darbo rinkoje ir santykinai didesnio darbo užmokesčio)</p>	<p>Grižę migrantai <u>gauna gražą</u> (pranašumą darbo rinkoje ir santykinai didesnę darbo užmokestį)</p>

Apibrėžiant keturias aptartas hipotetines situacijas, buvo daroma prielaida, kad visi grįžusieji vienodai arba padidino, arba ne savo žmogiškąjį kapitalą būdami užsienyje. Realybėje grįžtančių migrantų srautą turėtų sudaryti tiek vieni, tiek kiti. Nesant informacijos asimetrijos, darbdaviai turėtų lengvai atskirti vienus nuo kitų ir adekvačiai vertinti jų gebėjimus [1 ir 2 situacijos]. Kitais atvejais labiau patobulėjusių grįžusiųjų pakartotinė emigracija būtų labiau tikėtina nei mažiau patobulėjusių, nes suveiktų vadinamasis „nepalankaus pasirinkimo“ (*adverse selection*) mechanizmas. Anot G. A. Akerlof, kai rinkoje vadovaujamosi „rinkos statistika“, apibūdinančia visas tos pačios grupės prekes, skatinamas prastesnės kokybės prekių pateikimas į rinką, nes jas galima parduoti už geresnių prekių kainą. Dėl to ilgainiui mažėja vidutinė prekių rinkoje kokybė ir krenta kaina, kol galiausiai aukštesnės kokybės prekių pardavėjams nebeapsimoka jų parduoti¹⁰². Pagal analogiją, kai visiems grįžusiems migrantams pradžioje siūlomas vienodas vidutinis darbo užmokestis, jis turėtų netenkinti geriausiųjų, kurie pakartotinai emigruotų. Ilgainiui atsiskleidus likusiųjų mažesniai produktyvumui, sumažėtų ir vidutinis grįžusiųjų produktyvumas. Atitinkamai mažėtų visiems grįžusiems siūlomas vidutinis darbo užmokestis, kol geresniesiems visai neapsimokėtų likti ir jie vėl emigruotų. Dėl šios priežasties valstybei, norinčiai pritraukti ir išlaikyti kuo daugiau žmogiškojo kapitalo turinčius grįžtančius migrantus, reikia siekti arba kuo labiau sumažinti informacijos asimetriją ir didinti atrankos mechanizmų efektyvumą, arba bent jau kuo labiau gerinti migracijos patirties signalą darbo rinkoje, kad grįžusiems migrantams siūlomas vidutinis pradinis atlyginimas būtų kuo didesnis.

Šio darbo teorinėje ir empirinėje dalyse migracijos procesai nagrinėjami visos šalies darbo rinkos mastu, tačiau pasiūlyti „teoriniai akiniai“ gali būti naudojami ir kituose analizės lygiuose, pavyzdžiui, sutelkiant dėmesį į atskirus ekonomikos sektorius, įmones ar net skirtingas migrantų grupes. Kadangi

¹⁰² Akerlof, „The Market for ‘Lemons,’“ 488–489.

migracijos patirtis gali būti skirtingas signalas skirtingų darbų atžvilgiu¹⁰³, vienuose sektoriuose migracijos patirtis bus pozityvus signalas, nes darbas, pavyzdžiui, reikalauja užsienio kalbų žinių, gebėjimo dirbti daugiakultūroje aplinkoje ir pan., o kituose sektoriuose, priešingai, gali būti svarbiau išmanyti vietos rinką, turėti ryšių su vietinės rinkos veikėjais ir t. t. Atitinkamai, pasiūlyti teoriniai argumentai turėtų padėti geriau suprasti, kodėl į vienus sektorius grįžusieji geriau integruojasi nei į kitus. Migracijos patirties signalas taip pat gali būti darbo rinkoje skirtingai interpretuojamas priklausomai nuo to, kokios yra kitos stebimos migruojančių charakteristikos, t. y. sąveika tarp signalo ir „indeksų“¹⁰⁴. Pvz., vyrai, turintys migracijos patirties, gali būti skirtingai vertinami nei tokios patirties turinčios moterys arba skirtingo išsilavinimo lygio asmenų migracijos patirtis gali būti vertinama skirtingai. Tokiu atveju teorinis modelis gali padėti paaiškinti, kodėl vienos migrantų grupės lengviau integruojasi grįžus nei kitos.

¹⁰³ Spence, „Job Market Signaling,“ 359.

¹⁰⁴ Ibid., 368–370.

2 Metodologija

2.1 Tyrimo dizainas

Tyrimas apima vienos šalies – Lietuvos – atvejo studiją. Lietuvos atvejis analizei pasirinktas visų pirma dėl ilgalaikės intensyvios gyventojų migracijos – tiek emigracijos, tiek grįžtamosios migracijos. Tai reiškia, kad migracijos procesas yra pakankamai svarbus reiškinys šalies darbo rinkoje, kad būtų galima nustatyti tendencijas ir pagal jas vertinti teorines prognozes. Disertacijos rengimo laikotarpiu atliktas pradinis empirinis grįžtamosios migracijos tyrimas atskleidė, kad dauguma į Lietuvą grįžusių migrantų jaučiasi migracijos metu įgiję naujų žinių ar įgūdžių, tačiau jie nevaidina reikšmingesnio vaidmens integruojantis į darbo rinką, todėl dažnai grįžusieji pakartotinai emigruoja¹⁰⁵. Tokie empiriniai atradimai, sunkiai paaiškinami remiantis žmogiškojo kapitalo teorija, paskatino kelti hipotezę, kad grįžusiųjų integracija yra veikiamą pačios darbo rinkos veiksnių: darbdavių negalėjimo įvertinti užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo (informacijos asimetrija, neveiksmingi atrankos mechanizmai) ir jų požiūrio į grįžusius migrantus (migracijos patirties signalo). Kitaip tariant, tyrimo empirinėje dalyje bandoma išsiaiškinti, kurią iš teoriniame tyrimo modelyje nurodytų situacijų atitinka Lietuvos atvejis ir ar darbo rinkos veiksniai padeda geriau paaiškinti grįžusių migrantų integracijos į Lietuvos darbo rinką tendencijas?

Norint tai išsiaiškinti, reikia atsakyti į kelis pagrindinius klausimus apie tendencijas ir kintamųjų ryšius:

- Ar grįžę migrantai užsienyje padidino savo žinias ir įgūdžius? Kaip jiems sekasi grįžus integruotis į šalies darbo rinką? Ar daugiau žmogiškojo kapitalo užsienyje įgiję grįžę migrantai geriau integruojasi į darbo rinką (gauna grąžą už naujas žinias ir įgūdžius, t. y. pranašumą darbo rinkoje ir santykinai didesnę darbo užmokestį)?

¹⁰⁵ Žvalionytė ir Jastramskis, „Grįžtamoji migracija ir žmogiškasis kapitalas.“

- Kaip – pozityviai ar negatyviai – migracijos patirtis yra vertinama šalies darbo rinkoje? Ar darbdaviai imasi priemonių grįžusių migrantų užsienyje įgytiems gebėjimams nustatyti?
- Ar grįžę migrantai ketina pakartotinai emigruoti ir, jei taip, dėl kokių priežasčių. Ar daugiau žmogiškojo kapitalo užsienyje įgiję grįžę migrantai yra labiau linkę pakartotinai emigruoti?

Gali kilti klausimas, kodėl tyrimui nebuvo pasirinkta lyginamoji daugelio atvejų (šiam tyrimui – šalių) analizė, kurios rezultatus būtų galima apibendrinti (*generalise*) ir kitoms šalims. Lyginamosios analizės buvo atsakyta dėl detalių palyginamų duomenų apie grįžtančius migrantus trūkumo. Egzistuojantys duomenys geriausiu atveju yra tinkami tikrinti tik pačias bendriausias teorines prognozes. Autoriams, kurie nagrinėdami grįžtamąją migraciją į VRE regioną imasi kelių šalių lyginamosios kiekybinės analizės, tenka naudotis Gyventojų užimtumo tyrimo (*labour force survey*)¹⁰⁶ ar kitų standartizuotų europinių tyrimų, tokių kaip, pvz., „Eurobarometras“¹⁰⁷, duomenimis. Kadangi gyventojų migracija nėra tokių tyrimų pagrindinis objektas, dažniausiai iš jų duomenų įmanoma nustatyti tik patį asmens migracijos faktą ir pagrindines sociodemografines migrantų charakteristikas (lytį, amžių, išsilavinimo lygį ir pan.). Mokslininkai, norintys detalesnės lyginamosios analizės, paprastai yra priversti remtis keliose šalyse surinktais, tačiau nereprezentatyviais duomenimis – internetinių apklausų rezultatais¹⁰⁸ ar

¹⁰⁶ Martin ir Radu, „Return Migration“; Mihails Hazans ir Kaia Philips, „The Post-Enlargement Migration Experience in the Baltic Labor Markets.“ *IZA Discussion Papers*, 2011.

¹⁰⁷ Anna Iara, *Skill Diffusion by Temporary Migration? Returns to Western European Work Experience in Central and East European Countries*, The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw, 2008 <<http://ideas.repec.org/p/wii/wpaper/46.html>>; Shima, *Return Migration and Labour Market Outcomes of the Returnees*.

¹⁰⁸ Thilo Lang et al., *Re-Turn Migrant Survey Report: The Migrants' Potential and Expectations*, Re-Turn: Regions Benefitting from Returning Migrants, Re-Turn Consortium, 2012 <http://www.re-migrants.eu/download/323_Migrant-Survey-Report.PDF>.

giluminių interviu medžiaga¹⁰⁹. Tokių tyrimų rezultatai suteikia informacijos apie kelias šalis, tačiau nėra įmanoma įvertinti jos patikimumo.

Šiame disertacijos tyrime buvo pasirinkta naudoti kiekybinius – reprezentatyvių Lietuvos gyventojų, į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų ir Lietuvos darbdavių – apklausų duomenis (plačiau duomenų rinkimo metodai pristatomi 2.3 skyriuje). Kiekybinės prieigos atvejo studijos viduje pasirinkimas pasižymi bent keletu privalumų. *Pirma*, teorinių prognozių tikrinimas remiasi dideliu atsitiktinai atrinktų stebėjimų (*observations*) skaičiumi, o tai užtikrina tokiai analizei svarbią jų įvairovę. *Antra*, stebėjimai yra reprezentatyvūs nagrinėjamų populiacijų atžvilgiu atvejo viduje. Todėl jei, pavyzdžiui, dauguma respondentų Lietuvos darbdavių apklausos metu nurodys, kad migracijos patirtį laiko privalumu, bus galima pagrįstai teigti, kad tokios nuomonės laikosi dauguma visų Lietuvos darbdavių ir kad tai yra charakteringa Lietuvos darbo rinkai. *Trečia*, ryšiams tarp individo lygmens kintamųjų patikrinti bus galima taikyti statistinius testus, kurie leis nustatyti, ar ryšiai nėra atsitiktiniai. Pagrindiniai analizėje taikomi išvadų statistikos metodai yra tiesinė ir logistinė regresija. Taigi empirines išvadas, padarytas remiantis Lietuvos gyventojų, grįžusių migrantų ir darbdavių apklausų duomenimis, bus galima apibendrinti atitinkamoms populiacijoms Lietuvoje. Galimybė surinkti analizei reikalingus originalius empirinius duomenis, kurie yra detalesni nei įprasta panašaus tipo darbuose, buvo dar viena svarbi praktinė Lietuvos atvejo pasirinkimo priežastis.

Tai, kad tyrimas apima tik vienos šalies atvejo studiją, neleidžia išvadų apie makrolygmens (darbo rinkos) kintamuosius (pvz., migracijos patirties signalas darbo rinkoje) apibendrinti kitiems panašioms atvejams, pvz., kitoms VRE valstybėms. Nepaisant to, gautos išvalgos gali būti naudingos pastaruosius tyrinėjant. Pavyzdžiui, atlikus Lietuvos atvejo analizę, išvados gali būti aktualios su panašiomis gyventojų migracijos tendencijomis

¹⁰⁹ Eurofound, *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*.

susiduriančioms kitoms Vidurio Rytų Europos šalims (Lenkijai, Latvijai ir kt.) taip, kaip šiose šalyse atliekami jų gyventojų migracijos tyrimai padeda kelti hipotezes apie tai, kas galėtų geriau paaiškinti migracijos tendencijas Lietuvoje. Taigi šios Lietuvos atvejo studijos pagrindinis tikslas yra analitinis apibendrinimas (*analytic generalization*), kai konkretūs empiriniai atradimai bandomi interpretuoti kaip abstrakčios teorinės idėjos, susiejant jas su esamomis teorijomis ir tokiu būdu pastarąsias plėtojant. Kitaip tariant, tokio tipo atvejo studija padeda generuoti pagrįstas hipotezes, kurias vėliau prasminga tikrinti keletą šalių apimančiuose lyginamuosiuose tyrimuose¹¹⁰.

2.2 Kintamųjų apibrėžimas ir matavimas

Šiame skyriuje pristatomi svarbiausių kintamųjų apibrėžimai ir jų matavimas, juos susiejant su pagrindiniu empirinių duomenų šaltiniu, t. y. Lietuvos gyventojų, į Lietuvą grįžusių migrantų ir Lietuvos darbdavių apklausomis. Aptariamos trys kompleksiškos sąvokos – kas yra grįžę migrantai, ką reiškia jų integracija į darbo rinką ir kaip matuojamas migracijoje įgytas žmogiškasis kapitalas.

2.2.1 Grįžę migrantai

Grįžusio migranto, kaip ir migranto apskritai, sąvoka nėra vienareikšmė. Paprastai migrantais laikomi nuolat ar ilgesnį laiką kitoje nei gimtoji ar kilmės šalis gyvenantys asmenys. Atitinkamai grįžę migrantai apibrėžiami kaip iš emigracijos į gimtąją ar kilmės šalį grįžę asmenys, tačiau skirtinguose šaltiniuose taikomi apibrėžimai dažnai skiriasi pagal užsienyje praleisto laiko ir sugrįžus kilmės šalyje praleisto ar ketinamo praleisti laiko kriterijus.

Pirmiausia, esama skirtingų požiūrių, kiek laiko užsienyje gyvenęs asmuo laikytinas (e)migrantu. Moksliniuose tyrimuose dažniausiai taikomas vienerių metų gyvenimo užsienyje kriterijus, tačiau esama atvejų, kai

¹¹⁰ Jack S. Levy, „Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference.“ *Conflict Management and Peace Science*, 25(1), 2008, 5.

emigrantais laikomi asmenys, užsienyje praleidę ir daugiau kaip 6 mėn.¹¹¹, arba buvimo užsienyje trukmė apskritai neapibrėžiama¹¹². Emigracija pagal objektyvų laiko kriterijų nebūtinai atitinka subjektyvią pačių asmenų jauseną, kuri priklauso ir nuo persikėlimo į kitą šalį tikslų bei perspektyvos. Pavyzdžiui, metus užsienyje praleidę studentų mainų programos dalyviai ar į kitą šalį komandiruoti tarptautinės kompanijos darbuotojai greičiausiai bus mažiau linkę įvardyti save emigrantais nei tiesiog į užsienį darbo ieškoti išvykę asmenys. Ankstesnių tyrimų Lietuvoje metu buvo pastebėta, kad dalis išvykusiųjų iš Lietuvos, net ir keletą metų pagyvenę svetur, nenori būti vadinami emigrantais, nes palaiko ryšius su Lietuva ir planuoja anksčiau ar vėliau grįžti¹¹³. Būtent ketinimas grįžti dažnai yra priežastis nesijausti emigrantu. Kita vertus, daugelyje tyrimų pastebėta tendencija, kad nemaža dalis emigrantų yra tarsi „nuolatos grįžtantys“, ir tai niekaip neišsipildo, nes grįžimo laikas vis nukeliamas. Nors tokie asmenys emociškai gali ir nepripažinti emigracijos, praktiškai jų visas gyvenimas vyksta užsienio valstybėje, kas žvelgiant iš kilmės valstybės perspektyvos reiškia jų emigraciją.

Moksliniuose darbuose nėra sutariama ir dėl to, kiek laiko turi praeiti nuo asmens grįžimo, kad jį būtų galima priskirti prie grįžusių migrantų. Ar užtenka grįžimo fakto, ar asmuo turi likti šalyje bent metams, o gal tik apie tuos, kurie apskritai nebeplanuoja išvykti, galima sakyti, kad jie yra grįžę? Pagrindinis apibrėžimo tikslas yra atskirti tuos, kurie grįžta laikinai (trumpesnėms ar ilgesnėms atostogoms), ir tuos, kurie grįžta ketindami likti gyventi kilmės šalyje. Laiko, kiek asmuo turi išbūti kilmės šalyje po grįžimo,

¹¹¹ Alan Barrett ir Irene Mosca, „Social Isolation, Loneliness and Return Migration: Evidence from Older Irish Adults.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 2013, 1659–1677; Barcevičius ir Žvalionytė, *Užburtas ratas?*; Barrett ir O’Connell, „Is There a Wage Premium for Returning Irish Migrants?“

¹¹² Hazans, „Effect of Foreign Experience on Return Migrants’ Earnings.“

¹¹³ Išvykusių lietuvių nenorą būti vadinamiems emigrantais, tikėtina, skatina ir dažnai kuriamas negatyvus emigrantų įvaizdis, paplitęs žiniasklaidoje, kuomet emigracija siejama su nekvalifikuotu darbu, plačiau žr. Irma Budginaitė, „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 214–270.

nustatymas šiuo atveju nepadedą, nes greitas išvykimas, tarkim, po poros mėnesių nuo grįžimo, gali reikšti tiek ir iš anksto suplanuotą pakartotinį išvykimą, tiek ir nepavykusią integraciją, nors buvo ketinta likti visam laikui. Taigi apie grįžimo faktą belieka spręsti pagal tai, kurią šalį pats asmuo nurodo kaip savo nuolatinio gyvenimo vietą konkrečiu momentu.

Apibrėžti emigrantų ir grįžusių migrantų kategorijas tampa vis sunkiau dėl kintančio migracijos pobūdžio. Tradiciškai migracija buvo suvokiama kaip vienkartinis veiksmas, kurį sudaro vienas arba du etapai (išvykimas arba išvykimas ir grįžimas). Esant tokiai sampratai grįžimas tarsi užbaigdavo migracijos ratą, o antras išvykimas pradėdavo naują migracijos ciklą. Šiandien vis dažniau kalbama apie migracijos kintamumą, ją apibūdinant kaip neišbaigtą (*incomplete*)¹¹⁴, nepastovią (*liquid*), svyruojančią (*fluctuating*), nestabilią (*fluid*)¹¹⁵. Šiuolaikinei migracijai ypač būdingas laikinumo jausmas ir netikrumas dėl ateities – išvykusieji neretai svarsto grįžimą ar persikėlimą į kitą užsienio šalį, o grįžusieji neatmeta galimybės vėl išvykti. Toks tęsiamas laikinumas (*long-lasting temporariness*) gali tapti ir nuolatinio migrantų įpročiu ar bent jau ilgalaikė strategija¹¹⁶. Nereta ir apykaitinė migracija, kurios metu migrantai trumpesnius ar ilgesnius laikotarpius praleidžia tiek kilmės, tiek tikslo šalyse. Tai ypač būdinga vidinių sienų nebeturinčiai ES erdvei, kurioje, anot kai kurių mokslininkų, „žmonės nuolat kelyje“¹¹⁷.

Vis dėlto žvelgiant ne iš asmens emocinės, o iš valstybės praktinės perspektyvos, migracija turi labai aiškias pasekmes – gyventojų, kurie dalyvauja šalies darbo rinkoje, naudojami viešosiomis paslaugomis bei kitaip

¹¹⁴ Okolski, „Incomplete Migration. A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants.“

¹¹⁵ Engbersen, Snel ir Boom, „‘A van Full of Poles’: Liquid Migration from Central and Eastern Europe.“

¹¹⁶ Richard Black et al. (sud.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, Amsterdam University Press, 2010; Jobst Koehler et al., *Migration and the Economic Crisis in the European Union: Implications for Policy*, Research and Publications Division, IOM, 2010.

¹¹⁷ Koehler et al., *Migration and the Economic Crisis in the European Union: Implications for Policy*, 150.

veikia šalies gyvenime, skaičių konkrečiu laiko momentu. Jei asmuo trejus metus gyvena ir dirba užsienyje, tuos pačius trejus metus jis negyvena ir nedirba savo gimtojoje šalyje, nors tuo laikotarpiu jis gali ir nelaikyti savęs emigrantu, nes palaiko ryšius su kilmės šalimi ir planuoja kada nors sugrįžti. Žvelgiant iš transnacionalizmo perspektyvos, dėl šiuolaikinių technologijų migracijos proceso metu netgi sukuriama nauja transnacionalinė erdvė, peržengianti sienas tarp valstybių, kurioje gyvenantys migrantai gali būti aktyvūs tiek emigracijos šalyje, tiek ir savo kilmės valstybėje. Vis dėlto tai vėlgi labiau galioja emociniam išvykusiųjų gyvenimui, o fiziškai dirbti ir gyventi paprastai pasirenkama viena kuri nors šalis. Todėl valstybei svarbu suprasti gyventojų migracijos dinamiką, o ją analizuojant neišvengiamai reikalingi sutartiniai apibrėžimai.

Šiame tyrime „*grįžęs migrantas*“ apibrėžiamas kaip asmuo, kuris buvo išvykęs nuolat gyventi į užsienį ilgesniam nei 1 metų (12 mėnesių) laikotarpiui po 1990 metų, bet tyrimo metu nuolat gyveno Lietuvoje (žr. 1 intarpą). Gyvenimas užsienyje apima visus išvykimo atvejus: kai išvykstama į užsienį dirbti (arba ieškoti darbo), mokytis, šeimos susijungimo tikslais ar pan. Tai reiškia, kad tyrimas įtraukia visus grįžusius, nedarant perskyros tarp ekonominės ir kitokio pobūdžio migracijos. Siekiant užtikrinti, kad asmuo nėra grįžęs į Lietuvą trumpam (atostogauti ar pan.), bet su intencija gyventi Lietuvoje, apibrėžimas įvardija sąlygą „nuolat gyvena Lietuvoje“, tačiau nenustato, kiek laiko turi būti praėję po grįžimo. Pastarojo kriterijaus atsisakyta, nes jis sumažintų galimybę ištirti nesėkmingos integracijos, kai planuota gyventi Lietuvoje, bet ketinama vėl išvykti, atvejus ir jų priežastis.

Tarkim, nustatčius, kad asmuo turi būti Lietuvoje išbuvęs bent 6 mėnesius, kad būtų laikomas grįžusiu migrantu, į tyrimą nepatektų tie, kurie galbūt jau išbuvo penkis su puse mėnesio, bet neradę tinkamo darbo ketina netrukus pakartotinai emigruoti.

1 intarpas. Atrankinis į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų apklausos respondentų klausimas.

K0. Ar Jūs buvote išvykęs (-usi) nuolat gyventi į užsienį ilgesniam nei 1 metų laikotarpiui po 1990 metų, bet šiuo metu nuolat gyvenate Lietuvoje? Čia turimi galvoje visi atvejai, kai Jūs buvote išvykęs (-usi) į užsienį dirbti (arba ieškoti darbo), mokytis, gyventi pas gimines ar pan. ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui.

1. Taip – **TEŠTI APKLAUSĄ**
2. Ne / Neatsakė – **BAIGTI APKLAUSĄ**

Pasirinktas apibrėžimas iš esmės atitinka Lietuvoje oficialiai taikomus emigranto ir grįžusio migranto apibrėžimus ir sudaro galimybes tyrimo rezultatus susieti bei lyginti su oficialia migracijos statistika. Lietuvos statistikos departamento leidiniuose grįžtamoji migracija apibrėžiama labai lakoniškai: „grįžtamoji migracija (reemigracija) – sugrįžimas iš užsienio valstybės gyventi tėvynėje“¹¹⁸. Apibrėžimas nenumato nei gyvenimo užsienyje, nei laikotarpio po grįžimo trukmės, tačiau bent jau pirmąjį laikotarpį galima išsivesti iš taikomos emigranto sąvokos, nes tik emigravę asmenys gali sugrįžti.

Lietuvos oficialioje statistikoje taikomas emigranto apibrėžimas nuo 1990 metų kito. Beveik du dešimtmečius po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje emigrantu buvo laikomas asmuo, išvykęs iš Lietuvos ilgesniam nei 6 mėnesių laikotarpiui. 2007 m. liepos 11 d., siekiant kokybiškos ir tarptautiniu mastu palyginamos statistinės informacijos, buvo priimtas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 862/2007 dėl Bendrijos migracijos statistikos ir tarptautinės apsaugos statistikos, kuriuo buvo nustatyta ir suderinta Europos Bendrijos migracijos ir tarptautinės apsaugos statistikos rengimo sistema¹¹⁹. Naujasis reglamentas nustatė, kad „emigracija“ reiškia veiksmą, kai asmuo, kurio ankstesnė nuolatinė gyvenamoji vieta buvo valstybės narės teritorijoje,

¹¹⁸ Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2011*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012, 65.

¹¹⁹ Reglamentas (EB) Nr. 862/2007 panaikino Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 311/76 dėl statistinių duomenų rinkimo apie darbuotojus užsieniečius (OL 2007 L 199, p. 23).

išvyksta iš nuolatinės toje valstybėje narėje esančios gyvenamosios vietos laikotarpiui, kuris yra arba manoma, kad bus ne trumpesnis kaip dvylika mėnesių¹²⁰. 2008 m., siekiant užtikrinti Lietuvos statistikos suderinamumą su naujuoju ES taikomu emigracijos apibrėžimu, Lietuvoje buvo įteisinta, kad emigrantas – tai asmuo, išvykęs į kitą valstybę laikotarpiui, kuris yra arba, tikėtina, bus ne trumpesnis kaip 12 mėnesių¹²¹. Lietuvos statistikos departamentas naująjį emigracijos apibrėžimą pradėjo naudoti nuo 2009 m.

Nepaisant pakeisto emigranto apibrėžimo, pagal Gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymą deklaruoti migraciją privaloma gyvenamąją šalį pakeitus ir šešių mėnesių laikotarpiui. Kitaip tariant, gyvenamosios valstybės pasikeitimą privalo deklaruoti Lietuvos piliečiai, išvykstantys iš Lietuvos Respublikos ilgesniam kaip šešių mėnesių laikotarpiui, ir atvykę (grįžę) gyventi į Lietuvą ilgiau kaip 183 dienoms (t. y. taip pat 6 mėnesiams) per metus. Asmuo, išvykęs trumpesniam kaip šešių mėnesių laikotarpiui, tačiau likęs užsienio valstybėje ilgiau negu šešis mėnesius, apie gyvenamosios vietos pakeitimą privalo deklaruoti Lietuvos Respublikos diplomatinėse atstovybėse ir konsulinėse įstaigose užsienio valstybėse¹²². Apibrėžimas, kas ir kada turi deklaruoti migraciją, yra svarbus vertinant migrantų srautus, nes oficiali Lietuvos migracijos statistika nuo tada, kai įstatyme buvo įtvirtinta pareiga deklaruoti gyvenamosios vietos pasikeitimą, apimdavo ir deklaravimų statistiką, o nuo 2010 m. apskritai remiasi vien ja.

Siekdamas, kad deklaravimų statistika derėtų su naujuoju emigranto apibrėžimu, Lietuvos statistikos departamentas patobulino emigracijos apskaičiavimo metodiką: emigrantų skaičius pagal ketinimą apsigyventi naujoje gyvenamojoje vietoje vertinamas atsižvelgiant ir į faktiškai išgyventą

¹²⁰ Europos Parlamentas ir Taryba, „Reglamentas Nr. 862/2007 dėl Bendrijos migracijos statistikos ir tarptautinės apsaugos statistikos ir panaikinant Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 311/76 dėl statistinių duomenų rinkimo apie darbuotojus užsieniečius,” 2007.

¹²¹ LR Vyriausybė, „Dėl ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašo patvirtinimo.“ 2008 m. rugsėjo 24 d. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 957.

¹²² Gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas, 1998 m. birželio 2 d. priimtas Lietuvos Respublikos Seimo, Nr. VIII-840, aktuali redakcija nuo 2010 m. sausio 1 d.

laiką užsienyje. Kitaip tariant, tikrinama, ar asmuo, deklaravęs išvykimą, nedeklaravo sugrįžimo nepraėjus metams nuo išvykimo datos. Asmenys, neišbuvę 12 mėnesių užsienyje, neįtraukiami į migrantų srautus. Tokių asmenų, Lietuvos statistikos departamento teigimu, yra vos keli procentai, todėl emigracijos apibrėžimo pasikeitimas neturėjo akivaizdžios įtakos skelbiamai migracijos statistikai (nebuvo lūžio apibrėžimo keitimo metu).

Vis dėlto esminė išliekanti problema yra tai, kad ne visi migrantai deklaruoja savo išvykimą ir grįžimą. Kaip atskleidė šio tyrimo metu atlikta grįžusių migrantų apklausa, tik apie pusę jų yra oficialiai deklaravę migraciją. Atsižvelgdamas į didelį nedeklaruojamos migracijos mastą, Lietuvos statistikos departamentas 2006–2010 m. vykdė specialius atrankinius statistinius tyrimus¹²³ ir vertino nedeklaruotos emigracijos srautus¹²⁴. Tačiau nuo 2010 m. nuspręsta tokius tyrimus nutraukti ir remtis vien deklaravimų statistika. Pastaroji retrospektyviai patikslinama (įtraukiant nedeklaruotą migraciją) pagal visuotinių gyventojų ir būstų surašymų duomenis. Paskutinis toks patikslinimas atliktas 2012–2013 m., remiantis 2011 m. gyventojų

¹²³ Lietuvos statistikos departamento vykdyti nedeklaruotos migracijos tyrimai moksliniuose darbuose pristatomi kaip geroji praktika, renkant migracijos statistiką, žr. Shushanik Makaryan, „Estimation of International Migration in Post-Soviet Republics.“ *International Migration*, 2012; Kasnauskienė ir Šiaudvytis, „Gyventojų emigracijos poveikio darbo rinkai vertinimas.“

¹²⁴ Specialūs nedeklaruotos migracijos tyrimai Lietuvoje vykdyti 2006–2010 m. Tuo laikotarpiu Statistikos departamentas kasmet atlikdavo nedeklaruotos emigracijos tyrimą (kartu su gyventojų užimtumo tyrimu) naudodamas atsitiktinių imčių metodą. Remiantis nedeklaruotos emigracijos tyrimais, tokia emigracija įvertinta 2001–2009 m. (2006 m. tyrimo metu vertinta nedeklaruota emigracija 2001–2005 m. laikotarpiu). Kaip vykdavo tyrimas? Kiekvienų metų pirmąjį ketvirtį būdavo atrenkama 8 tūkst. namų ūkių ir apklausama apie 14 tūkst. (0,5 proc.) 15 metų ir vyresnio amžiaus gyventojų. Kadangi asmenys apklausai būdavo atrenkami iš Gyventojų registro, buvo remiamasi prielaida, kad asmenys, kurie emigravo, tačiau to nedeklaravo, bus Gyventojų registre (pateks į tyrimo imtį), tačiau nebus Lietuvoje. Neradus apklausai atrinkto asmens namuose, jo (jos) namų ūkio narių ir kaimynų būdavo klausama, ar jis (ji) nėra išvykę gyventi į užsienį. Taip būdavo siekiama nustatyti emigrantų, nedeklaravusių išvykimo iš Lietuvos, skaičių ir sudėtį pagal amžių, lytį, pilietybę, išvykimo priežastį, išsilavinimą, profesiją. Atskirų rodiklių reikšmių santykinės standartinės paklaidos yra gana didelės. Pavyzdžiui, 2008 m. nedeklaruotos emigracijos tyrime nedeklaravusių išvykimo emigrantų rodiklio paklaida sudarė 17,8 procento, kitų rodiklių paklaidos dar didesnės. Tyrimo įverčiai yra laikomi tiksliais, jei jų santykinė standartinė paklaida neviršija 8 procentų. Jei paklaidos yra 8–30 procentų – įverčiai yra patenkinami, jei viršija 30 procentų – nepakankamai tikslūs. Remiantis nedeklaruotos emigracijos tyrimais, tokia emigracija įvertinta 2001–2009 m.

surašymo rezultatais, o kito galima tikėtis maždaug po dešimtmečio, kai bus vykdomas naujas visuotinis gyventojų surašymas. Atsižvelgiant į tai, kad oficiali statistika daugiausia remiasi deklaruotos migracijos duomenimis, vienu iš šio tyrimų privalumu laikytina tai, kad jame nagrinėjama ir nedeklaruota migracija. Tokią galimybę sudaro reprezentatyvių Lietuvos gyventojų ir grįžusių migrantų apklausų, kaip svarbiausių duomenų šaltinių, naudojimas (žr. 2.3 skyrių).

2.2.2 Grįžusiųjų integracija

Grįžusiųjų integracija į darbo rinką, kuri yra pagrindinis disertacijos tyrimo objektas, yra dar vienas daugiamatis kintamasis, neturintis vieno matavimo standarto, todėl reikalaujantis detalaus apibrėžimo. Migrantų (paprastai imigrantų tikslo šalyje) integraciją analizuojantys moksliniai darbai dažniausiai pasitelkia keletą kriterijų vertinant migrantų padėtį darbo rinkoje. Pirmiausia tai jų užimtumo statusas (dirba, nedirba, yra neaktyvūs) ir darbo užmokestis, tačiau taip pat neretai ir darbo saugumas (nuolatinis ar laikinas darbas; visą darbo dieną ar ne visą), darbo vietos kokybė (kvalifikuotas ar kvalifikacijos nereikalaujantis darbas) ir darbo atitiktis turimai kvalifikacijai. Nors galimi įvairūs šių kriterijų deriniai ir nė vienas iš jų atskirai nereiškia integracijos sėkmės ar nesėkmės, galima tikėtis, kad, pavyzdžiui, nuolatinį kvalifikuotą darbą turinčio ir santykinai daugiau uždirbančio asmens padėtis yra geresnė nei darbo nerandančių arba nekvalifikuotus darbus už nedidelį atlyginimą dirbančių asmenų. Šiame tyrime grįžusiųjų integracija taip pat matuojama keliais skirtingais kintamaisiais. Vieno įvairius integracijos aspektus apibendrinančio indekso kūrimo atsisakyta, norint geriau suprasti, kokius integracijos aspektus ir kaip veikia migracijos patirtis.

Grįžusių integracijos į darbo rinką procesą analitiškai galima suskaidyti į tris etapus: įėjimas į darbo rinką (darbo vietos susiradimas), padėtis darbo rinkoje susiradus darbą (atlyginimas už darbą) ir išėjimas iš darbo rinkos (pakartotinė emigracija nesėkmingos integracijos atveju). Toliau pristatomi

kriterijai, pagal kuriuos šiame darbe matuojama ir interpretuojama integracijos sėkmė kiekviename iš etapų. Prieš operacionalizuojant šiuos kriterijus, paminėtina, kad esama dviejų integracijos sėkmės vertinimo perspektyvų. Viena iš jų yra objektyvių kriterijų, aprašančių migrantų socialinę ir ekonominę padėtį naudojimas, pvz., darbo turėjimas, atlyginimo lygis¹²⁵. O taikant antrąją, daugiau dėmesio skiriama pačių grįžusiųjų subjektyviems vertinimams, ar integracijos procesas buvo sėkmingas¹²⁶. Šiame darbe derinami abu požiūriai, analizę pagal objektyvizuotus kriterijus papildant subjektyvesniais pačių grįžusiųjų integracijos vertinimais, pvz., kaip, jų nuomone, jų integraciją veikia migracijos patirtis.

Įsidarbinimas. Grįžusių migrantų integracija į Lietuvos darbo rinką prasideda pradėjus ieškoti darbo ar kurtis darbo vietą. Atitinkamai, pirmasis integracijos požymis yra darbo turėjimas, o negalėjimas jo rasti signalizuoja apie integracijos sunkumus. Tiesa, taip interpretuoti galima tik bedarbybę, kai darbo aktyviai ieškoma ir nerandama. Migracijos literatūroje pažymima, kad emigracijoje sukauptos lėšos grįžusiems migrantams neretai suteikia galimybę darbo ieškojimą kuriam laikui atidėti. Tokie bedarbiai kartu su studentais, vaikus auginančiais tėvais bei pensininkais šiame darbe bus priskiriami darbo rinkoje neaktyviems asmenims, jų statuso nelaikant nei sėkmingos, nei nesėkmingos integracijos įrodymu.

Siekiant šio darbo tikslų, svarbu suprasti ne tik tai, ar grįžusieji randa darbą, bet taip pat ir tai, ar ieškant darbo grįžus migracijos patirtis buvo privalumas. Todėl grįžusių migrantų apklausos metu buvo klausama, ar migracijos patirtis padėjo jiems susirasti darbą arba susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje (žr. 2 intarpą).

¹²⁵ Kadangi tyrime remiamasi apklausos duomenimis, jiems neišvengiamai būdingas subjektyvumas net ir klausiant apie objektyvius kriterijus, pvz., darbo užmokesčio lygį.

¹²⁶ Gmelch, „Return Migration,“ 142.

2 intarpas. Klausimas į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų apklausos respondentams apie migracijos patirties įtaką ieškant darbo Lietuvoje.

32. Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje? (*Tik vienas atsakymas*)

1. Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys
2. Tai buvo privalumas
3. Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos
4. Tai buvo greičiau trūkumas
5. Buvo labai sunku, nes aš – buvęs emigrantas
9. Nežino, neatsakė

Darbo užmokestis. Antrasis geros padėties darbo rinkoje, o kartu ir sėkmingos integracijos ženklas yra aukštas darbo užmokestis. Jis taip pat paprastai laikomas grąža už sukauptą žmogiškąjį kapitalą. Nagrinėjant grįžusiųjų integraciją, jų vidutinis atlyginimas (atskaičius mokesčius) šiame tyrime yra lyginamas su vidutiniu šalyje, taip pat grįžusių migrantų tarpusavyje. Atkreiptinas dėmesys, kad norint nustatyti, kaip būtent migracijos patirtis veikia darbo užmokestį, idealiu atveju reikėtų žinoti pirmo po grįžimo gauto atlyginimo dydį, nes vėliau jį gali veikti jau po grįžimo sukaupta patirtis, žinios ir įgūdžiai. Apklausos būdu sužinoti tokį atlyginimą yra itin sudėtinga, nes dalis migrantų yra grįžę prieš keletą metų, todėl greičiausiai negalėtų tiksliai nurodyti pirmo darbo užmokesčio dydžio. Atsižvelgiant į tai, buvo pasirinkta alternatyva ir nuspręsta regresinėje analizėje, kurioje atlyginimo dydis yra priklausomas kintamasis, be kitų veiksnių, kontroliuoti, kiek laiko (mėnesiais) praėjo po grįžimo į Lietuvą.

Pakartotinė emigracija. Trečiasis tyrime naudojamas sėkmingos integracijos kriterijus yra neketinimas pakartotinai išvykti. Pakartotinis išvykimas klasikinėje migracijos literatūroje įprastai laikomas nepasitenkinimo ir nesėkmingo prisitaikymo grįžus ženklu¹²⁷. Tokia interpretacija grindžiama tuo, kad dažniausiai pakartotinę migraciją lemia įvairūs „stūmos“ veiksniai, pvz., negalėjimas susirasti darbo. Ketinimas pakartotinai išvykti, suprantama,

¹²⁷ Ibid.

rodo tik pakartotinės migracijos potencialą, nes norintys išvykti nebūtinai tai ir padaro, tačiau tokios alternatyvos svarstymas signalizuoja apie nepasitenkinimą esama padėtimi. Siekiant įvertinti, koks yra pakartotinės migracijos potencialas, grįžusių migrantų buvo klausiama, ar jie planuoja išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą (žr. 3 intarpą). Atsakydami jie galėjo rinktis iš keturių skirtingą apsisprendimo lygį rodančių atsakymų. Turėti spektrą galimų atsakymų – nuo tvirto apsisprendimo neišvykti iki tvirto apsisprendimo išvykti – yra svarbu dėl migrantams būdingo netikrumo dėl ateities¹²⁸.

3 intarpas. Klausimas į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų apklausos respondentams apie ketinimus dėl pakartotinės emigracijos.

40. Ar Jūs planuojate išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą? (*Tik vienas atsakymas*)

1. Tikrai taip
2. Greičiau taip
3. Greičiau ne
4. Tikrai ne
9. Nežino, neatsakė

2.2.3 Žmogiškasis kapitalas

Žmogiškasis kapitalas ir jo padidėjimas yra trečiasis sudėtingas kintamasis šiame tyrime. Žmogiškasis kapitalas apima visas asmens žinias, įgūdžius, kompetencijas ir netgi tokias asmenines charakteristikas kaip pasitikėjimas savimi, kūrybiškumas ir pan. Dėl sąvokos kompleksiskumo itin sudėtinga pasirinkti šio kintamojo matavimo būdą. Atsižvelgiant į tai, šiame tyrime žmogiškojo kapitalo pokyčiams užsienyje identifikuoti naudojama keletas skirtingų kintamųjų, kurie pristatomi toliau.

Migracijos tyrimuose tradiciškai žmogiškasis kapitalas dažniausiai siejamas su formaliu migrantų išsilavinimu: kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo daugiau žmogiškojo kapitalo, ir atvirkščiai. Atitinkamai, makrolygmenyje, jei

¹²⁸ White, „Polish Return and Double Return Migration,“ 29.

iš valstybės išvyksta aukštąjį išsilavinimą turintys (taip pat aukštos kvalifikacijos) žmonės, valstybė praranda žmogiškąjį kapitalą, t. y. vyksta taip vadinamasis protų nutekėjimas (*brain drain*). O su aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių grįžimu valstybė įgyja žmogiškojo kapitalo arba, kitaip, vyksta protų pritraukimas (*brain gain*). Toks požiūris labai populiarus, tačiau ganėtinai statiškas, nes laikomasi prielaidos, kad išsilavinimas / kvalifikacija migracijos laikotarpiu iš esmės nekinta. Be to, individualiai migrantų patirčiai skiriama mažai dėmesio. Vėlesni tyrimai atkreipė dėmesį, jog žmogaus išsilavinimas nėra fiksuotas ir gali kisti migracijos metu. Tai paskatino tyrimų, nagrinėjančių migraciją studijų tikslais ir studentų mobilumą, plėtrą. Anot V. Baláž ir A. Williams, su studijomis susijęs mobilumas yra vienintelė migracijos forma, kurios akivaizdus ir pagrindinis tikslas yra žmogiškojo kapitalo įgijimas¹²⁹. Atsižvelgiant į tai, pirmasis žmogiškojo kapitalo pokyčių užsienyje matavimo kriterijus šiame tyrime yra studijavimas užsienyje. Siekiant atskirti studijas, skirtas įgyti laipsnį, nuo dalyvavimo trumpalaikėse studentų mainų programose (pvz., „Erasmus“), grįžusių migrantų apklausoje buvo klausama, ar gyvendami užsienyje jie studijavo arba mokėsi siekdami įgyti diplomą. Jei taip, tuomet taip pat buvo bandoma išsiaiškinti, kokio lygio tai buvo studijos – doktorantūros, magistro, bakalauro, profesinės ir pan.

Be formalaus studijavimo žmogiškojo kapitalo didėjimo šaltiniu gali tapti savaiminis ir neformalus mokymasis. Savaiminis mokymasis (*informal*) – tai neorganizuotas mokymasis, neturintis aiškiai apibrėžtų mokymosi tikslų, dažniausiai vykstantis per patirtį. Jis itin būdingas migrantams, nes pasikeitusi socialinė, kultūrinė, profesinė aplinka neišvengiamai suteikia naujų žinių. Neformalus mokymasis (*non-formal*) – tai labiau organizuotas mokymasis, turintis aiškius tikslus, tačiau jį pabaigus nėra išduodami valstybės pripažinti diplomai (nors gali būti išduodami mokymosi pažymėjimai, sertifikatai). Migracijos metu toks mokymasis gali vykti naujoje darbo vietoje arba

¹²⁹ Vladimír Baláž ir Allan M. Williams, „‘Been There, Done That’: International Student Migration and Human Capital Transfers from the UK to Slovakia.“ *Population, Space and Place*, 10(3), 2004, 217.

migrantams nusprendus lankyti specialius kursus savo kompetencijoms padidinti (pvz., užsienio kalbos žinioms pagerinti) ar net ėmus savarankiškai skaityti profesinę literatūrą ir pan. Atsižvelgiant į tai, apklausos metu neformalus mokymasis buvo pasirinktas antruoju žmogiškojo kapitalo padidėjimo užsienyje indikatoriumi, grįžusių migrantų klausiant, ar jie būdami užsienyje koku nors neformaliu būdu gilino savo žinias ir, jei taip, tai koku (žr. 4 intarpą).

4 intarpas. Ar gyvendamas (-a) užsienyje kitaip gilinote savo žinias bei kėlėte savo kvalifikaciją neformaliai, t. y. nesiekdamas (-a) įgyti diplomą ar kvalifikacinį laipsnį? (Galimi keli atsakymai)

1. Taip, lankiau kursus, skirtus padidinti savo bendrąsias kompetencijas (mokiausi užsienio kalbų, kompiuterinio raštingumo ir pan.)
2. Taip, lankiau kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti ar pagilinti
3. Taip, daug naujų įgūdžių ir žinių įgijau tiesiog dirbdamas savo darbą
4. Taip, savarankiškai skaičiau profesinę literatūrą
5. Kita – Kas? (Nurodyti) _____
6. Ne, nieko nesužinojo, nepakėlė kvalifikacijos, nepagilino žinių
9. Nežino, neatsakė

Tiesa, galima suabejoti, ar migrantai, kurie neretai užsienyje dirba vadinamuosius antrojo darbo rinkos segmento darbus, tikrai juose padidina savo žmogiškąjį kapitalą. Literatūroje žinių ir įgūdžių įgijimą linkstama sieti su aukštos kvalifikacijos reikalaujančiais darbais. O apie migrantus, kurie dirba jų kvalifikacijos neatitinkančius darbus, neretai manoma, jog jie ne tik neįgyja, bet netgi švaisto savo turimą žmogiškąjį kapitalą. Remiantis šia perskyra, grįžusių migrantų buvo klausiama, ar paskutinis užsienyje dirbtas darbas atitiko jų turimos kvalifikacijos lygį, t. y. išsilavinimo bei profesinės patirties ir žinių lygį. Tai tapo trečiuoju analizėje taikomu potencialaus žmogiškojo kapitalo padidėjimo būnant užsienyje kriterijumi.

Vis dėlto, kaip minėta anksčiau, kai kurie mokslininkai kritikuoja prielaidą, jog tie migrantai, kurie užsienyje dirba kvalifikacijos neatitinkančius

darbus, žmogiškojo kapitalo aspektu nieko neįgyja¹³⁰. Jie kelia bendro žmogiškojo kapitalo (*total human capital*) idėją, teigiančią, kad svarbu visos ir bet kokios įgytos žinios ar įgūdžiai, įskaitant socialinius (kalbos, bendravimo) įgūdžius, išaugusį pasitikėjimą, savarankiškumą ir t. t. Siekiant patikrinti minėtą prielaidą ir kartu išvengti žmogiškojo kapitalo susiejimo su iš anksto apibrėžtomis migrantų kategorijomis, šiame tyrime grįžusiųjų buvo klausiama, kokius įgūdžius jie jaučiasi įgiję užsienyje, nesiejant to įgijimo nei su jų išsilavinimo lygiu, nei užsienyje dirbtų darbų atitiktimi turimai kvalifikacijai. Grįžusiųjų buvo prašoma įvertinti septynių nurodytų įgūdžių patobulinimo intensyvumą penkių balų skalėje (žr. 5 intarpą). Pirmiausia prašyta įvertinti užsienio kalbos(-ų) žinias ir kalbėjimo įgūdžius, nes, kaip pastebi Ch. Dustmann, „kalbinis kapitalas“ (*language capital*) yra itin svarbus migrantų tikslo šalyje įgyjamo žmogiškojo kapitalo komponentas¹³¹. Visi kiti įgūdžiai, išskyrus bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis, buvo siejami su profesine veikla. Pirma, buvo prašoma įvertinti, kiek patobulėjo profesiniai įgūdžiai bendrai ir darbo įgūdžiai kompiuteriu bei šiuolaikiniais darbo įrankiais. Įgūdžiai buvo parinkti taip, kad jie nebūtų susiję tik su kvalifikuotais darbais. Antra, buvo prašoma įvertinti patobulėjimą darbo organizavimo srityje. Kaip parodė K. Gmaj ir A. Malek tyrimas, migrantai užsienyje perima naują organizacinę kultūrą, kurios elementus taiko grįžę¹³². Taigi grįžusių migrantų apklausoje buvo klausiama, ar ir kiek jie patobulino vadovavimo bei komandinio darbo įgūdžius.

¹³⁰ Williams ir Baláž, *International Migration and Knowledge*.

¹³¹ Christian Dustmann, „Temporary Migration, Human Capital, and Language Fluency of Migrants.“ *Scandinavian Journal of Economics*, 101(2), 1999, 297–314.

¹³² Cituojamas Kaczmarczyk, „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland,“ 118.

5 intarpas. Ar Jūs patobulinote tokias žinias ir įgūdžius, kai gyvenote ir dirbote užsienyje? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 reiškia „nežymiai patobulinau“, o 5 balai - „labai patobulinau“. (Jei tokių įgūdžių nepatobulino – 0)

	Balai						N/N
	0	1	2	3	4	5	
1. Užsienio kalbos ar kalbų žinios ir kalbėjimo įgūdžiai	0	1	2	3	4	5	9
2. Bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis įgūdžiai	0	1	2	3	4	5	9
3. Profesiniai įgūdžiai ir žinios pagrindinėje darbo srityje	0	1	2	3	4	5	9
4. Darbo kompiuteriu įgūdžiai	0	1	2	3	4	5	9
5. Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius, įrengimus ir technologijas	0	1	2	3	4	5	9
6. Vadovavimo įgūdžiai	0	1	2	3	4	5	9
7. Komandinio darbo įgūdžiai	0	1	2	3	4	5	9

Remiantis pačių grįžusiųjų deklaracija apie įgūdžių patobulinimą būnant užsienyje, tenka spręsti problemą, kad vienodo intensyvumo patobulinimas nereiškia, jog įgūdžių lygis tampa vienodas, nes jau prieš išvykstant gyventi į užsienį, migrantų įgūdžiai yra skirtingi. Siekiant kontroliuoti šiuos skirtumus, apklausos metu grįžusiųjų buvo prašoma įvertinti, koks buvo jų žinių ir įgūdžių lygis anksčiau minėtose srityse prieš pirmąkart išvažiuojant į užsienį ilgesniam nei 12 mėn. laikotarpiui. Tuomet regresinėje analizėje kaip nepriklausomi kintamieji buvo naudojamos dviejų kintamųjų sąveikos (*interactions*) – konkretaus įgūdžio įvertinimas prieš išvykstant (5 balų skalėje) ir konkretaus įgūdžio patobulinimas gyvenant užsienyje (6 balų skalėje). Toks sprendimas rėmėsi prielaida, kad didžiausias tam tikrų gebėjimų (pvz., užsienio kalbos) lygis turėtų būti tų grįžusių migrantų, kurie aukščiausiu balu įvertino tiek prieš migraciją buvusį lygį, tiek ir patobulėjimo užsienyje intensyvumą, ir atvirkščiai.

Taigi šiame tyrime žmogiškojo kapitalo padidėjimą užsienyje bandoma identifikuoti keletu skirtingų kintamųjų, kurie susieti su įvairiais formaliais ir neformaliais tobulėjimo aspektais – studijavimas užsienyje, mokymasis darbo vietoje, ypač kvalifikuotame darbe, įvairių įgūdžių padidėjimas ir t. t.

Nepaisant į analizę įtrauktų žmogiškojo kapitalo indikatorių gausos, neabejotina, kad jie neapima visų galimų tobulėjimo formų ir sričių. Todėl į regresinės analizės modelius taip pat buvo įtrauktas pakaitinis kintamasis (*proxy indicator*), kuris gali netiesiogiai rodyti žmogiškojo kapitalo padidėjimą, – tai gyvenimo užsienyje trukmė. Literatūroje su ja siejamos migrantų galimybės įgyti reikiamų resursų, įskaitant žinias¹³³. Manoma, kad kuo ilgiau asmuo praleidžia užsienyje, tuo labiau gali padidinti savo žmogiškąjį kapitalą.

2.3 Duomenų rinkimo metodai

Svarbiausias tyrimo empirinių duomenų šaltinis yra disertacijos rengimo metu – 2013 m. – atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų, į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų ir Lietuvos darbdavių apklausos. Tyrime taip pat naudojama oficiali Lietuvos statistikos departamento skelbiama statistika apie Lietuvos gyventojus ir jų migraciją bei antriniuose šaltiniuose publikuojami duomenys. Toliau detaliai pristatoma atliktų apklausų metodologija. Jų klausimynai ir duomenų išrašai pateikiami disertacijos prieduose.

2.3.1 Lietuvos gyventojų apklausa

Pirmiausia buvo atlikta reprezentatyvi Lietuvos gyventojų (18 metų ir vyresnių) apklausa (*Omnibus* tipo tyrimas). Jos pagrindinis tikslas buvo nustatyti grįžusių migrantų dalį Lietuvos visuomenėje ir demografinę jų grupės struktūrą (geografija, lytis, amžius) tiriamuoju laikotarpiu. Tokia informacija buvo reikalinga norint vėliau atlikti reprezentatyvią į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų apklausą, nes nesama oficialios statistikos apie šios populiacijos dydį, charakteristikas, pasiskirstymą Lietuvos teritorijoje. Tos pačios Lietuvos gyventojų apklausos metu buvo tiriama ir Lietuvos gyventojų nuomonė apie emigraciją bei grįžtamąją migraciją, požiūris į grįžusius migrantus bei nuostatos dėl išvykimo gyventi į užsienį.

¹³³ Gmelch, „Return Migration,“ 143.

Atliekant Lietuvos gyventojų apklausą, buvo taikoma daugiapakopė (sluoksninė) tikimybinė atranka. Kitaip tariant, skirtingose atrankos pakopose imtis buvo parenkama pagal administracinius teritorinius vienetus bei vietovės tipą (gyvenvietės dydį), taip sudarant atrankos klasterius (pvz., Kauno apskrities miestai, turintys 10–50 tūkst. gyventojų). Remiantis Lietuvos statistikos departamento pateikiamais gyventojų skaičiaus duomenimis, kiekviename išskirtame atrankos klasteryje buvo nustatyta imties proporcija, atitinkanti tiriamos populiacijos sudėtį. Išskirto klasterio viduje atsitiktiniu būdu buvo atrinkti atrankos taškai (daugeliu atvejų sutampantys su konkrečia gyvenvieta). Konkrečiame atrankos taške namų ūkiai buvo atrinkti vykdant atsitikinę maršrutinę atranką, o respondentas atrinktas taikant gimtadienio taisyklę. Laikantis šių tikimybinių atrankos principų, buvo siekiama užtikrinti, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas. Apklaustų žmonių nuomonė rodo 18 metų ir vyresnių Lietuvos gyventojų nuomonę, rezultatų paklaida neviršija 2,2 procentų.

Siekiant kuo didesnio informacijos apie grįžusių migrantų populiaciją patikimumo, buvo atlikta ne viena, bet dvi analogiškos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos, kurių vykdymo laikas (lauko darbai) skyrėsi vieno mėnesio laikotarpiu. Apklausa vyko 2013 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais. Abi apklausas atliko Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų bendrovė „Baltijos tyrimai“. Jų metu tiesioginio interviu būdu buvo apklausti 1930 Lietuvos gyventojų 100 Lietuvos vietovių (atrankos taškų). Kadangi grįžę migrantai sudaro palyginti nedidelę Lietuvos gyventojų dalį (2013 m. ji siekė 4,1 proc.), norint tiksliau įvertinti jų demografines charakteristikas, klausimas, ar asmuo buvo išvykęs į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui, papildomai buvo įtrauktas ir į 2013 m. spalio mėn. Lietuvos gyventojų apklausą. Taigi reprezentatyvios grįžusių migrantų apklausos respondentų atranka galiausiai rėmėsi trijų reprezentatyvių Lietuvos gyventojų apklausų duomenimis apie grįžusius migrantus ir jų pagrindines charakteristikas.

2.3.2 Grįžusių migrantų apklausa

Atliekant grįžusių migrantų apklausą, buvo taikoma modifikuota tikimybinė atranka su kontroliuojamomis kvotomis. Kaip ir Lietuvos gyventojų apklausos atveju, imtis buvo parenkama pagal vietovės tipą, tik imties proporcijos klasteriuose buvo nustatytos remiantis Lietuvos gyventojų apklausų rezultatais apie grįžusių migrantų paplitimą, o ne pagal oficialią Lietuvos statistikos departamento statistiką. Išskirto klasterio viduje atsitiktiniu būdu buvo atrenkami atrankos taškai (daugeliu atvejų sutampantys su konkrečia gyvenvieta). Skirtingai nuo nacionalinės gyventojų apklausos, šios apklausos metu papildomai buvo nustatytos amžiaus ir lyties kvotos, atsižvelgus į Lietuvos gyventojų apklausų rezultatus. Kiekviename klasteryje buvo nustatytas konkretus reikiamas respondentų amžiaus ir lyties kiekis (proporcijos). Tuomet, taikant sudėtingesnę kontroliuojamą stratifikaciją, namų ūkiai atrankos taškuose buvo atrinkti remiantis tikimybinio atsitiktinės maršrutinės atrankos principu, o galutinis respondentas namų ūkyje (esant keliems migracijos kriterijus atitinkantiems asmenimis) atrinktas taikant gimtadienio taisyklę. Apklausą bendrovė „Baltijos tyrimai“ atliko 2013 m. lapkričio mėn. Jos metu tiesioginio interviu būdu buvo apklausti 804 grįžę migrantai. Apklaustų žmonių nuomonė rodo 18 metų ir vyresnių nuolat gyvenusių užsienyje ne trumpiau kaip 12 mėnesių ir sugrįžusių į Lietuvą gyventojų nuomonę, rezultatų paklaida neviršija 3,5 procentų.

2.3.3 Darbdavių apklausa

Disertacijos tyrimo metu taip pat buvo atlikta Lietuvos įmonių apklausa (toliau – darbdavių apklausa¹³⁴), siekiant išsiaiškinti vyraujančią darbdavių

¹³⁴ Didelė dalis darbo vietų yra viešajame sektoriuje, tačiau šio sektoriaus įstaigos nebuvo įtrauktos į apklausą, nes darbuotojų priėmimo procesas, lankstumas ir pan. labai skiriasi nuo privataus sektoriaus. Grįžusių migrantų įsidarbinimą viešajame sektoriuje reikėtų tirti atskirai, atsižvelgiant į šio sektoriaus specifiką. Dėmesį privačiam sektoriui šiame tyrime pateisina ir tai, kad, 2013 m. grįžusių migrantų apklausos duomenimis, 85 proc. grįžusiųjų, kurie apklausos metu turėjo darbą, dirbo privačiame sektoriuje.

požiūrį į grįžtančius migrantus ir nuostatas dėl jų samdymo bei nustatyti, kokioje dalyje Lietuvos įmonių grįžę migrantai dirba. Telefoninė apklausa buvo vykdoma 2013 m. liepos 24–rugpjūčio 30 d. Apklausą atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“. Apklausoje metu buvo apklausta 1000 Lietuvos įmonių, kuriose dirba daugiau nei 5 darbuotojai. Į klausimus atsakinėjo įmonių vadovai arba kiti atsakingi ar įgalioti asmenys (55 proc. respondentų užėmė direktoriaus ar jo pavaduotojo pareigas, 15,7 proc. – personalo (žmogiškųjų išteklių) vadovo, 13 proc. – administratoriaus / vadybininko, 10,6 proc. – finansininko / (vyr.) buhalterio, 5,7 proc. – kitas).

Siekiant užtikrinti apklausos reprezentatyvumą, atrenkant respondentus taikyta sisteminė tikimybinė atranka. Atrankai naudotas Lietuvos įmonių sąrašas, skelbiamas kataloge „Visa Lietuva – 2013“, konkrečiai jo „baltoji“ (ji nemokama, o tai reiškia, kad čia yra visos įmonės) katalogo dalis „Abėcėlinis įmonių sąrašas“, psl. 677–964. Viename puslapyje yra apie 150 įmonių, o 287 puslapiuose apie 43 tūkstančius. Įmonės buvo atrenkamos tikimybiškai, kvotų nebuvo. Atsitiktinė atranka lėmė, kad tarp apklausos dalyvių daugiausia pasitaikė prekybos, gamybos, transporto ir aptarnavimo paslaugų srityse dirbančių įmonių. Pagal darbuotojų skaičių beveik pusė apklaustų įmonių buvo smulkios (10–49 darbuotojai), o trečdalis – mikroįmonės (5–9 darbuotojai). Dviejų trečdalių įmonių, įvardijusių savo apyvartą, apyvarta 2012 m. neviršijo 5 mln. litų, dešimtadalio apyvarta buvo tarp 5 ir 25 mln. litų. Santykinai dažniausiai įmonės buvo įsikūrusios Vilniuje ir Kaune bei šių miestų apskrityse. Taip pat gana didelė dalis (16 proc.) veikė nedideliuose Lietuvos miestuose, kuriuose gyventojų skaičius siekia 10–50 tūkst. asmenų.

Darbdavių apklausos metu buvo atliktas nesudėtingas apklausos eksperimentas (*survey experiment*)¹³⁵. Apklausoje eksperimentas, kaip nurodo jau pats pavadinimas, yra metodas, derinantis atsitiktinės atrankos

¹³⁵ Diana C. Mutz, *Population-Based Survey Experiments*, Princeton University Press, 2011.

eksperimento ir reprezentatyvios apklausos principus. Eksperimento subjektai (*experimental subjects*) iš tiriamos populiacijos atrenkami taikant respondentų atrankos reprezentatyviai apklausai principus, kad imties pagrindu daromos išvados galėtų būti apibendrinamos visai populiacijai. Tuomet į imtį patekę subjektai atsitiktinės atrankos būdu suskirstomi į grupes, kurioms taikomos skirtingos eksperimento sąlygos (*treatments*), atitinkančios skirtingas nepriklausomo kintamojo variacijas. Viena iš tokių eksperimento rūšių yra vadinamasis „padalintas klausimynas“ (*split-ballot technique*), kai skirtingoms respondentų grupėms užduodamos skirtingos to paties klausimo ar klausimų versijos. Dažnai yra tiesiog keičiama žodžių tvarka klausime, siekiant įvertinti, ar skirtingos formuluotės turi įtakos atsakymams ir tokiu būdu didinti matavimų tikslumą. Formuluotės gali būti keičiamos ir labiau, pavyzdžiui, vienu atveju tą patį klausimą užduodant tarsi apie vyrą, kitu – tarsi apie moterį, taip nustatant, ar atsakymai skiriasi, priklausomai nuo klausime implikuojamos lyties, nors tiesiogiai pats klausimas nėra susijęs su lytimi.

Šiame tyrime atliekant eksperimentą buvo siekiama nustatyti, ar darbdavių požiūris į grįžusius migrantus kaip potencialius darbuotojus reikšmingai skiriasi priklausomai nuo to, kokia grįžusiojo patirtis užsienyje – dirbo kvalifikuotą darbą, dirbo nekvalifikuotą darbą ar studijavo / mokėsi. Taigi darbdavių apklausos respondentai atsitiktinės atrankos būdu buvo suskirstyti į tris vienodo dydžio grupes. Skirtingoms grupėms buvo pateikti trys vienodi, tačiau skirtingoms grįžusiųjų grupėms skirti klausimai (2–4 klausimai, žr. 2 priedą):

- *pirmai grupei* buvo pateikti klausimai apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje dirbo kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį, darbą (N=334);
- *antrai grupei* – apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje dirbo nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą (N=333);

- *trečiai grupei* – apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje studijavo ar mokėsi (N= 333).

Į skirtingas grupes patekusių darbdavių atsakymų palyginimas leidžia įvertinti, ar ir kiek skiriasi jų požiūris, priklausomai nuo to, apie kokią migrantų grupę klausiama. Toks tyrimo būdas yra geresnis nei bandyti visų darbdavių klausti apie visas migrantų grupes, nes leidžia išgryninti požiūrį į konkrečią migracijos patirtį bei išvengti, kad atsakymus apie vieną migrantų grupę veiktų asociacijos su kita grupe, apie kurią buvo klausta prieš tai. Be to, tai privalumas ir praktiškai įgyvendinant telefoninę apklausą, nes klausimynas yra glaustesnis ir aiškesnis.

Atrenkant įmones į apklausą ir suskirstant atrinktas įmones į tris skirtingas (eksperimentines) apklausos grupes, buvo taikomas toliau aprašomas būdas. Kiekviename „Visa Lietuva – 2013“ katalogo puslapyje įmonių pavadinimai yra pateikti 3 stulpeliuose. Kadangi buvo pildomi 3 tipų klausimynai, kiekvieno tipo klausimynui parinktas skirtingas puslapio stulpelis: 1-am klausimynui (apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje dirbo kvalifikuotą darbą) buvo atrinktos įmonės iš pirmo katalogo stulpelio, 2-am klausimynui (apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje dirbo nekvalifikuotą darbą) – iš antro stulpelio, 3-čiam klausimynui (apie įdarbinimo galimybes tų, kurie užsienyje studijavo / mokėsi) – iš trečio stulpelio. Konkreiti įmonė stulpelyje parinkta pagal tikimybiškai atrinktus skaičius¹³⁶: kiekviename 1 stulpelyje – 1-ma įmonė, 2 stulpelyje – 8-ta įmonė, 3 stulpelyje – 6-ta įmonė. Kas šeštame puslapyje buvo atrinkta po papildomą įmonę – skaičiuojant nuo katalogo viršaus, nuo 15 cm – pirmame stulpelyje – 9-ta įmonė, 2 stulpelyje – 7-ta įmonė, 3 stulpelyje – 3-čia įmonė (kadangi kataloge yra 287 puslapiai, o buvo numatyta apklausti po 334 įmones su kiekvieno tipo klausimynu). Jei atrinktos įmonės nepavykdavo apklausti, buvo skambinama į tolesnę įmonę sąrašė.

¹³⁶ Roger D Wimmer ir Joseph R Dominick, *Mass Media Research: An Introduction*, Boston, Mass.: Cengage- Wadsworth, 2011, 449–453.

3 Lietuvos atvejo analizė

3.1 Grįžusiųjų skaičius

Prieš nagrinėjant, kaip grįžusiems migrantams pavyksta prisitaikyti Lietuvoje ir jos darbo rinkoje, visų pirma reikia atsakyti į klausimą, ar tokia migracija apskritai vyksta ir koks jos mastas. Suabejoti grįžtamosios migracijos egzistavimu galima būtų dėl 2011 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatų, pagal kuriuos nuo 1989 m. iki 2011 m. Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo daugiau kaip 600 tūkst., o pagrindinė mažėjimo priežastis buvo gyventojų emigracija. Lietuvos žiniasklaida jau ne vieneri metai mirga nuo antraščių, skelbiančių „Lietuvos evakuaciją“, o interneto erdvėje vis raginama paskutiniams išvažiuosiantiems nepamiršti išjungti šviesos Lietuvoje. Migraciją tyrinėjančių mokslininkų darbuose taip pat dažniausiai rašoma apie masinę emigraciją, kuri kartu su neigiama natūralia kaita ir, kaip teigiama, menka grįžtamąja migracija grasina Lietuvai demografinė depresija¹³⁷. Kita vertus, 2013 m. oficialiai į Lietuvą grįžimą deklaravusių Lietuvos piliečių skaičius siekė virš 20 tūkst. Palyginti su 2010 m., jis buvo beveik penkis kartus didesnis. Ar galima manyti, kad toks šuolis žymi grįžtamosios migracijos bangą? Kita vertus, ar tai tikrai visi tais metais į Lietuvą grįžę migrantai, jei į migracijos statistiką įtraukiami tik grįžimą deklaravę asmenys? Taigi toliau šiame skyriuje bandoma atsakyti į šiuos klausimus ir įvertinti, kiek migrantų grįžo į Lietuvą 1990–2013 m. laikotarpiu.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento skelbiama statistika, į Lietuvą 1990–2013 atvyko (grįžo) 105 tūkst. lietuvių¹³⁸. Apie jų grįžimą yra

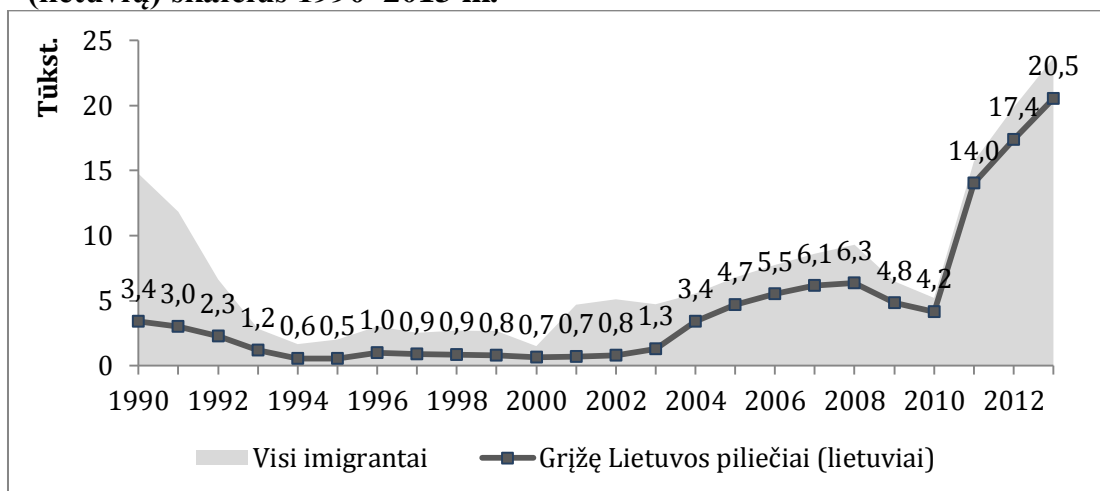
¹³⁷ Vlada Stankūnienė, Domantas Jasilionis ir Marė Baublytė, „Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis?“ *Demografija ir mes*, 1, 2011, 1–3; Sipavičienė, Gaidys ir Dobrynina, *Grįžtamoji migracija: teorinės išvalgos ir situacija Lietuvoje*; Audra Sipavičienė ir Vlada Stankūnienė, „Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos.“ *Filosofija. Sociologija*, 22(4), 2011, 323–333.

¹³⁸ Šiame skyriuje, kaip ir visame tyrime, sąvoka „lietuviai“ apibūdinami tiek asmenys, turintys Lietuvos pilietybę (įskaitant kitos tautybės asmenis), tiek ir asmenys, laikantys save lietuviais pagal tautybę ar kilmę.

žinoma, nes grįžę jie deklaravo savo gyvenamosios vietos (valstybės) pasikeitimą. Tikint, kad Lietuvoje nėra nė vieno asmens, kuris būtų grįžęs į Lietuvą ir to nepranešęs valstybės institucijoms, galima būtų manyti, kad būtent tiek lietuvių per pastaruosius 24 metus grįžo į Lietuvą. Kad tokia prielaida ne visai pagrįsta, rodo 2013 m. reprezentatyvi grįžusių migrantų apklausa, kurios metu tik pusė respondentų atsakė, kad oficialiai deklaravo grįžimą į Lietuvą. Likusieji nedeklaravo nei išvykimo, nei grįžimo (44,4 proc.) arba deklaravo tik išvykimą (1,9 proc.), arba negalėjo atsakyti į klausimą (4,4 proc.). Ankstesniais metais migracija buvo deklaruojama dar rečiau. Deklaravimai itin suintensyvėjo nuo 2010 m., kai pasikeitus privalomojo sveikatos draudimo (PSD) tvarkai Lietuvoje, atsirado finansinės paskatos deklaruoti išvykimą / grįžimą¹³⁹. Tais metais smarkiai šoktelėjo deklaruotos emigracijos skaičiai, nes deklaracijas pateikė ir dalis tų, kurie buvo išvykę jau anksčiau, o nuo 2011 m. pradėjo intensyviai augti ir grįžimą deklaravusių asmenų srautas (žr. 1 pav.). Vis dėlto, kaip matyti iš grįžusių migrantų apklausos, net ir PSD nuostatų pokyčiai negarantuoja, kad kiekvienas migrantas deklaruos savo išvykimą ar grįžimą. Tai leidžia manyti, kad Lietuvos gyventojų judumas (tiek emigracija, tiek grįžtamoji migracija) yra didesnis, nei rodo oficiali statistika.

¹³⁹ Plačiau apie privalomojo sveikatos draudimo pokyčius ir jų įtaką migracijos deklaravimui žr. Žvalionytė, „Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos,“ 86–89.

1 paveikslėlis. Grįžusių ir grįžimą deklaravusių Lietuvos piliečių (lietuvių) skaičius 1990–2013 m.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamentu, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2005* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2006); Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2006* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2007); Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2007* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2008); Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2008* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009); Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2009* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010); *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2011* (Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012); Vlada Stankūnienė et al., eds., *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida* (Lietuvos statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006); Vlada Stankūnienė and Sarmitė Mikulionienė, eds., *Lietuvos gyventojai: 1990–2000* (Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Demografinių tyrimų institutas, 2002)).

Jei ne visi migrantai deklaruoja grįžimą, ar įmanoma nustatyti jų skaičių? Vienas iš būdų įvertinti, kiek konkrečiu laiko momentu šalyje gyvena migracijos patirties turinčių asmenų, yra reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos. 2013 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais atlikta tokia apklausa parodė, kad 4,1 proc. Lietuvos gyventojų (18 metų ir vyresnių) po 1990 m. buvo išvykę gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui, bet apklausos metu nuolat gyveno Lietuvoje. Remiantis oficialiais Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2013 m. pradžioje¹⁴⁰ Lietuvoje gyveno 2,428 mln. 18 metų ir vyresnių asmenų. Vadinasi, maždaug 100 tūkst. iš jų buvo žmonės su gyvenimo užsienyje patirtimi.

¹⁴⁰ Tarp Lietuvos statistikos departamento viešai skelbiamų mėnesinių demografinių rodiklių nėra gyventojų skaičiaus pagal amžiaus grupes.

Oficialios grįžimų statistikos ir gyventojų apklausomis nustatyto grįžusiųjų skaičiaus sutapimas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip įrodymas, kad būtent tiek žmonių per pastaruosius porą dešimtmečių ir grįžo gyventi į Lietuvą. Tačiau tokia interpretacija yra klaidinga. Kaip minėta, ne visi grįžtantieji deklaruoja migraciją. Vadinasi, per nagrinėjamą laikotarpį turėjo grįžti daugiau asmenų. Kur jie dingę, paaiškina migrantams būdinga daugkartinė (pakartotinė) migracija. Beveik 40 proc. grįžusiųjų, apklaustų 2013 m., nurodė, kad užsienyje ilgiau nei metus yra gyvenę du ar daugiau kartų. Neabejotina, kad taip pat esama žmonių, kurie buvo grįžę į Lietuvą, bet vėl išvyko ir negrįžo, todėl, 2013 m. atliekant apklausą, nebuvo Lietuvoje. Netiesioginis to įrodymas yra, palyginti su 2011 m., sumažėjusi grįžusių migrantų dalis tarp Lietuvos gyventojų. Jei 2011 m. asmenys, kurie po 1990 m. buvo gyvenę užsienyje ilgiau nei 6 mėn.¹⁴¹, sudarė 10,7 proc. pilnamečių Lietuvos gyventojų¹⁴², tai 2013 m. jų tebuvo 7,6 proc. Tai labai tikėtina, kad grįžtamąją migraciją yra išbandę gerokai daugiau nei 100 tūkst. Lietuvos gyventojų, o proceso metu nedeklaruotus grįžimus „kompensavo“ nemažos dalies grįžimą deklaravusių ir nedeklaravusių asmenų pakartotinė emigracija. Kodėl grįžusieji vėl išvyksta? Ar tam įtakos turi integracijos Lietuvoje ir jos darbo rinkoje sėkmė? Ar ir kaip būtų įmanoma padidinti grįžtamosios migracijos tvarumą? Tai klausimai, į kuriuos ieškoma atsakymo tolesnėse disertacijos dalyse, paieškas pradedant nuo 2013 m. Lietuvoje gyvenusiems grįžusiems migrantams būdingų charakteristikų pristatymo.

3.2 Grįžusio migranto „portretas“

Tipiškas migracijos patirties turintis Lietuvos gyventojas 2013 m. buvo maždaug 38 metų vyras, turintis profesinį išsilavinimą, Lietuvoje einantis

¹⁴¹ 2011 m. reprezentatyvioje Lietuvos gyventojų apklausoje buvo išskirti tik tie asmenys, kurie po 1990 m. užsienyje gyveno daugiau kaip 6 mėn., o 2013 m. apklausoje buvo išskirtos dvi grupės: 1) gyvenę ilgiau nei metus užsienyje ir 2) gyvenę ilgiau nei 6 mėn., bet trumpiau nei metus. Dėl apibrėžimų skirtumų apklausų rezultatus įmanoma lyginti tik pagal ilgiau nei pusmetį užsienyje gyvenusių asmenų dalį.

¹⁴² Žvalionytė, „Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos,“ 89.

darbininko ar techninio darbuotojo pareigas ir per mėnesį uždirbantis apie 2000 litų „į rankas“¹⁴³. Vidutinis grįžęs migrantas užsienyje yra praleidęs puspenktu metų (dažniausiai 2 ar 3 metus), ten dirbęs žemesnės nei turima kvalifikacija darbuose, uždirbęs vidutiniškai 5–6 tūkst. litų, atskaičius mokesčius. Nepaisant tikėtino reikšmingo atlyginimo sumažėjimo, jis grįžo į Lietuvą, labiausiai skatinamas šeimos ir artimųjų ilgesio (daugiau kaip ketvirtadalis grįžusiųjų (27 proc.) savo sutuoktinius ar gyvenimo partnerius emigracijos metu buvo palikę Lietuvoje, beveik tiek pat (23 proc.) – vaikus), šeimyninių aplinkybių, noro gyventi savoje kultūrinėje aplinkoje¹⁴⁴ ar dalyvauti visuomeniniame gyvenime.

Vertinant pagal įgytą formalų išsilavinimą, grįžusių migrantų žmogiškojo kapitalo lygis nėra labai aukštas. Dažniausiai grįžusieji yra profesinio (31 proc.) ar žemesnio¹⁴⁵ (19 proc.) išsilavinimo. Dar trečdalis priskirtinas vidutinio išsilavinimo kategorijai: jie nurodė, kad turi aukštesnįjį ar aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą. O asmenys su aukštuoju universitetiniu išsilavinimu sudarė penktadalį grįžusių migrantų. Užsienyje įgyti formalų išsilavinimą siekė kas dešimtas (11 proc.), daugiausia – studijuodami bakalauro ar joms prilyginamose studijose.

Svarbiausias migrantų žmogiškojo kapitalo didėjimo šaltinis yra savaiminis ir neformalus mokymasis. Net 8 iš 10 grįžusiųjų teigia, kad būdami užsienyje įgijo žinių ar patobulino kokius nors įgūdžius¹⁴⁶. Suprantama,

¹⁴³ Čia ir toliau šioje pastraipoje įvardintos dažniausiai pasitaikančios ar vidutinės grįžusių migrantų grupės charakteristikos, nors nebūtinai yra bent vienas asmuo, kuris pasižymėtų jomis visomis. Be to, žinoma, migrantai pagal savo demografines ir socioekonominės charakteristikas yra labai įvairūs.

¹⁴⁴ Noras gyventi savoje kultūrinėje aplinkoje gali būti susijęs noru gyventi etniniu požiūriu artimoje ir homogeniškoje visuomenėje, kaip rodo kai kurių grįžusių migrantų pasakojimai, žr. Violetta Parutis, „White, European, and Hardworking: East European Migrants’ Relationships with Other Communities in London.“ *Journal of Baltic Studies*, 42(2), 2011, 280.

¹⁴⁵ Dalis migrantų, nurodžiusių, kad yra įgiję vidurinį išsilavinimą, yra studijų dar nebaigę studentai.

¹⁴⁶ Respondentai turėjo 5 balų skalėje įvertinti, ar ir koku mastu gyvendami užsienyje jie patobulino savo žinias ar įgūdžius kiekvienoje iš septynių nurodytų sričių: „Užsienio kalbos ar kalbų žinios ir kalbėjimo įgūdžiai“, „Bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis įgūdžiai“, „Profesiniai įgūdžiai ir žinios pagrindinėje darbo srityje“, „Darbo kompiuteriu įgūdžiai“, „Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius, įrengimus

vidutiniškai labiausiai padidėjo užsienio kalbų žinios (4,11 balo iš 5) ir bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis įgūdžiai (3,92 balo). Tačiau taip pat didėjo profesinės žinios (3,6 balo) bei įgūdžiai dirbti su šiuolaikiniais darbo įrankiais (3,37 balo) ar komandoje (3,35 balo). Mažiausiai migracija prisidėjo prie darbo kompiuteriu ir vadovavimo įgūdžių gerėjimo (atitinkamai 2,92 ir 2,09 balo). Nors tarp aukštesnio išsilavinimo grįžusių migrantų asmenų, patobulinusiųjų vienus ar kitus įgūdžius, buvo šiek tiek daugiau nei tarp žemesnio išsilavinimo, bet skirtumai gana nedideli, pvz., profesines žinias patobulinę nurodė 82 proc. aukščiausio išsilavinimo, 79 proc. – vidutinio ir 74 proc. – žemiausio išsilavinimo grįžusiųjų. Tai rodo, kad migrantų iš užsienio parsivežamo (naujo) žmogiškojo kapitalo negalima sieti vien su jų išsilavinimo lygiu.

Kalbant apie tobulėjimo būdus¹⁴⁷, dažniausiai migrantai teigė naujų įgūdžių ir žinių įgiję tiesiog savo darbe, neretai – net ir dirbus jų kvalifikacijos neatitinkančius darbus. Bendrai paėmus, trečdalis (35 proc.) grįžusiųjų jautėsi patobulėję darbo užsienyje metu. Atsakymų skirtumas tarp kvalifikuotus ir nekvalifikuotus darbus dirbusių buvo gana nedidelis – 5 procentiniai punktai (40 ir 35 proc.). Tai rodo, kad ir kvalifikacijos neatitinkantys darbai, pačių žmonių nuomone, suteikė jiems papildomų gebėjimų ar žinių, todėl negali būti vienareikšmiškai laikomi žinių ar darbo įgūdžių praradimo požymiu (*brain waste / deskilling*). Vadinasi, tai, kad 60 proc. migracijos patirties turinčių Lietuvos gyventojų buvo per aukštos kvalifikacijos tiems darbams, kuriuos teko dirbti užsienyje, negali būti interpretuojama kaip tokio pat masto žmogiškojo kapitalo praradimo ženklas. Be to, nemažai daliai migrantų naujų

ir technologijas“, „Vadovavimo įgūdžiai“ ir „Komandinio darbo įgūdžiai“. 1 balas reiškė „nežymiai patobulinau“, o 5 balai – „labai patobulinau“. Jei konkrečių įgūdžių ar žinių nepatobulino, buvo žymima 0 balų.

¹⁴⁷ Respondentai galėjo pasirinkti visus tinkamus variantus iš pasiūlytų keturių: „Daug naujų įgūdžių ir žinių įgijau tiesiog dirbdamas savo darbą“, „Lankiau kursus, skirtus tobulinti savo bendrąsias kompetencijas“, „Lankiau kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti ar pagilinti“, „Savarankiškai skaičiau profesinę literatūrą“. Nebuvo atskirai išskirtas naujų žinių ir įgūdžių įgijimas dėl naujos socialinės ir kultūrinės aplinkos, kuris greičiausiai yra pagrindinis jų šaltinis. Tai paaiškina, kodėl 80 proc. respondentų nurodė patobulinę kokius nors įgūdžius, nors tikslingiau tai darė 55 proc.

žinių suteikė ne tik darbas, bet ir papildomai lankyti bendruosius ar profesinius gebėjimus didinantys kursai bei savarankiškas mokymasis. Vienu ar kitu būdu (darbe / kursuose / savarankiškai) užsienyje tikslingai tobulėję nurodė daugiau kaip pusė (55 proc.) grįžusiųjų.

Taigi neformalus tobulėjimas yra tai, kas labiausiai didina migrantų žmogiškąjį kapitalą. Tobulėjimas vyksta netgi nepaisant dalies migrantų žemo išsilavinimo ar darbo žemesnės nei turima kvalifikacija darbuose. Neformalus tobulėjimas yra ne atsitiktinė, bet migrantams būdinga charakteristika – kaip minėta, 8 iš 10 grįžusiųjų jaučiasi užsienyje patobulėję. Be to, tarp jų net 60 proc. teigia grįždami tikėjęsi, kad Lietuvoje galės panaudoti užsienyje įgytas žinias. Žinių įgijimas ir panaudojimas, vadovaujantis žmogiškojo kapitalo teorija, turėtų vesti prie santykinai geresnės padėties darbo rinkoje. Ar taip iš tikrųjų nutinka į Lietuvą grįžusiems migrantams, nagrinėjama tolesniame skyriuje.

3.3 Grįžusiųjų integracija į darbo rinką

Grįžusių migrantų integracija į šalies darbo rinką pagal visus tris metodologinėje dalyje aptartus kriterijus – įsidarbinimo, darbo užmokesčio ir ketinimo pakartotinai išvykti – yra labai įvairi. Apklaustos duomenimis, 2013 m. pabaigoje apie 70 proc. grįžusiųjų turėjo darbą, likę buvo bedarbiai ar ekonomiškai neaktyvūs; dirbančių grįžusiųjų atlyginimai apėmė intervalą nuo 600 iki 12000 litų per mėnesį (atskaičius mokesčius); apie pakartotinę migraciją mąstė 31 proc., 20 proc. nebuvo tikri dėl ateities planų, o 49 proc. ketino likti Lietuvoje. Kokį vaidmenį grįžusiųjų integracijoje vaidina jų užsienyje įgyta patirtis, žinios ir įgūdžiai, ir ar tie, kurie užsienyje labiau patobulėjo, geriau integruojasi Lietuvoje – atsakymų ieškoma trijuose tolesniuose poskyriuose, kurie atitinka tris išskirtus integracijos aspektus – įsidarbinimą, darbo užmokestį, pakartotinę emigraciją. Kiekviename iš jų pirmiausia detalai aptariamas esamas grįžusiųjų integracijos lygis, analizuojant visus migrantus bendrai, o paskui nagrinėjama, kokie veiksniai

lemia integracijos skirtumus tarp grįžusių migrantų, daugiausia dėmesio skiriant su žmogiškuoju kapitalu susijusiems kintamiesiems. Ketvirtame ir penktame skyriaus poskyriuose vertinami teoriniame modelyje išskirti darbo rinkos ypatumai, kurie gali turėti įtakos grįžusių migrantų integracijai: darbuotojų atrankos mechanizmų veiksmingumas ir migracijos patirties signalas.

3.3.1 Kaip migracijos patirtis veikia darbo susiradimą Lietuvoje?

Apklauso duomenys rodo, kad 2013 m. pabaigoje darbą turėjo virš 70 proc. grįžusiųjų, o bedarbiu save įvardijo maždaug kas šeštas – septintas grįžęs migrantas (apie 15 proc.). Kadangi daugiau kaip trečdalis pastarųjų taip pat nurodė, kad grįžę darbo neieškojo, realus grįžusiųjų bedarbystės lygis buvo mažesnis ir siekė 10 proc. Tuo metu nedirbantys ir darbo neieškantys bedarbiai kartu su moksleiviais ir studentais, namų šeimininkais bei pensininkais, t. y. darbo rinkoje neaktyvūs asmenys, sudarė beveik 18 proc. grįžusių migrantų. Palyginti su bendrais Lietuvos gyventojų užimtumo rodikliais, grįžusių migrantų nedarbo lygis yra nežymiai mažesnis¹⁴⁸, o ekonominis aktyvumas netgi didesnis. Nors prie to greičiausiai prisideda santykinai jaunesnis migruojančių asmenų amžius, migrantų grįžimas yra naudingas ne tik dėl darbo jėgos skaičiaus šalyje didėjimo, bet ir dėl užimtumo lygio šalies darbo rinkoje augimo.

Grįžę iš užsienio migrantai dažniausiai siekia susirasti darbo vietą kaip samdomi darbuotojai, tačiau, palyginti su visais Lietuvos gyventojais, jie yra labiau linkę į savarankišką veiklą ir nuosavo verslo plėtojimą. 2013 m. įvairaus lygmens samdomi darbuotojai – darbininkai, specialistai / tarnautojai ir vadovai – sudarė du trečdalius grįžusių migrantų. Tarp jų aštuoni iš dešimties apklauso metu dirbo privačiame sektoriuje, likę – valstybiniame. Dirbančių privačiame sektoriuje grupę papildė ir nuosavu verslu ar ūkininkavimu

¹⁴⁸ 2013 m. 11 mėn., kai buvo atliekama grįžusių migrantų apklausa, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, nedarbo lygis Lietuvoje siekė 11,3 proc.

užsiimantys grįžę migrantai, kurie sudarė 9 proc. visų grįžusiųjų arba 12 proc. darbą turėjusių grįžusių migrantų. Tai beveik 5 procentiniais punktais didesnis verslumo lygis nei, „Omnibuso“ apklausos duomenimis, tuo pat metu buvo tarp dirbančių Lietuvos gyventojų. Prie verslo nepriskiriant ūkininkavimo, kuris yra santykinai populiariesnis tarp neišvykusiųjų nei tarp grįžusiųjų, skirtumas padidėja iki 6,7 procentinio punkto: verslą 2013 m. plėtojo 11,3 proc. dirbančių grįžusių migrantų ir tik 4,6 proc. dirbančių Lietuvos gyventojų.

Grįžusių migrantų integracija į Lietuvos darbo rinką ne visada įvyksta iškart po grįžimo. Tarp grįžusiųjų 2013 m. dirbo pusė, o likę pasiskirstė į tris beveik vienodo dydžio grupes (po 15–18 proc.): darbo ieškančių bedarbių, darbo neieškančių bedarbių ir neaktyvių dėl kitų priežasčių (studijų, vaikų auginimo, pensijos). Tarp grįžusiųjų 2011 m. darbą turėjo jau 80 proc., jo ieškojo 9 proc., o nedirbančių, bet darbo neieškančių apskritai nebuvo. Su Lietuvoje praleistais metais didėjantis grįžusiųjų aktyvumas ir užimtumas, tikėtina, yra ne tiek skirtingais metais grįžusių asmenų skirtumų pasekmė, kiek efektas dviejų susijusių dinamiškų procesų: viena vertus, nepavykus sėkmingai integruotis (pvz., susirasti darbo), dalis grįžusiųjų pakartotinai išvyksta ir nepatenka į tyrimą, kita vertus, ilgesniam laikui apsistojus Lietuvoje šansai susirasti darbą didėja, nes darbo paieška neišvengiamai reikalauja laiko¹⁴⁹. Kaip rodo apklausos duomenys, tik 10 proc. grįžusių migrantų parvyko jau turėdami jiems numatytą darbo vietą, o likusiems, jei ieškojo darbo, prireikė vidutiniškai keturių su puse mėnesio jį susirasti (nuo vieno mėnesio iki trejų

¹⁴⁹ Reikia neužmiršti, kad turimi duomenys rodo darbo rinkos situaciją tik tų grįžusiųjų, kurie 2013 m. pabaigoje buvo Lietuvoje. Nustatyti, kiek konkrečiais metais grįžusių migrantų, kuriems nepavyko sėkmingai integruotis Lietuvoje, pakartotinai išvyko dar iki apklausos ir į ją nepateko, turimi duomenys neleidžia. Aprašytą proceso dinamiką patvirtina ir tai, kad 2011 m. pavasarį atliktoje grįžusiųjų apklausoje tarp 2010–2011 m. grįžusių respondentų apmokamą darbą turėjo 52 proc., buvo bedarbiai 27 proc., neaktyvūs – apie 18 proc. Pastaroji apklausa buvo atlikta VŠĮ Viešosios politikos ir vadybos institutui įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslinį tyrimą „Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų apykaitinės migracijos tyrimas“ (sutarties Nr. SIN-02/2010).

metų; dažniausiai 1–3 mėn.)¹⁵⁰. Kad po grįžimo buvo nelengva rasti darbą, teigė 23 proc. visų grįžusių migrantų.

Grįžusių migrantų palyginti aukštas užimtumo lygis rodo gana sėkmingą jų integraciją į darbo rinką¹⁵¹, tačiau skatina kelti klausimą, kokią vaidmenį tame integracijos procese vaidina migracijos patirtis. *Pirma*, ar tokia patirtis pačių migrantų ir juos samdančių darbdavių laikoma privalumu ieškant darbo Lietuvoje? *Antra*, atsižvelgiant į tai, kad migrantai ir jų migracijos patirtys būna labai skirtingos, kam ir kokia migracijos patirtis suteikia pranašumo Lietuvos darbo rinkoje?

Grįžusieji, vertindami, ar migracijos patirtis padėjo jiems grįžus susirasti darbą arba susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje, dažniausiai teigė, kad emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos (59 proc.), 29 proc. manė, kad tai buvo privalumas, o netgi 6 proc. – kad trūkumas. Taigi tik trečdalis grįžusiųjų pajuto migracijos patirties naudą bandydami grįžti į Lietuvos darbo rinką. Atkreiptinas dėmesys, kad smarkiai skiriasi vertinimai tarp grįžusiųjų, kurie Lietuvoje įsidarbino samdomais darbuotojais, ir tų, kurie ėmėsi plėtoti savarankišką veiklą: tarp pirmųjų patirtis užsienyje buvo privalumas tik 25 proc., o tarp antrųjų – net 61 proc. (žr. 2 lentelę). Atsakymas, kodėl dauguma samdomais darbuotojais įsidarbinusių grįžusiųjų teigia, kad migracijos patirtis nepadėjo jiems ieškant darbo, slypi Lietuvos darbdavių požiūryje į tokią patirtį.

¹⁵⁰ Anne White, tyrinėjanti grįžtamąją migraciją į Lenkiją, pastebi panašią tendenciją. Anot jos, dauguma jos apklaustų grįžusiųjų darbo pradėjo ieškoti tik grįžę į Lenkiją. Žr. White, „Polish Return and Double Return Migration“, 40.

¹⁵¹ Kaip minėta, neatmestina, kad tie, kam nepavyko susirasti darbo, vėl išvyko. Kitaip tariant, turint informaciją apie visus kada nors grįžusius migrantus, grįžusiųjų integracijos sėkmingumas, tikėtina, būtų mažesnis.

2 lentelė. Grįžusių migrantų atsakymų, ar migracijos patirtis padėjo jiems grįžus susirasti darbą arba susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje, pasiskirstymas pagal jų užimtumo pobūdį grįžus (samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys).

	Samdomi darbuotojai (N=531)	Savarankiškai dirbantys asmenys (N=76)
Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys	6,2 %	31,6 %
Tai buvo privalumas	18,3 %	28,9 %
Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos	62,9 %	32,9 %
Tai buvo greičiau trūkumas	5,3 %	1,3 %
Buvo labai sunku, nes aš – buvęs emigrantas	1,5 %	1,3 %
Nežino / neatsakė	5,8 %	3,9 %

Pastaba. N=607, į klausimą atsakė tik tie, kurie po paskutinio grįžimo į Lietuvą buvo bent kartą įsidarinę kaip samdomi darbuotojai arba užsiėmė savarankiška veikla / nuosavu verslu. Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

Dauguma Lietuvos darbdavių migracijos patirties nelaiko įsidarbinti norinčio asmens privalumu. Virš 60 proc. apklaustų darbdavių nurodė, kad renkantis tarp potencialaus darbuotojo, kuris turi migracijos patirties, ir panašaus kandidato be jos, patirtis užsienyje neturėtų jokios įtakos apsisprendimui. Beveik kas dešimtas darbdavys teigė, kad gyvenimo užsienyje patirtis būtų greičiau trūkumas (6,4 proc.) ar net priežastis tokio asmens nepasirinkti (3,1 proc.). Likęs ketvirtadalis darbdavių vertino migracijos patirtį kaip privalumą (21,9 proc.) ar net laikė pagrindiniu veiksniu pasirenkant naują darbuotoją (4,4 proc.).

Darbdaviams gana skeptiškai vertinant migracijos patirtį, mažėja grįžusiųjų įsidarbinimo šansai. Samdydami naują darbuotoją 8 iš 10 Lietuvos darbdavių nurodė, kad rinktųsi Lietuvoje, o ne užsienyje darbo patirtį ar išsilavinimą įgijusį asmenį¹⁵². Jei tektų rinktis tarp darbo patirties ir

¹⁵² Respondentams buvo užduotas toks klausimas: „Įsivaizduokite, kad Jūsų įmonė ieško naujo darbuotojo, ir į darbo vietą pretenduoja keturi asmenys, kuriuos toliau apibūdinsiu. Kurį iš jų pasirinktumėte?“ ir pateikti keturi galimi atsakymai: „1. Pirmas kandidatas – turi reikiamą išsilavinimą, įgytą Lietuvoje, tačiau neturi darbo patirties toje srityje“, „2. Antras kandidatas, turi reikiamą išsilavinimą, įgytą užsienyje, tačiau neturi darbo patirties toje srityje“, „3. Trečias kandidatas, turi Lietuvoje įgytos darbo patirties toje srityje, bet neturi

išsilavinimo siūlomą darbą atitinkančioje srityje, prioritetas būtų teikiamas darbo patirčiai, tačiau Lietuvoje įgytas išsilavinimas vis tiek užtikrintų didesnę tikimybę būti įdarbintam nei darbo patirtis užsienyje.

Vertinant, ar bendrai paėmus grįžusiems iš užsienio Lietuvos piliečiams ten įgyta patirtis yra privalumas įsidarbinant Lietuvoje (nebūtinai jų įmonėje), darbdavių nuomonės pasiskirstė pusiau. Darbdavių vertinimai taip pat labai tiksliai atliepė Lietuvos visuomenėje vyraujančią nuomonę, ar bendrai paėmus užsienyje įgyta patirtis yra privalumas ieškant darbo Lietuvoje. Tiek Lietuvos gyventojų, tiek darbdavių nuomonės šiuo klausimu pasiskirstė labai panašiai: 47,2 proc. darbdavių ir 45,9 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad tokia patirtis yra privalumas („Tikrai taip“ – po 9 proc.), likę nemato tame pridėtinės vertės.

Susidūrimas su tokiu darbo rinkoje vyraujančiu požiūriu gresia nusivylimu mažų mažiausiai pusei (51 proc.) grįžusiųjų, kurie teigia grįždami tikėjęsi, kad jų patirtis, įgyta užsienyje, bus privalumas Lietuvos darbo rinkoje, pvz., ieškant darbo. Kad tokie lūkesčiai būdingi emigrantams iš Lietuvos, patvirtina ir 2010 m. atliktas J. Ražanauskaitės ir R. Brazienės kokybinis užsienio lietuvių nuostatų dėl grįžimo tyrimas: absoliuti dauguma informantų tikėjosi, kad jų užsienyje įgytos žinios būtų svarus ar bent jau papildomas privalumas Lietuvos darbo rinkoje¹⁵³. Nors, kaip rodo 2013 m. grįžusių migrantų apklausa, tiems, kurie turėjo tokių vilčių, santykinai dažniau jos ir pasiteisino¹⁵⁴, tačiau daugiau kaip pusei tų, kurie turėjo atitinkamų lūkesčių ir pabandė ieškoti darbo Lietuvoje, migracijos patirtis vis tik nepasirodė esanti

reikiamo išsilavinimo“, „4. Ketvirtas kandidatas, turi užsienyje įgytos darbo patirties toje srityje, bet neturi reikiamo išsilavinimo“ ir „9. (Neskaityti) Nežino / neatsakė“.

¹⁵³ Ražanauskaitė ir Brazienė, „Grįžtamoji lietuvių emigracija.“

¹⁵⁴ Esama vidutinio stiprumo koreliacijos tarp atsakymų į klausimus „26. Pagalvokite apie savo lūkesčius prieš grįžtant į Lietuvą. Ar sutinkate su šiais teiginiais? Tikėjaisi, kad mano patirtis, įgyta užsienyje, bus laikoma privalumu Lietuvos darbo rinkoje, pvz., ieškant darbo“ (dvi reikšmės „Taip“ ir „Ne“; neatsakiusieji į klausimą nebuvo įtraukti) ir „32. Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje?“ (dvi reikšmės „Taip“ ir „Ne“; „Taip“ apėmė atsakymų kategorijas „Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ ir „Tai buvo privalumas“, o „Ne“ apėmė atsakymus „Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos“, „Tai buvo greičiau trūkumas“ ir „Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)“; neatsakiusieji į klausimą nebuvo įtraukti). Spearmano koreliacijos koeficientas .344 (p=.000).

privalumas bandant įsitvirtinti darbo rinkoje. Šiuo aspektu vėlgi labiau pasiteisino lūkesčiai tų, kurie Lietuvoje ėmėsi savarankiškos veiklos (67 proc. tikėjosi migracijos patirtį būsiant privalumu; 76 proc. jų ir mano, kad buvo privalumas), palyginti su tais, kurie tapo samdomais darbuotojais (atitinkamai 54 proc. tikėjosi; iš jų tik 39 proc. viltys pasiteisino).

Migrantų patirties skirtumai

Su kokiais lūkesčiais migrantai grįžta ir kiek jie pasiteisina, priklauso ne tik nuo to, kuo grįžusieji užsiima Lietuvoje, bet ir nuo to, ką veikė bei kokių žinių įgijo užsienyje. Svarbiausias su žmogiškuoju kapitalu susijęs veiksnys, ar migracijos patirtis taps privalumu grįžusiems ir darbo vietos ieškantiems migrantams (norintiems būti samdomais darbuotojais), yra tai, ar dirbdami užsienyje savo darbo vietoje jie įgijo naujų žinių. Remiantis regresinės analizės rezultatais (žr. 3 lentelę), galima teigti, kad, pavyzdžiui, palyginus tokio paties lygio (kvalifikuotus arba ne) darbus užsienyje dirbusius asmenis, šansai, jog grįžus migracijos patirtis bus laikoma privalumu, yra beveik tris kartus didesni tiems, kurie jaučiasi, kad užsienyje tobulėjo dirbdami savo darbus, nei tiems, kurie taip nemano. O kaip minėta 3.2 skyriuje, migrantų nuomone, žinių įgyjama tiek labiau, tiek ir mažiau kvalifikuotuose darbuose.

Vis dėlto negalima teigti, kad darbo užsienyje atitiktis kvalifikacijai visai nesvarbi. Kontroliuojant žinių įgijimo darbe veiksnį, kvalifikuotas darbas užsienyje daugiau nei dvigubai didina tikimybę, kad migracijos patirtis bus privalumas Lietuvoje, palyginti su darbu žemesnės kvalifikacijos pozicijose. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, tarp tų grįžusiųjų, kurie nurodo, kad užsienyje dirbtame darbe įgijo naujų žinių, dvigubai didesni šansai, kad migracijos patirtis taps privalumu tiems, kurie dirbo kvalifikuotus darbus nei dirbusiems nekvalifikuotus. Tą iliustruoja ir poriniai atsakymų dažniai: tarp grįžusiųjų, kurie nurodė, kad užsienyje dirbo kvalifikaciją atitinkančius darbus, teigiančių, kad patirtis buvo privalumas, dalis siekė 35 proc. („Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ – 11 proc.), o tarp dirbusių žemesnės nei turima kvalifikacijos darbus perpus mažiau – 17 proc. (4 proc.).

Taigi užsienyje dirbus darbus, kuriems būtų pakakę žemesnės kvalifikacijos, mažėja tikimybė, kad tokia patirtis Lietuvoje bus laikoma privalumu, net jei juose ir buvo įgyta naujų žinių. To paaiškinimas gali būti ne tik skirtinga skirtingo lygio darbuose įgyjamų žinių vertė, bet ir skirtingas jų signalas Lietuvos darbdavių akyse. Darbdavių apklausos rezultatai rodo, kad santykinai pozityviausiai darbo rinkoje vertinama patirtis, įgyta užsienyje dirbant kvalifikuotą darbą, mažiausiai pozityviai – kvalifikacijos nereikalaujančius darbus. Tiesa, reikia atkreipti dėmesį, kad tai santykinis vertinimas, o žiūrint bendrai, net ir kvalifikuotas darbas užsienyje, daugiau kaip pusės darbdavių nuomone, neturėtų nei teigiamos, nei neigiamos įtakos jų sprendimui įdarbinti konkretų asmenį, o septyniems procentams darbdavių tai būtų greičiau trūkumas.

Darbo užsienyje kokybė ir žinių jame įgijimas yra svarbesni veiksniai, lemiantys, ar migracija pasiteisins grįžus į Lietuvos darbo rinką, nei asmens išsilavinimo lygis. Konstruojant 3 lentelėje pateiktą logistinės regresijos modelį, buvo tikrinama ir išsilavinimo lygmens įtaka, tačiau išsilavinimas nebuvo statistiškai reikšmingas, kontroliuojant kitus tobulėjimo užsienyje veiksnius. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, to paties išsilavinimo asmenys turi du kartus didesnius šansus, kad jų patirtis Lietuvoje taps privalumu, jei užsienyje dirbo jų kvalifikaciją atitinkančiuose darbuose. Šią tendenciją patvirtina ir poriniai dažniai: pavyzdžiui, kvalifikuoto darbo patirtis užsienyje yra privalumas daugumai (57 proc.) universitetinį išsilavinimą turinčių asmenų, tačiau tik šiek tiek daugiau nei ketvirtadaliui (28 proc.) to paties išsilavinimo, bet nekvalifikuotus darbus užsienyje dirbusių migrantų. Regresinės analizės rezultatai taip pat rodo, kad nebus reikšmingo skirtumo, ar žmogus su profesiniu išsilavinimu, ar su aukštesniu universitetiniu, jei abu užsienyje dirbo kvalifikacijos neatitinkančius darbus.

Jei savaiminis ir neformalus tobulėjimas užsienyje yra tai, kas reikšmingai diferencijuoja grįžusius migrantus, kyla klausimas, kokie įgūdžiai yra naudingiausi. Remiantis regresine analize, iš patobulintų įgūdžių įtakos, ar

migracijos patirtis bus privalumas, turi tik du – užsienio kalba ir vadovavimas. Kuo aukštesnis šių įgūdžių lygis¹⁵⁵, tuo didesnė tikimybė¹⁵⁶, kad migracijos patirtis bus privalumas Lietuvos darbo rinkoje (kontroliuojant kitus kintamuosius modelyje). Atkreiptinas dėmesys, kad kiti, atrodytų, taip pat naudingi įgūdžiai – darbo su šiuolaikinėmis technologijomis, darbo kompiuteriu, profesiniai, komandinio darbo, bendravimo su kitataučiais – nėra statistiškai reikšmingi. Užsienio kalba ir vadovavimas yra atitinkamai dažniausiai ir rečiausiai migrantų įgyjami įgūdžiai. Apklausoje metu užsienio kalbą migracijos metu reikšmingai patobulinę nurodė 78 proc., o vadovavimo įgūdžius – tik 22 proc. Galima interpretuoti, kad menčiau kalbą patobulinę grįžusieji nesugebėjo įgyti to pranašumo, kurio iš jų labiausiai tikimasi, kurį galima nesunkiai įvertinti pokalbio dėl darbo metu ir kuris yra paklausus įvairiose darbo vietose. O migrantai, padidinę vadovavimo įgūdžius, įgijo tokios patirties, kurios iš jų mažiausiai tikimasi ir kurią, jei jau turi, greičiausiai yra lengviau pagrįstai įrodyti. Taigi tiek vienas, tiek kitas įgūdis ar jo neįgijimas smarkiai išskiria grįžusius iš visos grįžusiųjų grupės ir todėl turi daug įtakos tam, ar migracijos patirtis yra privalumas ieškant darbo.

3 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik samdomais darbuotojais dirbusius grįžusius migrantus).

		Modelis Nr. 1 (N=470) Exp (B)
Užsienyje įgyti įgūdžiai (įgūdžių lygio prieš išvykimą ir patobulinimo užsienyje sąveika)	Užsienio kalbos įgūdžiai (nuo 1 iki 30 balų)	1.054**
	Vadovavimo įgūdžiai (nuo 1 iki 30 balų)	1.051*
Neformalus mokymasis	Lankė bendrųjų kompetencijų kursas (taip – 1, ne – 0)	2.015 *

¹⁵⁵ Reikia pastebėti, kad grįžusieji skyrėsi savo įgūdžiais dar prieš išvykstant ir skirtingu intensyvumu juos tobulino būdami užsienyje. Darant prielaidą, kad kuo geresni buvo pradiniai įgūdžiai ir kuo jie labiau tobulėjo, tuo aukštesnis bendras įgūdžių lygis grįžus, į regresijos modelį buvo įtraukta pradinio lygio ir tobulėjimo kintamųjų sąveika (iverčių sandauga).

¹⁵⁶ Abiejų kintamųjų įtakos dydį rodantis koeficientas Exp (B) nėra aukštas, nes kintamieji matuoti 30 balų skalėje, todėl, pvz., koeficiento reikšmė 1.047 reiškia, kad su kiekvienu papildomu balu tikimybė, jog migracijos patirtis bus privalumas, didėja 1,047 karto.

	Igijo žinių tiesiog dirbant (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	2.911***
	Ar paskutinis darbas užsienyje buvo žemesnės nei turima kvalifikacijos (<i>taip – 0, ne – 1</i>)	2.179**
	Kiek laiko praleido užsienyje (<i>metai; nuo 1 iki 25</i>)	1.131**
	Amžius (<i>metai; 19 iki 64</i>)	.971*
Konstanta		.078***
Nagelkerke R kvadratas		.269
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)		79,4 % (76.6 %)
Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001		

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia migracijos patirtis buvo privalumas), jei respondentas pasirinko atsakymą „Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ arba „Tai buvo privalumas“, ir 0 (reiškia migracijos patirtis nebuvo privalumas), jei pasirinko „Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos“, „Tai buvo greičiau trūkumas“, „Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)“ arba neatsakė į klausimą.
2. Samdomais darbuotojais dirbusių grįžusių migrantų imtis apima tuos grįžusiuosius, kurie atsakydami į klausimą „Ar po paskutinio grįžimo į Lietuvą Jūs buvote bent kartą įsidarbinęs kaip samdomas darbuotojas?“ pasirinko atsakymą „Taip“.
3. Konstruojant šį ir toliau pateikiamus regresijos modelius pradžioje buvo įtraukti visi 2.2.3 poskyryje nurodyti žmogiškojo kapitalo pokyčius būnant užsienyje potencialiai matuojantys veiksniai bei kontrolės kintamieji (lytis, amžius, išsilavinimas ir laikas, praėjęs nuo grįžimo). Tekste pristatomuose modeliuose palikti tik tie kintamieji, kurie buvo statistiškai reikšmingi pradiniam modelyje. Pastarieji pateikiami 3 priede. Nors, kaip ir galima tikėtis, pašalinus statistiškai nereikšmingus kintamuosius iš modelių likusių kintamųjų koeficientai šiek tiek pakinta, tačiau daugeliu atvejų gana nežymiai, bendroms tendencijoms nesikeičiant.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

Tiems grįžusiems, kurie vietoj darbo vietos ieškojimo imasi savarankiškos veiklos, svarbiausias veiksnys, migracijos patirtį paverčiantis privalumu, yra žinių įgijimas dirbant užsienyje. Jei dirbdami užsienyje įgijo žinių, tikimybė, kad migracijos patirtis jiems atrodys privalumas, yra net 12 kartų didesnė, palyginti su tais, kurie dirbdami nepatobulėjo (žr. 4 lentelę). Pastebėtina, jog po grįžimo plėtojant savarankišką veiklą, neturi reikšmės, ar darbas užsienyje atitiko kvalifikaciją, nors pagal tai atsakiusieji pasiskirsto beveik pusiau (43 proc. dirbo kvalifikuotus darbus, 51 proc. – nekvalifikuotus,

5 proc. – nedirbo arba neatsakė). O samdomiems darbuotojams tai svarbus veiksnys. Tai skatina manyti, jog neigiamas žemesnių darbų užsienyje efektas migracijos patirties naudai Lietuvoje kyla ne tik iš tų darbų pobūdžio, bet ir iš Lietuvos darbdavių požiūrio į tokių darbų patirtį.

4 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).

	Modelis Nr. 2 (N=73) Exp (B)
Darbo kompiuteriu įgūdžiai (nuo 1 iki 30 balų)	1.208**
Darbo komandoje įgūdžiai (nuo 1 iki 30 balų)	.877*
Ar studijavo užsienyje (taip – 1, ne – 0)	.056 (p=0,086)
Įgijo žinių tiesiog dirbant (taip – 1, ne – 0)	12.091**
Kiek laiko praleido užsienyje (metai; nuo 1 iki 25)	1.365*
Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (mėnesiai)	1.018*
Konstanta	.039**
Nagelkerke R kvadratas	.473
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)	79,5 % (61,6 %)

Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia migracijos patirtis buvo privalumas), jei respondentas pasirinko atsakymą „Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ arba „Tai buvo privalumas“, ir 0 (reiškia migracijos patirtis nebuvo privalumas), jei pasirinko „Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos“, „Tai buvo greičiau trūkumas“, „Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)“ arba „Neatsakė“.
2. Savarankiškai dirbusių grįžusių migrantų imtis apima tuos grįžusiuosius, kurie atsakydami į klausimą „Ar po paskutinio grįžimo į Lietuvą Jūs buvote bent kartą įsidarbinęs kaip samdomas darbuotojas?“ pasirinko atsakymą „Ne, užsiėmiau savarankiška veikla / nuosavu verslu“.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

Darbdavių požiūrio skirtumai

Nors tarp darbdavių, bendrai paėmus, vyrauja gana skeptiškas požiūris į migracijos patirtį, jis skiriasi priklausomai nuo atstovaujamos įmonės tarptautiškumo lygio. Duomenys rodo, kad su užsieniu kapitalo, rinkos ir verslo ryšiais susijusios įmonės yra šiek tiek dažniau linkusios rinktis grįžusius

migrantus, o ne vietos darbo jėgą. Pirmiausia tai užsienio kapitalo įmonės ir bendros užsienio ir lietuviško kapitalo įmonės, kurios sudarė 11 proc. apklaustų įmonių. Tarp jų 16 proc. įmonių prioritetą teiktų darbo ar studijų patirties užsienyje turintiems asmenims – beveik dvigubai daugiau nei tarp lietuviško kapitalo įmonių (8,5 proc.). Įmonių orientacija į eksportą taip pat skatina palankiau vertinti grįžusius migrantus kaip potencialius darbuotojus. Tarp įmonių, kurios yra orientuotos į užsienio rinkas (eksportą)¹⁵⁷, grįžusiems migrantams pirmenybę teiktų 15 proc., o tarp orientuotų panašiai tiek pat į Lietuvos ir užsienio rinkas – 10 proc., labiau į Lietuvos rinką – tik 8 proc. Galiausiai panašų efektą turi ir įmonės ryšiai su užsienyje gyvenančiais lietuviais ar jų įkurtomis įmonėmis, pvz., kaip su verslo partneriais, tiekėjais, pirkėjais ir pan. Šios įmonės¹⁵⁸ yra labiau linkusios rinktis darbo jėgą su užsienio patirtimi nei tos, kurios tokių ryšių nepalaiko: 14,8 proc. ir 8,8 proc. Taigi galima daryti išvadą, kad Lietuvos verslo ryšiai su užsieniu yra palankūs grįžtamajai migracijai ir grįžusių migrantų integracijai¹⁵⁹. Šio ryšio požymių buvo pastebėta ir tarptautiniame grįžtamosios migracijos tyrime Vidurio Europoje, kurio metu į tarptautinę veiklą orientuotos įmonės dažniau vertino užsienio patirtį kaip aktualią nei daugiausia vietos lygiu veikiančios įmonės¹⁶⁰.

Darbdavių požiūris į grįžusius migrantus taip pat skiriasi priklausomai nuo įmonės veiklos srities. Analizuojant darbdavių atsakymus pagal sektorius, kuriuose veikia įmonės, grįžusieji labiausiai vertinami dviejuose – viešbučių ir restoranų bei finansinio tarpininkavimo ir kitų paslaugų. Juose apie ketvirtadalis įmonių teiktų prioritetą grįžusiems, tačiau šiuos sektorius renkasi palyginti nedidelė dalis grįžusių migrantų, atitinkamai 4,6 proc. ir 7,4 proc.

¹⁵⁷ Į eksportą labiau orientuotos nurodė esą 14 proc. įmonių, dar 20 proc. teigė esančios panašiai vienodai orientuotos į Lietuvos ir užsienio rinkas.

¹⁵⁸ Verslo ryšius su užsienio lietuviais ar jų įmonėmis nurodė palaikančios 30 proc. įmonių.

¹⁵⁹ 2013 m. apklausoje vieną ar daugiau iš minėtų sąsajų su užsieniu turinčios įmonės sudarė apie pusę (54 proc.) apklaustų įmonių. Vis dėlto ir tarp jų grįžusiems prioritetą teiktų tik 10–15 proc. įmonių, todėl teigiamas efektas grįžtamajai migracijai nėra itin didelis.

¹⁶⁰ Thilo Lang et al., *Business Survey Report: The Companies' View on Return Migrants and Foreign Work Experience*, Re-Turn: Regions Benefitting from Returning Migrants, Re-Turn Consortium, 2012 <<http://www.re-migrants.eu/download/Business%20Survey%20Report.pdf>>.

Dažniau grįžę migrantai dirba tuose sektoriuose, kuriuose migracijos patirtis palyginti menkai vertinama. Pavyzdys galėtų būti statyba: daug grįžusiųjų dirbo statybos srityje užsienyje (23,8 proc.) ir nemaža dalis toje pačioje srityje dirbo grįžę į Lietuvą (20,7 proc.), tačiau vos 5,2 proc. šio nemažo sektoriaus įmonių rinktųsi iš užsienio grįžusius migrantus, o ne vietoje buvusius darbuotojus.

5 lentelė. Grįžusiųjų pasiskirstymas pagal ūkio sektorius, kuriuose dirbo užsienyje ir dirba Lietuvoje, bei skirtingų sektorių darbdavių požiūris į grįžusiųjų įdarbinimą.

Sektorius	<i>Dalis (proc.) grįžusių migrantų, dirbusių sektoriuje gyvenant užsienyje</i>	<i>Dalis (proc.) grįžusių migrantų, dirbančių sektoriuje grįžus į Lietuvą</i>	<i>Dalis (proc.) sektoriaus įmonių, kurios pasirinktų įdarbinti asmenį su migracijos patirtimi, o ne be jos (apklausoje dalyvavusių sektoriaus įmonių skaičius)</i>
Viešbučiai ir restoranai	11,4 %	4,6 %	22,2 % (36)
Finansinis tarpininkavimas, nekilnojamas turtas, kitos verslo paslaugos	2,4 %	7,4 %	19,7 % (66)
Transportas, transporto priemonių remontas, sandėliavimas	6,6 %	17,0 %	12,1 % (124)
Prekyba	4,8 %	14,9 %	10,0 % (239)
Komunalinės, socialinės ir asmeninės aptarnavimo paslaugos	6,3 %	4,5 %	6,8 % (117)
Gamyba	20,7 %	16,8 %	6,5 % (201)
Statyba	23,8 %	20,7 %	5,2 % (96)
Žemės ūkis	18,8 %	2,6 %	0 % (25)
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	3,7 %	4,5 %	0 % (19)
Valstybės valdymo veikla	0 %	2,4 %	0 % (3)
Kita / neatsakė	1,9 %	1,7 %	10,4 % (67)
	N=757	N=584	997

Šaltinis: Darbdavių apklausa 2013 ir Grįžusiųjų migrantų apklausa 2013.

Migracijos patirties paklausos ir pasiūlos neatitikimas egzistuoja ir teritoriniu lygmeniu. Grįžusius migrantus yra labiau linkusios rinktis įmonės, įkurtos trijuose didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje) bei vidutinio dydžio (10–50 tūkst. gyventojų ¹⁶¹) Lietuvos miestuose, tokiuose kaip Marijampolė, Telšiai ar Tauragė, bei šių miestų apskrityse. Mažiausiai migracijos patirtis vertinama Panevėžio ir Šiaulių regionuose. Šiauliai pagal populiarumą tarp grįžusių migrantų buvo trečias regionas po Vilniaus ir Kauno, pritraukęs 17,7 proc. visų grįžusiųjų, kai Marijampolės, Telšių, Tauragės ir Utenos apskritims teko tik po 4–5 proc. Palyginti nedaug grįžusiųjų nurodė gyvenantys Vilniuje (14,7 proc.), tačiau beveik trečdalis (27,9 proc.) buvo sugrįžę į itin mažus miestelius ar kaimus (iki 2 tūkst. gyv.), kuriuose veikia labai nedidelė dalis įmonių (4,7 proc. apklaustų įmonių) ir migracijos patirties paklausa jose yra itin maža (4,3 proc.). Tai patvirtina ir kitose šalyse pastebėtą tendenciją ¹⁶², kad migrantai yra linkę grįžti ne į ekonomiškai stipriausius šalies regionus, kur ekonominės perspektyvos paprastai yra geresnės, bet į savo gimtąsias vietas. Viena vertus, tai atitinka jų grįžimo motyvus, nes dažniausiai migrantus namo veda artimųjų ilgesys, kita vertus, tai reiškia, kad migrantai neretai grįžta į tas vietas, iš kurių greičiausiai išvažiavo stumiami nedarbo ir kuriose lygiai taip pat ir jiems grįžus nėra jų, kaip darbuotojų, ir ypač jų užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo paklausos.

Apibendrinant, grįždami į Lietuvą bent pusė migrantų tikėjosi, kad jų patirtis, įgyta užsienyje, bus privalumas Lietuvoje ieškant darbo. Kad taip ir buvo, teigia pajutę trečdalis grįžusiųjų, o du trečdaliai mano, kad migracijos patirtis neturėjo jokios įtakos ar netgi buvo trūkumas. Tam didelę įtaką turi gana nepalankus Lietuvos darbdavių požiūris į migracijos patirtį. Tik penktadalis jų tokią patirtį laiko privalumu. Jei tektų rinktis tarp panašių

¹⁶¹ Remiantis Statistikos departamento duomenimis, mažiausias miestas šioje kategorijoje 2013 m. buvo Anykščiai (10220 gyv.), didžiausias – Marijampolė (39656 gyv.). Iš viso Lietuvoje buvo 27 šios kategorijos miestai.

¹⁶² Kaczmarczyk, „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland,“ 116.

pretendentų į darbo vietą, kurie iš esmės skirtųsi tik tuo, kur – Lietuvoje ar užsienyje – yra įgiję darbo patirties ar išsilavinimą, 8 iš 10 darbdavių prioritetą teiktų užsienio patirties neturintiems kandidatams. Ypač mažai darbdavių privalumu laiko migracijos patirtį, kai ji įgyjama užsienyje dirbant nekvalifikuotą, t. y. išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą, kuris yra itin dažnas tarp emigruojančių lietuvių. Grįžusiųjų apklausa taip pat patvirtina, kad mažiau kvalifikuotas darbas užsienyje mažina šansus, jog ten įgyta patirtis veiks kaip privalumas Lietuvoje. Todėl labai tikėtina, kad migrantų, ypač tų, kurie dirbo prastesniuose darbuose, užsienyje įgyti nauji įgūdžiai bei žinios dėl vyraujančio darbdavių požiūrio liks nepanaudoti, o patys grįžusieji susidurs su integracijos sunkumais bei patirs nusivylimą.

Atkreiptinas dėmesys, kad migracijos patirtis daug dažniau yra privalumas Lietuvoje dirbantiems savarankiškai nei dirbantiems samdomais darbuotojais. Žvelgiant iš žmogiškojo kapitalo teorijų perspektyvos, tai reiktų interpretuoti kaip ženklą, kad besiuimantys savarankiškos veiklos iš užsienio parsiveža vertingesnės patirties, kuri ir skatina nuosavo verslo plėtojimą. Todėl tarp grįžusių migrantų apskritai yra daugiau verslininkų nei likusioje visuomenės dalyje. Bet neatmestinas ir kitas paaiškinimas – grįžę migrantai, kuriems sunku rasti tinkamą darbą, nes jų patirtis nepakankamai įvertinama esamų darbdavių, jei neišvyksta pakartotinai, gali pasukti į savarankišką veiklą. Tokią interpretaciją siūlo Lenkijos mokslininkai, kur, kaip ir Lietuvoje, stebimas didesnis grįžusiųjų verslumas, ypač dažnas tarp aukštąjį išsilavinimą turinčių migrantų, kurie užsienyje dirbo antrajame darbo rinkos sektoriuje ir susidūrė su sunkumais ieškant darbo grįžus į Lenkiją. Nuosavas verslas laikomas išsigelbėjimo nuo bedarbystės priemone, ypač žemesnio išsilavinimo migrantams¹⁶³. Lietuvoje toks paaiškinimas tikrai turėtų tikti ne mažiau kaip 15 proc. nuosavą verslą turinčių grįžusiųjų, kurie teigia, kad grįžus buvo sudėtinga prisitaikyti, nes buvo sunku rasti darbą.

¹⁶³ Ibid., 118.

3.3.2 *Kaip migracijos patirtis veikia darbo užmokestį Lietuvoje?*

Grįžusių migrantų finansinė padėtis yra šiek tiek geresnė nei likusios (nemobilios) Lietuvos visuomenės dalies. Grįžę migrantai, kurie apklausos metu turėjo darbą, uždirbo vidutiniškai apie 2 tūkst. litų, atskaičius mokesčius. Tai maždaug dviem su puse šimto litų didesnis atlyginimas nei buvo vidutinis neto darbo užmokestis tą patį 2013 m. IV ketvirtį (1809,4 litai) Lietuvoje¹⁶⁴ (skirtumas statistiškai reikšmingas). Tiesa, oficialioje darbo užmokesčio statistikoje neišskiriami turintys migracijos patirties ir jos neturintys. Tai galima padaryti analizuojant reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenis. Palyginus užsienyje bent metus praleidusius respondentus su tokios patirties neturinčiais, jų vidutinės šeimos pajamos skiriasi daugiau kaip tūkstančiu litų (atitinkamai 3313 ir 2306 litų), o skirtumas pagal pajamas vienam šeimos nariui nors ir gerokai mažesnis¹⁶⁵, bet taip pat teigiamas – 167 litai (1093 ir 926 litai). Dėl to nenuostabu, kad grįžusieji šiek tiek pozityviau vertina savo šeimos materialinę padėtį: pavyzdžiui, 27 proc. grįžusiųjų ir tik 16 proc. likusių gyventojų teigia, kad jiems yra prieinami ir brangūs daiktai.

Vis dėlto finansiškai šiek tiek geresnė grįžusiųjų padėtis dar neįrodo, kad tai migracijos patirties rezultatas, nes įtakos jam gali turėti ir demografiniai, išsilavinimo bei kiti grupių struktūros skirtumai. Kyla klausimas, kaip įvertinti, ar grįžę migrantai būtent už savo patirtį užsienyje gauna santykinai didesnę atlyginimą (*wage premium*). Dėl duomenų trūkumo nesant galimybės palyginti grįžusių migrantų su labai į juos panašiais nemobiliais Lietuvos gyventojais, šiame tyrime atsiremama į Lietuvos darbdavių apklausos rezultatus. Jos metu darbdavių buvo klausama, kokį atlyginimą jie siūlytų potencialiam darbuotojui, kuris grįžo iš užsienio, palyginti su kitų darbuotojų atlyginimais tokioje pačioje pozicijoje, ir kokį atlyginimą grįžusieji gauna, jei tokių darbuotojų jau esama įmonėje. Jei

¹⁶⁴ Rodiklių duomenų bazė <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1920>

¹⁶⁵ Tam įtakos turi didesnės grįžusiųjų šeimos, kurias dažniausiai sudaro trys asmenys, o tarp likusių gyventojų – du asmenys.

migracijos patirtis reikšmingai veikia grįžusiųjų atlyginimus, tai turėtų atsispindėti ir darbdavių atsakymuose.

Apklaustos rezultatai atskleidė, kad Lietuvos darbdaviai nėra linkę siūlyti santykinai didesnio atlyginimo grįžusiems, kaip prognozuotų žmogiškojo kapitalo teorija. Priešingai, kas septintas (14 proc.) darbdavys siūlytų grįžusiems migrantams mažesnę pradinę darbo užmokestį nei vidutinis atlyginimas, mokamas panašias pareigas užimantiems darbuotojams, kurie neturi patirties užsienyje. Absoliuti dauguma (74 proc.) darbdavių teigė, kad siūlytų tokį patį atlyginimą, ir tik 6 proc. – didesnę. Taigi sprendžiant iš darbdavių pozicijos, santykinio atlyginimo padidėjimo dėl migracijos patirties (*wage premium*) beveik niekas tarp grįžusiųjų neturėtų gauti, o neretai pradžioje reikėtų taikstyti netgi su santykinu sumažėjimu (*wage loss*). Vyraujantis atsakymas „tokį patį“ atitinka informacijos asimetrijos argumentą, kad darbdaviai, negalėdami tinkamai įvertinti užsienyje įgytos patirties, iš pradžių siūlys vidutinį atlyginimą, kuris laikui bėgant turėtų pakilti arba sumažėti iki asmens produktyvumą atitinkančio atlyginimo. O dvigubai dažnesnis atsakymas, kad siūlytų mažesnę atlyginimą nei didesnę, rodo, jog daugiau darbdavių migraciją suvokia kaip neigiamą, o ne kaip teigiamą signalą.

Laikui bėgant grįžusių migrantų atlyginimai tik dar labiau supanašėja su vidutiniais atlyginimais. Remiantis darbdavių apklausa, beveik visose įmonėse, kuriose dirba grįžę migrantai¹⁶⁶, jų vidutinis atlyginimas toks pats (90,3 proc.) arba mažesnis (4,2 proc.) kaip panašias pareigas užimančių kitų įmonės darbuotojų, kurie neturi migracijos patirties. Didesnę atlyginimą gauna tik 4 proc. įmonių dirbantys grįžusieji. Vadovaujantis informacijos asimetrijos teorija, tokius rezultatus reikėtų laikyti įrodymu, kad grįžusiųjų tikrasis produktyvumas iš esmės nėra nei didesnis, nei mažesnis, palyginti su migracijos patirties neturinčiais. Todėl informacijos asimetrijai sumažėjus, grįžusiųjų darbo užmokestis suvienodėja su kitų panašių darbuotojų. Tai

¹⁶⁶ Tokios įmonės sudaro trečdalį (31 proc.) visų apklaustų įmonių.

patvirtina ir daugumos (71 proc.) grįžusius migrantus samdžiusių darbdavių vertinimas, kad, jų manymu, migracijos patirtis neturi įtakos darbo kokybei.

Vis dėlto tokia išvada atrodo prieštaringa žinant, kad net 8 iš 10 grįžusių migrantų teigia, jog būdami užsienyje patobulino kokius nors įgūdžius (žr. 3.2 poskyrį). Didesni įgūdžiai teoriškai turėtų prisidėti prie didesnio produktyvumo, o kartu ir prie didesnio atlyginimo. Trečdalis (32,3 proc.) grįžusiųjų tikėjosi dėl gyvenimo užsienyje patirties Lietuvoje uždirbti daugiau nei tokios pat profesijos žmonės, kurie jos neturi. Taigi alternatyvus paaiškinimas, ateinantis iš tos pačios informacijos asimetrijos teorijos, būtų tas, kad labiau užsienyje patobulėję migrantai, negavę santykinio atlyginimo padidėjimo, pakartotinai išvyksta. Žinant, kad vienas svarbiausių pakartotinės migracijos veiksnių yra grįžusiųjų jausmas, kad grįžus nėra vertinama ir panaudojama jų kitose šalyse įgyta patirtis ir žinios (žr. 3.3.3 poskyrį), tai atrodo visai reali galimybė. Pakartotinai emigravusių darbuotojų yra buvę kas šeštoje – septintoje apklaustoje Lietuvos įmonėje (14,7 proc.). Darbdavių žiniomis, į užsienį dažniausiai išvykstama dirbti.

Jei tokia interpretacija teisinga, tuomet Lietuvos darbo rinkoje lieka užsienyje nepatobulėję grįžusieji, kuriems tinka vidutinis atlyginimas, arba patobulėję, tačiau dėl kitų priežasčių neišvykstantys ir susitaikantys su jiems mokamu atlyginimu. Pastarieji būtų tie, kurių darbą darbdaviai vertina geriau nei migracijos patirties neturinčių panašių darbuotojų, bet vis tiek moka jiems tokį patį atlyginimą. Darbdavių apklausos metu 25 proc. grįžusius migrantus įdarbinusių darbdavių nurodė, kad migrantai yra geresni darbuotojai, bet tik maždaug kas dešimtas iš šių darbdavių mokėjo jiems santykinai didesnę atlyginimą. Pastarasis faktas signalizuoja, kad apskritai didesni gebėjimai ar žinios Lietuvos darbo rinkoje nebūtinai yra įvertinami didesniu darbo užmokesčiu, todėl aukštesnio žmogiškojo kapitalo darbo jėga gali būti labiau linkusi migruoti.

Taigi Lietuvos darbdavių apklausos duomenys rodo, kad tikimybė, jog migracijos patirtis grįžusiems migrantams užtikrins didesnę atlyginimą nei

tokios patirties neturintiems darbuotojams panašioje pozicijoje, yra labai nedidelė. Tačiau neatmestina ir tai, kad migracijoje įgytos žinios ir įgūdžiai grįžusiems migrantams padeda užimti geresnes pozicijas, kuriose mokamas ir didesnis atlyginimas, nei jie būtų užėmę neturėdami migracijos patirties. Pagal užimamas pareigas dauguma grįžusiųjų dirbo darbininko / techninio darbuotojo (42,2 proc.) ar specialisto / tarnautojo pozicijose (19 proc.). Vadovų pareigas užėmė tik 2,4 proc. Dar beveik dešimtadalis užsiėmė nuosavu verslu (8,2 proc.) ar ūkininkavo (0,6 proc.). Grįžusiųjų nurodyti atlyginimai apėmė labai platų intervalą: nuo 600 iki 12 tūkst. litų per mėnesį, atskaičius mokesčius. Jei migracijoje įgyti įgūdžiai yra svarbus sėkmės integruojantis į darbo rinką veiksnys, tai geriau turėtų sektis labiau patobulėjusiems migrantams nei mažiau patobulėjusiems.

Siekiant nustatyti, ar, kokie ir kaip žmogiškojo kapitalo padidėjimą užsienyje rodantys kintamieji veikia Lietuvoje gaunamo darbo užmokesčio lygį, buvo sudarytas daugialypės tiesinės regresijos modelis (žr. 6 lentelę). Labiausiai iš visų tikrintų veiksnių atlyginimo dydį veikia užsienyje įgytų žinių taikymas darbe. Tarp visų darbą turinčių grįžusiųjų užsienyje įgytas žinias nuolat taikė 9 proc., dažnai – 27 proc., retai – 35 proc., o niekada to nedarė – 27 proc. O kuo dažniau žinios buvo taikomos, palyginti su netaikymu niekada, tuo didesnio atlyginimo galėjo tikėtis grįžusieji. Kokios tai žinios – nėra lengva atsakyti, nes iš tikrintų septynių įgūdžių sričių tik didesni vadovavimo įgūdžiai darė statistiškai reikšmingą įtaką grįžusiųjų darbo užmokesčio dydžiui Lietuvoje. Įdomu, kad įtakos neturi netgi geresnės / labiau patobulintos užsienio kalbos žinios, kurios, kaip atskleidė 3.3.1 poskyryje pateikta analizė, didina tikimybę, kad migracijos patirtis bus privalumas ieškant darbo Lietuvoje. Tokie rezultatai signalizuoja apie žinių atpažinimo ir pritaikomumo darbo rinkoje svarbą grįžusiųjų integracijos procese. Įgyti įgūdžiai, jei jie nėra pritaikomi, nesukuria naudos ar pranašumo.

Migrantų įgytos žinios ir įgūdžiai gali neturėti įtakos jų atlyginimui dėl savo neformalios prigimties. Absoliuti dauguma migrantų, jei tobulėjo, tai darė

neformaliame procese ir greičiausiai neturi daug priemonių savo žmogiškojo kapitalo padidėjimui įrodyti (išskyrus realų jų taikymą). Apie formalaus įgūdžių įrodymo svarbą signalizuoja regresinės analizės rezultatai, kurie rodo, kad būtent formalus išsilavinimo lygis yra labai reikšmingas atlyginimą lemiantis veiksnys: tiek vidutinio, tiek žemesnio lygio išsilavinimą turintys grįžę migrantai uždirba gerokai mažiau nei įgiję universitetinį išsilavinimą (kadangi lyginama su aukštąjį universitetinį išsilavinimą turinčiais grįžusiais migrantais, regresijos koeficientai prie likusių dviejų išsilavinimo kategorijų yra neigiami). Išsilavinimas išlieka svarbus net ir kontroliuojant, kaip dažnai grįžusieji taiko užsienyje įgytas žinias.

6 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos grįžusių migrantų darbo užmokesčio lygiui Lietuvoje (tiesinės regresijos modelis (OLS), apimantis tiek samdomus, tiek savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).

		Modelis Nr. 3 (N=464)	
		B	Beta
Įgyti įgūdžiai (lygio prieš išvykimą ir patobulinimo sąveika)	Vadovavimo įgūdžiai (nuo 1 iki 30 balų)	.004	.134***
Išsilavinimo lygis (kategorija, su kuria lyginama (<i>reference</i>) – aukštasis universitetinis išsilavinimas)	Profesinis, vidurinis ir žemesnis	-.056	-.147**
	Aukštasis neuniversitetinis (kolegija) ir aukštesnysis	-.077	-.188***
Žinių taikymas (kategorija, su kuria lyginama, – niekada netaiko)	Taiko retai	.053	.133**
	Dažnai	.143	.333***
	Nuolat	.234	.336***
	Lytis (vyras – 0, moteris – 1)	-.164	-.393***
Konstanta			3.213***
Pataisytas R kvadratas		.410	
		46.955	

Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų nurodytas atlyginimas, apklausos metu atsakant į klausimą: „Koks Jūsų vidutinis atlyginimas per mėnesį jau atskaičius mokesčius? (litais)“. Nurodytas atlyginimas svyravo nuo 600 iki 12 tūkst. litų (vidutinis atlyginimas buvo 2061 Lt). Analizės metu priklausomas kintamasis – atlyginimas – buvo logaritmuotas. Tai yra įprasta praktika tokio tipo tyrimuose¹⁶⁷.
2. Sudarytas vienas tiesinės regresijos modelis tiek samdomiems, tiek savarankiškai dirbantiems, nes pastarųjų skaičius yra per mažas atskiram modeliui sudaryti. Savarankiškai dirbančių asmenų atlyginimų vidurkis yra didesnis, bet dispersija mažesnė. Modelio testavimas parodė, kad jo rezultatai praktiškai nesiskiria įtraukus ir neįtraukus savarankiškai dirbančių asmenų.
3. Lyties veiksnys daro didelę įtaką atlyginimo dydžiui. Tai greičiausiai atspindi bendrą moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumą (*gender pay gap*) šalies darbo rinkoje.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

Pastebėtina, kad įtakos atlyginimui neturi tai, kokiuose darbuose – kvalifikuotuose ar ne – grįžusieji dirbo užsienyje, nors iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti priešingai, nes šių dviejų grįžusių migrantų grupių vidutiniai atlyginimai Lietuvoje skiriasi. Kvalifikaciją atitinkančius darbus užsienyje turėję migrantai Lietuvoje nurodė uždirbantys vidutiniškai 2483 litus, o nekvalifikuotus darbus dirbę – 1846 (637 litų skirtumas yra statistiškai reikšmingas). Tačiau tiesinės regresijos modelyje, kontroliuojant kitus veiksnius, įskaitant užsienyje įgytų žinių taikymą, darbo užsienyje kokybės kintamasis yra statistiškai nereikšmingas. Galima daryti išvadą, kad jei grįžusieji taiko žinias, nėra reikšminga, kokio lygio darbuose tos žinios įgytos. Ir tai netiesiogiai patvirtina pačių grįžusių teigimą, kad naudingų žinių įgyjama ir nekvalifikuotuose darbuose (žr. 3.3.1 poskyrį). Bet kad tai išryškėtų, reikia turėti galimybę žinias parodyti, o nekvalifikuoto darbo patirtis gali apsunkinti įsidarbinimo pradžią, nes, kaip minėta 3.3.1. poskyryje, darbdaviai mažiausiai linkę įdarbinti asmenis, užsienyje dirbusius nekvalifikuotus darbus. Jiems taip pat praktiškai neegzistuoja ir santykinai aukštesnio pradinio atlyginimo tikimybė.

Dar viena iš galimų priežasčių, kodėl migrantų įgytos profesinės žinios nėra reikšmingas darbo užmokesčio Lietuvoje veiksnys, gali slypėti neatitikime tarp to, kokiuose sektoriuose migrantai dirba (ir įgyja žinių)

¹⁶⁷ Pvz., žr. Rooth ir Saarela, „Success and Failure,“ 10.

užsienyje, ir to, kokiuose jie dirba grįžę į Lietuvą. Kaip rodo 7 lentelėje pateikti duomenys, gyvendami užsienyje migrantai dažniausiai buvo dirbę statybos (24 proc.), gamybos (21 proc.), žemės ūkio (19 proc.) bei viešbučių ir restoranų (11 proc.) sektoriuose. O Lietuvoje jie dažniausiai rinkosi statybą (15 proc.), transportą (12 proc.), gamybą (12 proc.) ir prekybą (11 proc.). Tarp grįžusiųjų, kurie nurodė, kokiame sektoriuje dirbo būdami užsienyje ir dirba grįžę į Lietuvą, mažiau nei pusė (42 proc.) liko dirbti toje pačioje srityje. Dėl srities pasikeitimo nemažos dalies grįžusiųjų užsienyje įgytų profesinių įgūdžių pritaikymo galimybės greičiausiai tampa gana ribotos. Tai atitinka dvigubos darbo rinkos teorijai būdingą aiškinimą, kad grįžusieji negali panaudoti užsienyje įgytų žinių, nes nėra linkę imtis darbų tuose sektoriuose, kuriuose dirbo užsienyje¹⁶⁸.

7 lentelė. Grįžusiųjų pasiskirstymas pagal ūkio sektorius, kuriuose dirbo užsienyje ir dirba Lietuvoje.

Sritis	Dalis grįžusiųjų (proc.), kurie grįžę į Lietuvą dirba toje pačioje srityje (Lietuvoje dirbančių asmenų skaičius / užsienyje toje srityje dirbusių asmenų skaičius)
Statyba	59,6 % (90 / 151)
Gamyba	36,1 % (39 / 108)
Žemės ūkis	9,1 % (9 / 99)
Viešbučiai ir restoranai	22,6 % (14 / 62)
Transportas, transporto priemonių remontas, sandėliavimas	80,95 % (34 / 42)
Komunalinės, socialinės ir asmeninės aptarnavimo paslaugos	24,1 % (7 / 29)
Prekyba	51,7 % (15 / 29)
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	61,1 % (11 / 18)
Finansinis tarpininkavimas, nekilnojamas turtas, kitos verslo paslaugos	76,5 % (13 / 17)
Švietimas	100 % (2 / 2)
Kita	50 % (2 / 4)
Iš viso	42,1 % (236 / 561)

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

¹⁶⁸ Piore, *Birds of Passage*, 35–43.

Apibendrinant, migracijos patirtis ir jos metu įgyti įgūdžiai Lietuvos darbo rinkoje nelemia santykinai didesnio atlyginimo, kurį prognozuoja žmogiškojo kapitalo teorija. Tik maždaug 1 iš 10 darbdavių grįžusiems iš užsienio migrantams pasiūlytą didesnę pradinę atlyginimą nei atlyginimas, mokamas panašias pareigas užimantiems darbuotojams, kurie neturi patirties užsienyje. Dauguma darbdavių nemano, kad migracijos patirtis turi įtakos darbo kokybei, bet net ir tie, kurie mato tokios patirties pridėtinę vertę, paprastai moka grįžusiems tą patį atlyginimą kaip ir kitiems. Grįžusiųjų apklausos rezultatai taip pat rodo, kad vien įgūdžių padidinimo faktas neturi įtakos grįžusiųjų darbo užmokesčiui Lietuvoje (išskyrus vadovavimo patirtį). Svarbu yra, ar pavyksta įsidarbinti ir tuos įgūdžius pritaikyti. Kuo dažniau įgytos žinios taikomos, tuo didesnis darbo užmokestis, tačiau nuolat ar dažnai jas taiko tik šiek tiek daugiau nei trečdalis grįžusių migrantų. Visa tai leidžia teigti, kad grįžusiųjų atlyginimas Lietuvos darbo rinkoje ne visada atspindi jų įgytas žinias, kas reiškia, kad dalis jų negauna gražos už savo migracijoje įgytą žmogiškąjį kapitalą. Tai turėtų vesti prie pozityviosios pakartotinės emigracijos, kai labiau patobulėję ir vėl išvyksta. Tai kartu reikštų *ex-post* negatyvią grįžtamąją migraciją, kai šalyje lieka mažiau patobulėję grįžę migrantai. Kas išvyksta pakartotinai ir kodėl bei kaip tai susiję su emigracijos ir grįžimo patirtimi, nagrinėjama kitame poskyryje.

3.3.3 Kaip migracijos patirtis veikia pakartotinį išvykimą?

Pakartotinė migracija nėra retas reiškinys tarp grįžusių migrantų. Daugiau nei vieną kartą užsienyje ilgiau nei metus gyvenę asmenys sudaro virš 40 proc. grįžusiųjų. Apklausoje metu iš 10 grįžusių migrantų 3 ketino dar kartą išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui, 2 abejojo ir negalėjo atsakyti apie savo planus, o 5 planavo likti Lietuvoje. Pusė planuojančių išvykimą žadėjo tai padaryti per artimiausius metus, kiti – vėliau arba negalėjo atsakyti, kada. Viena vertus, galima manyti, kad daugkartinę migraciją skatina mažėjantys migracijos kaštai pasinaudojant anksčiau įgyta patirtimi, susikurtais tinklais užsienyje ir pan. Tai paaiškina, kodėl, kaip rodo

Lietuvos gyventojų apklausa, migracijos patirties turintys žmonės yra labiau linkę dar kartą migruoti, nei jos neturintys. Kita vertus, neatmestina ir kitokia interpretacija, kad pakartotinis ir daugkartinis mobilumas yra skatinamas nesėkmingų grįžusių migrantų bandymų integruotis kilmės šalyje. Bandant tai suprasti, pirmiausia verta panagrinėti, kas ir kodėl ruošiasi pakartotinai emigruoti.

Pagal užimtumo statusą labiausiai linkę vėl išvykti tie, kurie po grįžimo darbo ir neieškojo (ketina išvykti – 45,3 %, neketina – 54,7 %). Jie sudaro 14,3 proc. visų grįžusių ir yra arba laikini sugrįžėliai, arba neseniai grįžę ir dar nespėję pradėti ieškoti darbo, arba neaktyvūs dėl kitų priežasčių (augina vaikus, yra pensininkai ir pan.). Mažiausiai pakartotinai išvykti yra linkę tie, kurie dirba savarankiškai ar turi savo verslą (ketina – 23,9 %, neketina – 76,1 %). Vidurinę poziciją užima samdomi darbuotojai ir bedarbiai. Įdomiausia, kad šiose dviejose grupėse ketinančių išvykti yra labai panaši dalis: atitinkamai 34,3 proc. ir 35,9 proc. Tai leidžia manyti, kad samdomo darbo susiradimas Lietuvoje nėra stiprus nuo pakartotinės migracijos sulaikantis veiksnys ir kad sėkmingai integracijai yra svarbus ne tik darbo susiradimo faktas, bet ir to darbo kokybė.

Kalbant apie pakartotinės migracijos priežastis, vienas iš svarbiausių veiksnių yra netenkinanti padėtis darbo rinkoje. Finansinius sunkumus kaip (labai) reikšmingą veiksni (4–5 balai iš 5) nurodo 76 proc. grįžusių, žadančių pakartotinai išvykti, nepasitenkinimą darbo sąlygomis – 71 proc., o negalėjimą rasti gero, kvalifikaciją atitinkančio darbo – 59 proc. Bent vieną iš šių priežasčių kaip reikšmingą ar labai reikšmingą nurodė net 87 proc. potencialių pakartotinių migrantų. Ekonominių motyvų svarba nestebina, žinant ekonominę emigracijos iš Lietuvos pobūdį, tačiau gali kilti klausimas, kiek tai nepatenkintų, bet realistiškų, o kiek – galbūt neadekvačiai išaugusių poreikių pasekmė.

Tarp Lietuvos darbdavių gana paplitusi nuomonė, kad iš užsienio grįžę darbuotojai parsiveža nepagrįstus lūkesčius dėl darbo sąlygų ir atlyginimo.

Darbdavių apklausos metu per 60 proc. darbdavių palaikė tokį požiūrį ir tik dešimtadalis aiškiai jam nepritarė. Apie galimai nerealistiškus grįžusių migrantų lūkesčius, grįžus į kilmės šalį, užsimenama ir migraciją nagrinėjančioje mokslinėje literatūroje¹⁶⁹. Manoma, kad lūkesčių ir socialinės realybės neatitikimas, kylantis ir iš nepakankamo migrantų pasiruošimo grįžti, kai neįvertinami pokyčiai gimtojoje šalyje, apsunkina integraciją grįžus¹⁷⁰. Vis dėlto į Lietuvą grįžusių migrantų lūkesčiai dėl darbo užmokesčio neatrodo pernelyg optimistiški. Apklausos metu tik penktadalis (19 proc.) grįžusiųjų nurodė, kad grįždami tikėjosi uždirbti panašiai tiek pat kiek užsienyje. Tai užsienyje vidutiniškai mažiau uždirbę, bet Lietuvoje vidutiniškai daugiau uždirbantys asmenys, palyginti su tais, kurie nurodė, jog Lietuvoje panašaus uždarbio nesitikėjo¹⁷¹. Tai rodo du dalykus: *pirma*, kad migrantai suvokia, jog kuo daugiau uždirbai užsienyje, tuo mažesnė tikimybė gauti panašų atlyginimą Lietuvoje, *antra*, kad tie, kurie tikėjosi uždirbti panašiai, greičiausiai turėjo tam pagrindą, nes galiausiai jų atlyginimai, nors ir nesiekia turėtų užsienyje, yra didesni nei tų, kurie panašių lūkesčių neturėjo.

Dažniausiai grįžę migrantai puoselėjo lūkesčius, kad Lietuvoje galės panaudoti užsienyje įgytas žinias ar įgūdžius, o jausmas, kad grįžus jie nėra įvertinami, yra stipriausias pakartotinės emigracijos veiksnys. Daugiau kaip pusė (56 proc.) grįžusiųjų apklausos metu pripažino, kad grįždami tikėjosi panaudoti migracijos patirtį. Kaip rodo 8 lentelėje pateiktas logistinės regresijos modelis, net ir kontroliuojant darbo užmokestį užsienyje ir Lietuvoje, šansai, kad grįžę migrantai planuos pakartotinai išvykti tuo didesni, kuo labiau jie mano, kad jų kitose šalyse įgyta patirtis Lietuvoje nėra deramai įvertinama ir pritaikoma (su kiekvienu papildomu pritarimo tokiam teiginiui balu (5 balų skalėje) pakartotinės emigracijos tikimybė didėja beveik pusantro

¹⁶⁹ Gmelch, „Return Migration.“

¹⁷⁰ Cerase, „Expectations and Reality.“

¹⁷¹ Lyginami tik tie asmenys, kurie dirbo bei nurodė savo darbo užmokestį tiek užsienyje, tiek Lietuvoje. Migrantų, kurie teigia tikėjęsi uždirbti Lietuvoje panašiai kaip užsienyje, ten vidutinis mėnesinis atlyginimas po mokesčių buvo 4890 litų, o Lietuvoje – 2578 litai. Tie migrantai, kurie tokio lūkesčio neturėjo, vidutiniškai uždirbo atitinkamai 5829 ir 1931 litą.

karto ($\text{Exp}(B)=1.406$). Tokie rezultatai siejasi su A. Cieslik tyrimu apie darbo vietos kokybės įtaką sprendimams dėl migracijos – grįžti ar ne, grįžus likti ar ne. Tyrimo metu migrantai iš Lenkijos, dirbę tiek Lenkijoje, tiek ir Jungtinėje Karalystėje, lygindami darbo sąlygas abiejose šalyse, teigė, kad Jungtinėje Karalystėje jos geresnės (ir todėl jie yra linkę ten gyventi), nes, be kitų dalykų, ten jie ne tik turi didesnes tobulėjimo galimybes, bet ir jų turimi talentai bei gebėjimai yra geriau panaudojami¹⁷². Kita vertus, jei darbas užsienyje nesudaro galimybių panaudoti ir plėtoti turimų gebėjimų, yra monotoniškas ir nuobodus, tai gali tapti ir paskata grįžti į kilmės šalį, jei tikimasi, kad joje bus daugiau šansų tobulėti¹⁷³.

8 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos ketinimams pakartotinai emigruoti (logistinės regresijos modelis).

	Modelis Nr. 4 (N=315) Exp (B)
Jaučiu, kad grįžus nėra vertinama ir panaudojama mano kitose šalyse įgyta patirtis ir žinios (nuo 1 iki 5 balų)	1.406**
Darbo užmokestis užsienyje (šimtais litų)	1.033**
Darbo užmokestis Lietuvoje (šimtais litų)	.954**
Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (mėnesiais)	.972***
Amžius (metais)	.912***
Konstanta	6.553**
Nagelkerke R kvadratas	.373
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)	77,5% (61.3%)
Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001	

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar Jūs planuojate išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia, kad planuoja išvykti), jei respondentas pasirinko atsakymą „Tikrai taip“ arba „Greičiau taip“, ir 0 (reiškia, kad neplanuoja), jei pasirinko „Greičiau ne“ arba „Tikrai ne“. Neatsakiusieji į klausimą į analizę neįtraukti.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

¹⁷² Anna Cieslik, „Where Do You Prefer to Work? How the Work Environment Influences Return Migration Decisions from the United Kingdom to Poland.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(9), 2011, 1367–1383.

¹⁷³ Parutis, „‘Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’?“ 48.

Atkreiptinas dėmesys, kad tie grįžusieji, kurie yra migravę daugiau nei vieną kartą, yra labiau linkę teigti, jog jų migracijos patirtis nėra panaudojama ir įvertinama, ir atitinkamai labiau linkę vėl išvykti. Tikėtina, kad darbo rinkoje taip užsisuka užburtas ratas: kuo labiau grįžusieji jaučiasi neįvertinami, tuo labiau migruoja, bet kuo labiau migruoja, tuo grįžus sunkiau sulaukti įgytos patirties įvertinimo, nes darbdaviai atsargiai žiūri į migrantus, įskaitant daugkartinius. Darbdavių apklausos metu net pusė darbdavių pritarė teiginiui, kad migracijos patirties turintys darbuotojai yra labiau linkę keisti darbus. Grįžusių migrantų dažnas darbdavys nevertina kaip „rimtų darbuotojų“, nes mano, kad šie pakartotinai emigruos, todėl prioritetą teikia migracijos patirties neturintiems darbuotojams arba tiems grįžusiems migrantams, kurie po grįžimo jau ilgesnį laiką dirbo kilmės šalyje¹⁷⁴. Panašios tendencijos pastebimos ir kitose VRE valstybėse, kur darbdaviai taip pat mano, jog grįžusieji bus labiau linkę vėl išvykti, todėl teikia pirmenybę nemobiliems darbuotojams¹⁷⁵.

3.3.4 Neveiksmingi geresnės migracijos patirties atrankos mechanizmai

Paaiškinimas, kodėl gyvenimo užsienyje patirtis nesukuria grįžusiems migrantams pranašumo Lietuvos darbo rinkoje ar net, priešingai, pastato juos į nepalankią poziciją, gali būti susijęs su nepakankamai veiksmingais darbuotojų atrankos mechanizmais. Darbdavių apklausa rodo, kad vyraujančios darbuotojų samdymo praktikos prastai diferencijuoja skirtingą patirtį užsienyje įgijusius migrantus. Apklausos metu darbdavių buvo klausama, kokiais būdais jie vertintų kandidato į darbo vietą patirtį užsienyje prieš apsisprendami dėl įdarbinimo. Pasiūlyti variantai apėmė: (1) apsiribojimą informacija, pateikta gyvenimo aprašyme ir pokalbio dėl darbo metu; (2) informacijos internete apie kandidato nurodytą užsienio darbovietę ar mokymosi įstaigą paiešką; (3) prašymą pateikti rekomendacijas iš užsienio darbdavio ar mokymosi

¹⁷⁴ Violetta Parutis, „Returning ‘Home’: East European Migrants’ Discourses of Return,“ *International Migration*, 2013, 12.

¹⁷⁵ Lang et al., *Re-Turn Business Survey Report*.

įstaigos / šios įstaigos dėstytojų; (4) susisiekimą su kandidato nurodytu darbdaviu užsienyje ar užsienio mokymosi įstaiga / dėstytojais; (5) prašymą kandidato atlikti kelias užduotis; (6) galiausiai, tik kandidato darbo patirties / išsilavinimo, įgytų Lietuvoje, vertinimą, patirčiai užsienyje neteikiant reikšmės. Darbdavių apklausos eksperimento rezultatai atskleidė skirtingą darbdavių elgseną (atrankos mechanizmą), renkant informaciją apie potencialų darbuotoją, priklausomai nuo jo patirties užsienyje pobūdžio.

- Darbdaviai, kurie svarstė, ar įdarbintų asmenį, nurodžiusį, jog užsienyje dirbo kvalifikuotą darbą, būtų gerokai aktyvesni ieškodami papildomos informacijos apie kandidatą, nei svarstydami nekvalifikuotą darbą dirbusiojo kandidatūrą. Jie gerokai dažniau susisiektų su užsienio darbdaviu gauti informacijos apie potencialų darbuotoją. Taip pat būtų tik šios grupės darbdaviai minėjo, kad kviestų asmenį į papildomą pokalbį ar prašytų pateikti motyvacinį laišką.
- Darbdaviai, kuriems teko vertinti, ko imtųsi, jei į darbo vietą kandidatuočių nekvalifikuotą darbą užsienyje dirbęs grįžęs migrantas, santykinai dažniausiai (41,1 proc.) teigė, kad vertintų tik darbo patirtį įgytą Lietuvoje, o į užsienio patirtį nekreiptų dėmesio. Kaip papildomus atsakymus šios grupės darbdaviai pateikė bandomojo laikotarpio taikymą bei apskritai tokių asmenų nepriėmimą. Taigi šių asmenų (kurių, kaip minėta, yra dauguma tarp grįžtančių į Lietuvą migrantų) gyvenimo ir darbo užsienyje metai darbdavio akyse tampa tarsi „tuščiu“ laikotarpiu, per kurį nieko vertinga profesine prasme nėra įgyta.
- Galiausiai darbdaviai, vertinantys grįžusius po studijų užsienyje kaip potencialius darbuotojus, buvo labiausiai linkę tenkintis gyvenimo aprašymuose ir per darbo pokalbį pateikta informacija, tik pasitikrinant internete, kokioje įstaigoje asmuo mokėsi. Grįžusiems po studijų mažiausiai grėsė, kad jų užsienio patirtis apskritai liks neįvertinta, nors vis dėlto ir šiuo atveju maždaug kas ketvirtas / kas trečias darbdavys rinkosi tokį atsakymo variantą. Šios grupės darbdaviai buvo labiausiai

linkę taikyti bandomąjį laikotarpį, ieškoti asmeninių rekomendacijų, papildomai vertinti kitas kandidatų charakteristikas (ką studijavo ar dirbo anksčiau, kaip dažnai keitė darbus ir pan.).

Apskritai populiariausias kandidatų į darbo vietą vertinimo būdas Lietuvoje, remiantis apklausa, yra prašymas kandidatą atlikti kelias užduotis (70 proc. darbdavių teigė, kad tai darytų). Tik apie 20–40 proc. darbdavių imtųsi tokių veiksmų, kaip informacijos paieška internete, prašymas pateikti ankstesnio darbdavio ar mokymo įstaigos / dėstytojų rekomendacijas, susisiektis su darbdaviais ar dėstytojais. Viena vertus, užduotys suteikia kandidatams vienodas galimybes pademonstruoti savo gebėjimus¹⁷⁶. Kita vertus, tai atskleidžia, kad darbo rinkoje nėra pakankamai pasitelkiama ir vertinama informacija apie ankstesnį darbą ar įgytą išsilavinimą informacijos asimetrijai tarp darbdavio ir darbuotojo sumažinti. Tai kartu rodo, kad neformaliai įgyti įvairūs gebėjimai, kurių neįmanoma identifikuoti vieno darbo pokalbio metu, greičiausiai nėra įvertinami, ypač tais atvejais, kai pradinė bendra informacija – kokio pobūdžio patirtis buvo įgyta užsienyje – paskatina darbdavį neinvestuoti į detalesnės informacijos paiešką. Kitaip tariant, išankstinė nuomonė apie migracijos patirties vertę daro įtaką tam, ar ir koks atrankos mechanizmas grįžusiųjų atžvilgiu bus taikomas. Dėl to, kad ir kokios patirties užsienyje būtų įgiję grįžę migrantai, jei ten dirbo žemesnės kvalifikacijos darbus, darbdaviai greičiausiai ta patirtimi apskritai nesidomės.

Apibendrinant, net trečdalis (34 proc.) darbdavių teigia, kad, svarstydami įdarbinti užsienyje dirbusį asmenį, vertintų tik jo arba jos patirtį ar išsilavinimą, įgytą Lietuvoje. Vadinasi, tokiu atveju bet koks užsienyje įgytas

¹⁷⁶ Vis dėlto užduotys irgi ne visada tinkamai panaudojamos kaip atrankos mechanizmas. „Delfi“ portalas Piliečio rubrikoje skelbtoje iškalbingoje vieno grįžusio jauno kvalifikuoto migranto istorijoje, kaip jis ieškojo darbo Lietuvoje, pasakojama, kad vienoje kompanijoje „teko atlikti nedidelę užduotį, kad įvertintų mano tinkamumą dirbti, tą nedidelę užduotį kompanija tikrino nei daugiau, nei mažiau – lygiai du mėnesius.“ Mantas N., „Nacionaliniai darbo paieškos ypatumai: grįžau, bandžiau, ir vėl išvažiavau“ *Delfi.lt*, 2012 m. lapkričio 13 d., <http://pilietis.delfi.lt/voxpopuli/nacionaliniai-darbo-paieskos-ypatumai-grizau-bandziau-ir-vel-isvaziavau.d?id=59971971#ixzz2QcsrKmKT>.

žmogiškasis kapitalas neteikia grįžusiems naudos, o grįžę migrantai atsiduria netgi prastesnėje padėtyje nei būtų buvę, jei nebūtų išvykę, nes jų migracijos laikotarpis darbo rinkoje prilyginamas „prarastiems metams“. Tai taip pat gali ypač sumažinti itin jaunų ar užsienyje ilgai prabuvusių grįžusiųjų, kurie iki išvykimo niekada Lietuvoje nedirbo, galimybes susirasti darbą grįžus¹⁷⁷. Tokia tendencija stebima Lenkijoje, kur grįžus integruotis į darbo rinką itin sunku tiems migrantams, kurie į užsienį išvyko iškart po mokslų baigimo, ypač tais atvejais, kai užsienyje dirbo mažiau kvalifikuotus darbus¹⁷⁸. Tačiau su ta pačia problema susiduria ne tik nekvalifikuoti darbininkai. Kaip viename tyrime pasakoja į Lietuvą bandęs grįžti migrantas, net ir atitikdamas visus kandidatams į darbo vietą keliamus reikalavimus (išsilavinimas, darbo patirtis, užsienio kalbų mokėjimas), pasiūlymų ateiti į pokalbį dėl darbo pradėjo sulaukti tik tada, kai savo gyvenimo aprašyme ėmė mažiau rašyti apie patirtį, įgytą Didžiojoje Britanijoje, ir nurodė, kad po grįžimo jau kurį laiką dirba Lietuvoje¹⁷⁹. Apskritai gana nedidelė dalis Lietuvos darbdavių yra linkę aktyviau domėtis migrantų užsienio patirtimi – susiekti su buvusiu darbdaviu, prašyti rekomendacijų, net jei ta patirtis įgyta kvalifikuotame darbe. Tai neleidžia sumažinti informacijos asimetrijos tarp darbdavių ir grįžusių migrantų ir padidinti grįžusiųjų galimybių dar iki įsidarbinimo atskleisti savo užsienyje įgytas žinias ir įgūdžius.

3.3.5 Migracijos patirtis – neigiamas signalas darbo rinkoje

Empiriniuose duomenyse taip pat netrūksta įrodymų, kad grįžimas iš užsienio Lietuvoje dažniausiai nėra suvokiamas kaip teigiamas signalas. Daugiau kaip pusei Lietuvos darbdavių grįžimas iš emigracijos asocijuojasi su

¹⁷⁷ Grįžusių migrantų apklausos duomenimis, tarp grįžusiųjų, kurie po paskutinio grįžimo į Lietuvą buvo bent kartą įsidarbinę kaip samdomi darbuotojai arba užsiėmė savarankiška veikla / nuosavu verslu, 14,5 proc. sudarė tie, kurie iki tol niekada nedirbo Lietuvoje. Dėl duomenų trūkumo nėra galimybės įvertinti, kokią dalį niekada iki išvykimo Lietuvoje nedirbę asmenys sudaro tarp tų grįžusiųjų, kurie ir po grįžimo nebuvo įsidarbinę.

¹⁷⁸ Kaczmarczyk, „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland,“ 117.

¹⁷⁹ Parutis, „Returning ‘Home,’“ 12.

nesėkme. Net ketvirtadalis (22,8 proc.) apklausos respondentų visiškai sutiko su teiginiu, kad į Lietuvą paprastai grįžta tie migrantai, kuriems užsienyje nepasisėkė, dar trečdalis (35,8 proc.) buvo linkę sutikti. Darbdavių pozicija atspindi ir platesnėje Lietuvos visuomenėje vyraujančią požiūrį į grįžusius migrantus. Nepaisant to, kad net 87 proc. Lietuvos gyventojų teigia palankiai (58,7 proc.) ar labai palankiai (28,1 proc.) vertinantys į Lietuvą grįžtančius migrantus, net 44,2 proc. mano, kad į Lietuvą paprastai grįžta tie migrantai, kuriems užsienyje nepasisėkė. Palankus grįžimo vertinimas greičiausiai kyla iš paplitusio manymo, jog emigracija iš Lietuvos yra neigiamas reiškinys (taip mano per 66 proc. Lietuvos gyventojų), todėl priešingas srautas – grįžtantys migrantai – yra vertinami palankiai. Nepaisant to, grįžimas siejamas su nesėkme įsitvirtinant užsienyje, nepasiektais tikslais, negebėjimu prisitaikyti naujoje aplinkoje.

Skeptiškiau tiek tarp darbdavių, tiek ir tarp Lietuvos gyventojų bendrai grįžimą ir jo motyvus vertina tie, kurie turi mažiau migracijos patirties ar yra mažiau susidūrę su grįžusiais. Pavyzdžiui, Lietuvos gyventojų apklausoje 28,6 proc. grįžusių migrantų visiškai sutiko ar sutiko (atitinkamai 5,2 proc. ir 23,4 proc.), kad grįžta tie, kuriems užsienyje nepasisėkė, kai tarp jokios, net trumpalaikės¹⁸⁰ migracijos patirties neturinčių gyventojų, taip manantys sudarė pusę (atitinkamai 15 proc. ir 34,9 proc.). Tarp darbdavių, kurie patys yra ilgiau nei 1 metus gyvenę užsienyje¹⁸¹, taip pat daug mažesnė dalis manė, kad grįžtama dėl nesėkmės nei tarp tų, kurie migracijos patirties neturėjo: tarp pirmųjų atsakymai „visiškai sutinku“ ir „sutinku“ sudarė atitinkamai 11,3 ir 25 proc., o tarp antrųjų – 26 ir 39 proc. Pozityviau grįžusius migrantus vertina

¹⁸⁰ 2013 m. Lietuvos gyventojų apklausoje respondentų buvo prašoma nurodyti, ar jie po 1990 metų buvo išvykę gyventi į užsienį. Buvo pasiūlyti keturi atsakymų variantai: 1. Taip, užsienyje esu gyvenęs / -usi ilgiau nei 1 metus; 2. Taip, užsienyje esu gyvenęs / -usi ilgiau nei 6 mėnesius, bet trumpiau nei 1 metus; 3. Ne, tačiau esu bent kartą važiavęs / -usi dirbti į užsienį trumpesniau nei 6 mėnesių laikotarpiui sezoninių ar trumpalaikių darbų; 4. Ne, nebuvo išvykęs / -usi. Jokios, net trumpalaikės migracijos patirties neturinčiais, laikomi tie respondentai, kurie pasirinko ketvirtą atsakymo variantą.

¹⁸¹ Darbdavių apklausoje patys gyvenę užsienyje ilgiau nei vienerius metus buvo 8,3 proc. respondentų.

ir tie darbdaviai, kurių įmonėse yra dirbusių grįžusių migrantų, palyginti su tais, kurie tokių darbuotojų niekada nėra turėję. Taigi „informacinis grįžtamasis ryšys“, apie kurį kalbėta teorinėje dalyje, veikia grįžtančiųjų naudai.

Visa tai leidžia manyti, kad negatyvus grįžtančių migrantų vertinimas kyla ne tik ar ne tiek iš tiesioginės patirties, kiek iš netiesioginių žinių. Prie tokio stereotipinio vertinimo atsiradimo greičiausiai prisideda žiniasklaida, kurioje rašiniuose apie grįžtančius migrantus, jei tai nėra išskirtinės išskirtinių žmonių istorijos, neretai pabrėžiama, kad grįžta „laimės kitur neradę“¹⁸². Taip, remiantis daugiausia atsitiktinėmis istorijomis, formuojama visuomenės nuomonė apie visus grįžtančius migrantus.

Grįžusių migrantų apklausa vis tik rodo, kad grįžimas dėl užsienyje patirtų sunkumų nėra ypač dažnas. Vertindami tokius sunkumus kaip prisitaikymas svetimose kultūrinėje aplinkoje, darbo paieškos, pablogėjusi ekonominė padėtis užsienyje, imigrantų diskriminacija, maždaug 17–33 proc. grįžusiųjų kiekvieną iš jų įvardijo kaip turėjusius įtakos grįžimui (4–5 balai iš 5). Palyginti su kitomis priežastimis, pvz., artimųjų ilgesiu, šeimyninėmis aplinkybėmis, noru gyventi savoje aplinkoje, sunkumai buvo bent du kartus rečiau įvardijami kaip grįžimo motyvai. Pusė grįžusiųjų taip pat nurodė, kad jie grįžo, nes pasiekė savo buvimo užsienyje tikslus, pvz., sukauptė pakankamai lėšų, pabaigė studijas. Taigi net ir grįžę dėl pastarųjų motyvų, taip pat susiduria su nuostata, kad grįžta nevykėliai. Galbūt todėl 35 proc. grįžusiųjų mano, kad požiūris į emigrantus Lietuvoje yra neigiamas, nors tokios nuostatos būdingos tik maždaug šeštadaliui (14 proc.) Lietuvos gyventojų.

Požiūris, kad grįžtama dėl nesėkmės, nėra tik nereikšminga visuomenės nuomonė, nes jis skatina darbdavius prasčiau vertinti migracijos patirtį ir jos naudą. Nuomonė apie grįžusiųjų motyvus – sėkmė ar nesėkmė – koreliuoja su darbdavių atsakymais į tai, ar teiktų pirmenybę iš užsienio grįžusiems

¹⁸² Budginaitė, „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai,“ 257.

asmenims ieškant naujo darbuotojo. Tie, kurie mano, jog grįžtama dėl nesėkmės, labiau linkę teigti, jog svarstant, ar įdarbinti asmenį, migracijos patirtis neturėtų jokios įtakos ar būtų trūkumas, palyginti su tokios patirties neturėjimu, ir atvirkščiai. Be to, manantys, kad grįžta tie, kam nepasisekė, taip pat yra labiau linkę manyti, jog migracijos patirtis nėra privalumas: 53 proc. palyginti su 40 proc.

Apibendrinant, darbdavių ir visuomenės akyse į Lietuvą grįžtantys migrantai, pagal F. Cerase pasiūlytą klasifikaciją¹⁸³, dažniausiai yra nesėkmingieji (*return of failure*), nors remiantis pačių grįžusiųjų apklausa, daugiausia yra grįžtančių dėl nostalgijos (*return of conservatism*) bei novatorių, kurie tikisi panaudoti savo naujai įgytas žinias (*return of innovation*). Šis neatitikimas gali skatinti pozityviai selektyvią pakartotinę migraciją, kuomet novatoriai, susidūrę su nepalankiu darbdavių požiūriu ir visuomenės akyse prilyginti nesėkmingiesiems, apsisprendžia išvykti dar kartą.

3.4 Implikacijos migracijos politikai

Lietuvos migracijos politikoje grįžtamoji migracija apibrėžiama kaip siekiamybė. Tai visų pirma rodo pastarojo dešimtmečio politiniai dokumentai, kuriuose grįžtamosios migracijos skatinimas nuolat įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių migracijos politikos tikslų. 2014 m. sausio 22 d. LR Vyriausybės patvirtintose Migracijos politikos gairėse pirmu šios politikos tikslu yra nurodytas siekis, kad „palaipsniui mažėtų masinė emigracija ir didėtų grįžtamoji migracija“¹⁸⁴. Naujosios gairės tęsia ankstesniame strateginiame dokumente – 2007 m. patvirtintoje Ekonominės migracijos reguliavimo strategijoje (EMRS) – įtvirtintą poziciją, kad vienas iš svarbiausių valstybės tikslų Lietuvos gyventojų migracijos srityje yra „skatinti ekonominius

¹⁸³ Cerase, „Expectations and Reality,“ 258.

¹⁸⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo“ 2014 m. sausio 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 79.

migrantus grįžti į tėvynę“¹⁸⁵. Formuodamos migracijos politiką ir jos įgyvendinimo priemonių planus, per pastarąjį dešimtmetį (nuo 2005 m.) valstybės institucijos užsakė nemažai tyrimų, kuriuose, be kitų rekomendacijų, buvo teikiami ir siūlymai, kaip valstybė galėtų paskatinti emigrantus grįžti gyventi į Lietuvą¹⁸⁶.

Bene daugiausia tyrimuose pateiktų rekomendacijų buvo susijusios su grįžtantiems migrantams aktualios informacijos teikimu. Informavimo priemonės siūlyta nukreipti dviem kryptimis. *Pirma*, turėjo būti siekiama užsienyje esančius lietuvius informuoti apie (gerėjančią) situaciją Lietuvoje, tokiu būdu skatinant juos grįžti gyventi į Lietuvą. Taip, pavyzdžiui, 2007–2008 m. EMRS įgyvendinimo priemonių plane atsirado tokios priemonės kaip „rengti ir teikti Lietuvos ir užsienio žiniasklaidai informaciją apie teigiamus socialinius ir ekonominius pokyčius Lietuvoje, siekiant švelninti neigiamas nuostatas dėl Lietuvos ekonominės, socialinės ir politinės būklės“ ar „užtikrinti Lietuvos televizijos programos transliavimą per palydovinę televiziją“. Be to, 2007 m. buvo netgi svarstoma informacinių konsultavimo centrų steigimo užsienyje galimybė¹⁸⁷. *Antra*, grįžtantiems migrantams turėjo būti teikiama informacija ir konsultacijos, padedančios spręsti praktines su persikėlimu į Lietuvą susijusias problemas. Tam buvo numatyta „išleisti išsamų informacinį leidinį (kasmet jį atnaujinti), skirtą pageidaujantiems grįžti į Lietuvą migrantams“ bei „išplėtoti interneto informacinį portalą įvairioms tikslinėms grupėms, kuriame pageidaujantiems grįžti į Lietuvą asmenims bus teikiama aktuali informacija ir atsakoma į jų paklausimus“. Leidinys rengiamas ir

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano patvirtinimo.“

¹⁸⁶ Barcevičius et al., *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į Tėvynę priemonės*; Motieka, Adomėnas ir Daniliauskas, *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išėivijos atžvilgiu*; Viešosios politikos ir vadybos institutas, „*Protų nutekėjimo*“ mažinimas ir „*protų*“ susigrąžinimas; Užsienio lietuvių rėmimo centras, *Užduotis Lietuvai – nuo protų nutekėjimo prie protų pritraukimo*; Adomėnas et al., „*Globalios Lietuvos*“ plėtros koncepcija; Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*.

¹⁸⁷ Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*, 63–66.

platinamas nuo 2007 m.¹⁸⁸, tačiau portalas niekada nebuvo sukurtas. Nepaisant to, idėja apie grįžtančiųjų informavimui skirtą „vieną langelį“ išliko populiaru ir buvo pakartota ir naujausiose 2014 m. patvirtintose migracijos politikos gairėse¹⁸⁹.

Ligi šiol vykdytas ar inicijuotas grįžtamosios migracijos skatinimo priemonės galima apibendrinti kaip priemonės, iš esmės nukreiptas į grįžusiųjų „pasiūlos“ didinimą. Kitaip tariant, dėmesys buvo sutelktas į priemonės, kurios galėtų padidinti grįžtančiųjų srautą: užsienyje esančius lietuvius, ypač aukštos kvalifikacijos, skatintų išlaikyti ryšį su Lietuva ir anksčiau ar vėliau sugrįžti, o apsisprendusiems sugrįžti palengvintų persikėlimo procesą, įskaitant jų vaikų sugrįžimą į švietimo sistemą. Tokia politika remiasi prielaida, kad didžiausios kliūtys grįžtamajai migracijai yra motyvacijos grįžti stoka ir problemos, išskylančios sugrįžimo proceso metu, pvz., informacijos trūkumas. Jei pavyksta tokias kliūtis pašalinti, ir asmuo sugrįžta, politikos tikslai laikytini pasiektais.

Vis dėlto tokia politika nėra veiksminga. Grįžusių migrantų apklausos duomenimis, vos 5,8 proc. grįžusiųjų apsisprendimui grįžti gyventi į Lietuvą įtakos turėjo Lietuvos politika, skatinanti išvykusius grįžti į tėvynę. Labai panašius rezultatus atskleidė ir 2011 m. (4 %) ¹⁹⁰ bei 2008 m. (4,3 %) ¹⁹¹ tyrimai. Nepaisant šios tendencijos, tos pačios politinės logikos išlikimą rodo tai, kad 2014 m. patvirtintos migracijos politikos grįžtamosios migracijos

¹⁸⁸ Leidinys platinamas popieriniu ir / ar elektroniniu formatu skirtingai skirtingais metais. Naujausias 2013 m. leidinys „Gyvenimas ir darbas Lietuvoje“ skelbiamas LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos interneto svetainėje adresu file:///C:/Users/User/Downloads/gyvenimas%20ir%20darbas%20lietuvoje_2013.pdf

¹⁸⁹ 2014 m. Lietuvos migracijos politikos gairėse teigiama: „Siekiant grįžtamosios migracijos tikslų, svarbu aktyviai įgyvendinti užsienio lietuvius telkiančius ir jų ryšį su Lietuva išlaikančius projektus, skleisti informaciją ir konsultuoti su grįžimu į Lietuvą ir gyvenimu Lietuvoje susijusiais klausimais. <...> Siekiant didinti informacijos prieinamumą, būtina sudaryti sąlygas visą informaciją ir praktinę pagalbą visais su grįžimu į Lietuvą ir gyvenimu Lietuvoje susijusiais klausimais gauti vieno langelio principu“.

¹⁹⁰ Barcevičius ir Žvalionytė, *Užburtas ratas?*, 326.

¹⁹¹ Barcevičius et al., *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*, 37.

sirtyje įgyvendinimo vertinimo pagrindinis ¹⁹² kriterijus yra „Lietuvos Respublikos piliečių, grįžusių gyventi į Lietuvos Respubliką (reemigrantų), skaičius (vnt.) ir šio skaičiaus pokytis palyginti su praėjusiais metais (proc.)“. Taigi kuo daugiau asmenų grįš (ir tai deklaruos), tuo sėkmingesniu bus laikomas politikos įgyvendinimas.

Toks požiūris į grįžtamosios migracijos skatinimą nėra būdingas vien Lietuvai. Vidurio Rytų Europos valstybės vykdo panašaus pobūdžio politiką, kuri nukreipta daugiausia į emigrantus ir jų skatinimą grįžti. Pavyzdžiui, Lenkijoje pagal 2008 m. patvirtintą grįžtamosios migracijos skatinimo programą buvo įgyvendinamos tokios iniciatyvos kaip: 1) paslaugų grįžtantiems migrantams pritaikymas, pvz., su įsidarbinimu susijusių paslaugų teikimas internetu; 2) kliūčių planuojantiems grįžti migrantams panaikinimas, pvz., dvigubo apmokestinimo išvengimas; 3) pagalba grįžtantiems ir jų šeimoms, visų pirma švietimo srityje; 4) valstybės tarnautojų, dirbančių su grįžtantiems aktualiais klausimais, mokymas; 5) informacijos teikimas. Pastaroji iniciatyva apėmė vieną žymiausių Lenkijos grįžtančiųjų atžvilgiu vykdomą priemonių – informacinę programą „Ar turi sugrįžimo planą?“ (*Have you got a PPlan to return?*) ir su ja susijusius leidinį „Grįžtantysis“ („*A Returner*“) bei interneto portalą (<http://zielonalinia.gov.pl/Dzial-Powroty-4924>), kuriuose talpinama grįžtantiems migrantams aktuali informacija bei teikiami atsakymai į klausimus¹⁹³. Kitos VRE šalys bandė pasiekti užsienyje esančius savo piliečius per svarbiausiose tikslo šalyse organizuotus renginius. Pavyzdžiui, 2008 m. Latvijos įdarbinimo agentūra, reklamuodama darbo galimybes Latvijoje, organizavo informacinius renginius Dubline, siekdama taip paskatinti Airijoje gyvenančius latvius grįžti į Latviją. Rumunija,

¹⁹² Kiti du aktualūs kriterijai yra „Lietuvių kilmės užsieniečių ir išeivijos, studijuojančių Lietuvos aukštosiose mokyklose, skaičius (vnt.)“ ir „Iš užsienio grįžusių šeimų vaikų, besimokančių Lietuvos švietimo įstaigose, skaičius (vnt.)“. Abu remiasi ta pačia logika kaip ir pagrindinis, kad politikos sėkmę rodo didėjantis grįžtančių (ir grįžimą deklaravusių) asmenų skaičius.

¹⁹³ Kaczmarczyk, „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland,“ 121.

siekdama tokių pačių tikslų, panašius renginius – darbo muges – rengė Italijoje ir Ispanijoje¹⁹⁴. Iš esmės dauguma žinomų VRE šalyse taikomų ar taikytų priemonių yra skirtos emigrantų ir grįžtančių migrantų tikslinei grupei ir yra orientuotos į sprendimo grįžti priėmimą ir sklandų sugrįžimo procesą.

Nors neabejotinai išvykusiųjų apsisprendimas sugrįžti yra pirmas ir svarbiausias žingsnis grįžtamosios migracijos procese, tačiau jis nėra galutinis. Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, grįžusieji, susidūrę su integracijos sunkumais, dažnai pakartotinai emigruoja, todėl vien grįžimo faktas negarantuoja teigiamų politikos rezultatų. Be to, kaip pastebi grįžtamąją migraciją į Lenkiją tyrinėjantys mokslininkai, pakartotinis išvykimas neretai yra lydimas apsisprendimo galutinai apsistoti užsienio šalyje. Iki pirmo grįžimo migrantai stengiasi palaikyti transnacionalines praktikas, pavyzdžiui, gyvenant Anglijoje sekti įvykius Lenkijoje, kuo dažniau grįžti trumpiems vizitams, įsigyti Lenkijoje nekilnojamo turto. O nesėkminga integracija grįžus ir ją sekantis antras išvykimas, autorių vadinamas „antruoju grįžimu“ („*double return*“) jau į tikslo šalį, priverčia apsispręsti tokių praktikų atsisakyti ir intensyviau integruotis tikslo šalyje¹⁹⁵. Pasinaudojant G. Engbersen ir kt. pasiūlyta klasifikacija, migrantai iš apykaitinių (*circular*) ir dviejų tautybių (*bi-nationals*) migrantų, kurių pirmieji yra silpnai prisirišę prie tikslo šalies, o antrieji dar vienodai stipriai prie kilmės ir prie tikslo šalių, pavirsta tikrais persikėlėliais (*settlers*), kuriems būdingas silpnas prisirišimas prie kilmės šalies¹⁹⁶. Tokiu būdu nesėkmingi grįžimai gali netgi mažinti grįžtamosios migracijos potencialą.

Kas nutinka lietuviams pakartotinai išvykus į užsienį, tyrimų nėra atlikta, tačiau neatmestina, kad panašios tendencijos gali pasireikšti ir Lietuvoje, nes pakartotinai emigruoti ketinantiems asmenims itin būdingas

¹⁹⁴ Eurofound, *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*, 43–44.

¹⁹⁵ White, „Double Return Migration.“

¹⁹⁶ Godfried Engbersen et al., „On the Differential Attachments of Migrants from Central and Eastern Europe: A Typology of Labour Migration.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 2013, 959–981.

nusivylimas situacija šalyje. Tarp jų 78,8 proc. apklausos metu teigė, kad pastaruoju metu reikalai Lietuvoje iš esmės krypta į blogąją pusę, o 42 proc. manė, kad ir per paskutinius 2 mėnesius ekonominė padėtis Lietuvoje pablogėjo (13,1 proc. – kad labai pablogėjo). Be to, 76 proc. buvo nepatenkinti demokratijos veikimu Lietuvoje (20,1 proc. – visiškai nepatenkinti). Tai gerokai pesimistiškesnės nuotaikos, palyginti su grįžusių migrantų, kurie neketina emigruoti,¹⁹⁷ ir su visų Lietuvos gyventojų bendrai paėmus¹⁹⁸ požiūriu. Nusivylimas Lietuvos perspektyvomis (Vyriausybės darbu, prasta ekonomine padėtimi ir pan.) yra dažniausiai minimas pakartotinės emigracijos veiksnys. Jį kaip svarbų nurodė 83,3 proc. pakartotinai išvykti ketinančių grįžusių migrantų (net 59,8 proc. teigė, kad tai labai reikšmingas veiksnys). Taigi labai tikėtina, kad žmonės, kurie grįžę iš užsienio nusivylė rasta situacija ir nusprendė vėl išvykti, nebenorės dar kartą bandyti grįžti.

Atsižvelgiant į šio tyrimo rezultatus, grįžtamosios migracijos politikoje reikėtų žymiai daugiau dėmesio skirti grįžusiųjų integracijos procesui, ypač jų patirties ir iš užsienio parsivežamo žmogiškojo kapitalo paklausos Lietuvos darbo rinkoje didinimui. Kitaip tariant, migracijos politikoje reikia naujos dimensijos, kuri apimtų priemones, skirtas padidinti darbo rinkos imlumą migracijos patirčiai. Be to, itin svarbu, kad imlumas didėtų ne tik ypač kvalifikuotų (profesionalų / vadovų), bet ir įvairaus išsilavinimo ir profesinės patirties asmenų, įskaitant specialistus ir darbininkus, užsienyje įgytai patirčiai. Migracijos politikos perorientavimas nuo aukščiausio lygio specialistų, kurie, neneigiant jų grįžimo svarbos, sudaro labai nedidelę grįžtančiųjų dalį, prie

¹⁹⁷ Grįžusių migrantų, kurie neplanuoja pakartotinai išvykti, nuostatos buvo tokios: 60,5 proc. manė, kad pastaruoju metu reikalai Lietuvoje iš esmės krypta į blogąją pusę; 30,5 proc. manė, kad per paskutinius 2 mėnesius ekonominė padėtis Lietuvoje pablogėjo (5 proc. – labai pablogėjo); 59,6 proc. buvo nepatenkinti tuo, kaip veikia demokratija Lietuvoje (9,5 proc. – visiškai nepatenkinti).

¹⁹⁸ Tuo pačiu metu kaip grįžusių migrantų apklausa vykdytos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, 54 proc. Lietuvos gyventojų manė, kad pastaruoju metu reikalai Lietuvoje iš esmės krypta į blogąją pusę, 27 proc. teigė, kad, jų nuomone, ekonominė padėtis Lietuvoje per paskutinius 2 mėnesius pablogėjo, 52 proc. buvo nepatenkinti demokratijos Lietuvoje veikimu. Šaltinis: Lietuvos naujienų agentūra ELTA ir Lietuvos-Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“.

įvairesnių migrantų grupių, tikėtina, galėtų padėti pasiekti platesnį migrantų ratą ir padidinti politikos veiksmingumą. Remiantis šio tyrimo rezultatais, politikos priemonės galėtų būti nukreiptos keliomis kryptimis.

Pirma, reikėtų skatinti Lietuvos įmonių / ekonomikos tarptautiškumo didėjimą. Itin svarbus užsienio kapitalo įmonių, kurios santykinai palankiausiai vertina migracijos patirtį, skaičiaus Lietuvos rinkoje augimas. Pastebėtina, kad 9 deš. išskirtinai didelė grįžtamoji migracija į Airiją sutapo su šalies vyriausybės pastangomis pritraukti kuo daugiau tarptautinių kompanijų. Richard C. Jones atlikta analizė parodė, kad nors darbo vietų tarptautinėse kompanijose skaičius negali paaiškinti visos grįžtamosios migracijos ir grįžusiųjų pasiskirstymo Airijos teritorijoje, bet tyrimo metu buvo nustatyta, kad dalyje Airijos regionų emigrantų grįžimas buvo susijęs su didesniu tų regionų įmonių tarptautiškumu¹⁹⁹. Norint, kad tarptautinių kompanijų atėjimas teigiamai veiktų grįžtamąją migraciją, ypač jos tvarumą, reikia ne tik bendrai didinti tarptautinių įmonių skaičių Lietuvoje, bet ir siekti nukreipti jas į tas vietas, į kurias grįžta daugiausia emigrantų ir iš kurių jie labiausiai yra linkę pakartotinai emigruoti. Prie tokių vietovių priskirtinos Panevėžio, Šiaulių, Telšių apskritys ir ypač mažesnės gyvenvietės jose. Panašiai kaip užsienio kapitalo atėjimas į Lietuvos rinką turėtų palengvinti grįžusių migrantų integraciją, taip pat gali pasitarnauti ir Lietuvos įmonių didesnė orientacija į užsienio rinkas bei jų tarptautiniai verslo ryšiai, įskaitant ryšius su užsienio lietuviais.

Antra, reikėtų skatinti neformaliai užsienyje įgytų žinių ir įgūdžių, ypač profesinių, pripažinimą Lietuvoje. Tam galėtų pasitarnauti veikianti / geresnė savaiminio ir neformalaus mokymo metu įgytų kvalifikacijų pripažinimo sistema, kuri apimtų ir užsienyje įgytų kvalifikacijų pripažinimą. Tai padėtų sumažinti informacijos asimetriją tarp darbdavių ir grįžusių migrantų ir

¹⁹⁹ Richard C. Jones, „Multinational Investment and Return Migration in Ireland in the 1990s: A County-Level Analysis.“ *Irish Geography*, 36(2), 2003, 153–169.

sustiprinti pozicijas tų, kurie užsienyje įgijo vertingų, tačiau sunkiau atpažįstamų žinių ar įgūdžių.

Trečia, reikėtų gerinti grįžtančių migrantų įvaizdį tarp Lietuvos darbdavių ir visuomenėje, mažinant stereotipinių nuostatų apie tai, kad grįžta tik tie, kuriems užsienyje nepasisėkė, ir kad grįžusiems būdingi nepagrįsti lūkesčiai ar menkas lojalumas, paplitimą. Šioje srityje pasitarnautų tikslinės informacinės kampanijos, kurios apimtų sėkmės istorijų viešinimą. Galima būtų skatinti praktikų programas, panašias į viešajame sektoriuje vykdomą programą „Kurk Lietuvai“²⁰⁰, bet skirtą specialistams / darbininkams privačiame sektoriuje. Tai sudarytų galimybes darbdaviams tinkamai įvertinti grįžtančių migrantų žmogiškąjį kapitalą dar iki įdarbinimo.

²⁰⁰ Programos „Kurk Lietuvai“ interneto svetainė: <http://www.kurkl.lt/>

Išvados

Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad susiejant grįžtančių migrantų užsienyje įgytą žmogiškąjį kapitalą su kilmės šalies darbo rinkoje vyraujančiu požiūriu į migracijos patirtį bei pajėgumu ją adekvačiai įvertinti galima geriau paaiškinti grįžusiųjų integracijos ir pakartotinės emigracijos tendencijas. Analizuojant, nuo ko priklauso grįžusiųjų integracijos sėkmė, turėtų būti atsižvelgiama į informacijos asimetrijos, atrankos mechanizmų ir migracijos patirties signalo darbo rinkoje įtaką. Šių veiksnių įtraukimo svarbą iliustruoja atlikta Lietuvos atvejo studija. Jei į Lietuvoje vyraujančią ne itin sėkmingą grįžusiųjų integraciją būtų žvelgiama vien iš žmogiškojo kapitalo teorijos perspektyvos, ją galėtų paaiškinti tik tai, kad grįžusieji neparsiveža vertingų žinių ar įgūdžių, nors tai tiesiogiai prieštarautų pačių grįžusiųjų vertinimams, kad dauguma jų užsienyje patobulėjo. Tyrimo metu atrasta tendencija, kad Lietuvos darbo rinkoje ir visuomenėje grįžusieji susiduria su vyraujančiu gana skeptišku požiūriu į migracijos patirtį ir neretai negali įrodyti ar pritaikyti įgytų žinių, leidžia suprasti, kodėl, nepaisant išaugusio žmogiškojo kapitalo, grįžusieji patiria integracijos sunkumų. Toliau detaliau pristatomos svarbiausios tyrimo išvados, kiekvieną iš jų pagrindžiant empiriniais atradimais.

Grįžtamajai migracijai būdingas netvarumas, t. y. pakartotinė grįžusių migrantų emigracija, kurios oficiali migracijos statistika, besiremianti migracijos deklaravimais, vienkartiniais atrankiniais tyrimais ar kas dešimtmetį atliekamais gyventojų surašymais, nėra pajėgi atskleisti. Visi oficialios migracijos statistikos rinkimo būdai yra grindžiami vienkartinio išvykimo ir grįžimo prielaida ir nėra pritaikyti stebėti asmenų apykaitiniam judėjimui, kuris vis dažnesnis tarp šiuolaikinių migrantų.

- Grįžtančių į Lietuvą migrantų srautas po 1990 m. buvo didesnis, nei rodo oficiali statistika, tačiau grįžtamoji migracija nebuvo tvari. Grįžimą į Lietuvą 1990–2013 m. deklaravo 105 tūkst. lietuvių. Kiek per šį laikotarpį būta nedeklaruotų grįžimų, nėra žinoma, tačiau jų skaičius

turėjo būti gana reikšmingas, nes tik pusė 2013 m. apklaustų grįžusių migrantų nurodė, kad grįžimą deklaravo, o ankstesniais metais migracija būdavo deklaruojama dar rečiau. Vis dėlto, Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis, 2013 m. pabaigoje tik apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų turėjo migracijos patirties, nors jei visi grįžusieji – grįžimą deklaravę ir nedeclaravę – gyventų Lietuvoje, skaičius turėtų būti didesnis. Paaiškinimo reikia ieškoti intensyvioje grįžusių migrantų pakartotinėje / daugkartinėje migracijoje. Remiantis 2013 m. grįžusių migrantų apklausa, daugiau nei vieną kartą užsienyje ilgiau nei metus gyvenę asmenys sudarė virš 40 proc. grįžusių migrantų. Be to, net trečdalis grįžusiųjų ketino pakartotinai išvykti, o penktadalis dar nebuvo tikri, ar išvyks, ar liks Lietuvoje. Pakartotinės emigracijos vyksmą rodo ir tai, kad, nepaisant grįžimą deklaravusių asmenų skaičiaus pastaraisiais metais didėjimo, 2013 m. grįžusių migrantų dalis Lietuvos visuomenėje buvo keliais procentiniais punktais mažesnė nei 2011 m.

Žmogiškasis kapitalas migracijoje dažniausiai didinamas neformaliais būdais. Jo didesnę ar mažesnę išaugimą patiria tiek įvairaus išsilavinimo, tiek ir įvairius darbus – kvalifikuotus bei nekvalifikuotus – užsienyje dirbę migrantai. O migracijos tyrimuose yra įprasta žmogiškąjį kapitalą ir jo (potencialų) didėjimą sieti išimtinai su aukštu išsilavinimo lygiu ir / arba kvalifikuotais darbais, taip apibrėžiant populiarią „(labai) kvalifikuotų migrantų“ („(highly)skilled migrants“) kategoriją. Toks apibrėžimas neįvertina neformalaus ir savaiminio tobulėjimo galimybės ir nuvertina didelę dalį grįžtančių migrantų potencialo.

- Net 8 iš 10 į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų teigia, kad būdami užsienyje patobulino kokius nors įgūdžius. Dažniausiai tai buvo užsienio kalbų žinios, bendravimo su kitataučiais įgūdžiai, tačiau taip pat didėjo profesinės žinios, gebėjimai dirbti šiuolaikiniais darbo įrankiais ir komandoje. Svarbiausias migrantų žmogiškojo kapitalo didėjimo šaltinis buvo neformalus tobulėjimas, dažniausiai darbo

- vietoje. Formaliai – universitete – žinių užsienyje sėmėsi tik kas dešimtas grįžęs migrantas.
- Neretai naujų žinių ar įgūdžių įgijo ir žemesnio (neuniversitetinio) išsilavinimo ar kvalifikacijos neatitinkančius darbus užsienyje dirbę migrantai, kurie tarp grįžusiųjų sudarė absoliučią daugumą, atitinkamai 80 ir 66 proc. Nors aukštesnio išsilavinimo ir kokybiškesnius darbus dirbę migrantai šiek tiek dažniau / labiau padidina savo žmogiškąjį kapitalą, tačiau skirtumai nedideli. Pavyzdžiui, profesines žinias patobulinę nurodė 82 proc. aukščiausio išsilavinimo, 79 proc. – vidutinio ir 74 proc. – žemiausio išsilavinimo grįžusiųjų, o patobulėję darbo užsienyje metu teigė 40 proc. kvalifikuotus darbus dirbusių grįžusiųjų ir 35 proc. – nekvalifikuotus.
 - Taigi jei apie į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų užsienyje įgytas žinias būtų sprendžiama vien pagal išsilavinimo ir darbo užsienyje kokybės kriterijus, žmogiškojo kapitalo padidėjimą būtų galima priskirti tik maždaug 10 proc. grįžusiųjų, kurie turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą ir užsienyje dirbo jų kvalifikaciją atitinkantį darbą arba studijavo. Tačiau atsižvelgus į neformalaus tobulėjimo įvairiomis aplinkybėmis galimybę, žmogiškojo kapitalo padidėjimas priskirtinas net 80 proc. grįžusiųjų.

Grįžtamosios migracijos ir grįžusiųjų integracijos procese svarbus ne tik žmogiškojo kapitalo įgijimo aspektas, bet ypač – jo pritaikymas grįžus. Vėlgi migracijos tyrimuose daugiau dėmesio skiriama klausimui, kokie migrantai grįžta – patobulėję ar ne, bet daug rečiau analizuojama, kaip sekasi taikyti užsienio patirtį. O kaip rodo šis tyrimas, žinių įgijimas ir negalėjimas jų pritaikyti grįžus, gali itin apsunkinti grįžusiųjų integraciją.

- Daugiau kaip pusė į Lietuvą gyventi grįžusių migrantų grįžo turėdami lūkesčių, kad galės panaudoti užsienyje įgytas žinias ar įgūdžius (56 proc.). Vis dėlto tarp visų darbą turinčių grįžusiųjų užsienyje įgytas žinias nuolat taikė tik 9 proc., dažnai – 27 proc., o daugiau kaip 60 proc.

taikė retai (35 proc.) arba niekada (27 proc.). O patirties pritaikymas yra svarbus grįžusiųjų integracijai. Remiantis statistine analize, būtent užsienyje įgytų žinių taikymas darbe Lietuvoje labiausiai iš visų tikrintų veiksmų didina atlyginimą grįžus. Įtakos atlyginimui šiuo atveju netgi neturi tai, kokiuose darbuose – kvalifikuotuose ar ne – grįžusieji dirbo užsienyje (kontroliuojant žinių taikymą ir kitus veiksmus). Vadinasi, jei žinios pritaikomos, nėra reikšminga, kokio lygio darbuose tos žinios įgytos. Ir tai netiesiogiai patvirtina pačių grįžusiųjų teigimą, kad naudingų žinių įgyjama ir nekvalifikuotuose darbuose. Žinių nepritaikymas yra itin stiprus ir pakartotinės migracijos veiksnys. Kaip parodė logistinės regresijos rezultatai, šansai, kad grįžę migrantai planuos pakartotinai išvykti, tuo didesni, kuo labiau jie mano, kad jų kitose šalyse įgyta patirtis Lietuvoje nėra deramai įvertinama ir pritaikoma.

Norint geriau suprasti grįžtamosios migracijos ir grįžusiųjų integracijos procesus, reikia atkreipti dėmesį į kilmės šalies darbo rinkos imlumą užsienyje įgytai patirčiai. Nepriklausomai nuo to, kiek žmogiškojo kapitalo iš užsienio parsiveža grįžę migrantai, jei darbo rinkoje jų migracijos patirtis nelaikoma privalumu, sėkmingos grįžusiųjų integracijos sunku tikėtis.

- Lietuvos darbo rinkos imlumas užsienyje įgytai patirčiai yra nedidelis. Grįžusieji, vertindami, ar migracijos patirtis padėjo jiems grįžus į Lietuvą įsidarbinti, dažniausiai teigė, kad emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos (59 proc.), o 6 proc. netgi manė, kad tokia patirtis buvo trūkumas. Grįžusiųjų atsakymus labai atliepia darbdavių požiūris. Virš 60 proc. apklaustų darbdavių nurodė, kad renkantis tarp potencialaus darbuotojo, kuris turi migracijos patirties, ir panašaus kandidato be jos, patirtis užsienyje neturėtų jokios įtakos apsisprendžiant, o kas dešimtam darbdaviui tai netgi atrodytų trūkumas. Net 8 iš 10 Lietuvos darbdavių taip pat nurodė, kad, samdydami naują darbuotoją, rinktųsi Lietuvoje, o ne užsienyje darbo patirtį ar išsilavinimą įgijusį asmenį.

- Kaip ir galima tikėtis, darbdaviai santykinai pozityviausiai vertina patirtį, įgytą užsienyje dirbant kvalifikuotą darbą, mažiausiai pozityviai – kvalifikacijos nereikalaujančius darbus. Pirmuoju atveju 39 proc. darbdavių migracijos patirtis atrodė privalumas, antruoju – tik 17 proc. Studijų užsienyje patirtį teigiamai vertina 23 proc. darbdavių. Skirtumai atsispindi ir grįžusių migrantų atsakymuose. Kontroliuojant, ar dirbant užsienyje buvo įgyta žinių, ar ne, kvalifikuotas darbas užsienyje daugiau nei dvigubai didina tikimybę, kad migracijos patirtis bus privalumas Lietuvoje, palyginti su darbu žemesnės kvalifikacijos pozicijose (norintiems būti samdomais darbuotojais). Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad net ir kvalifikuotas darbas užsienyje daugiau kaip pusės darbdavių nėra vertinamas teigiamai. O migracijos patirties privalumo teigia nepajutę 56 proc. grįžusiųjų, kurie užsienyje dirbo jų kvalifikaciją atitinkančius darbus ir grįžę bandė įsidarbinti Lietuvoje.

Migracijos patirčiai neimlioje darbo rinkoje žmogiškojo kapitalo padidėjimas užsienyje ne tik nelemia santykinai didesnio atlyginimo (*wage premium*), kuri prognozuoja žmogiškojo kapitalo teorija, bet pradiniam integracijos etape gali tapti ir santykinai mažesnio atlyginimo (*wage loss*) priežastimi.

- Lietuvos darbdaviai nėra linkę siūlyti santykinai didesnio atlyginimo grįžusiems iš užsienio asmenims. Absoliuti dauguma (74 proc.) darbdavių teigė, kad siūlytų tokį patį atlyginimą kaip vidutinis atlyginimas, mokamas panašioms specialistams, kurie neturi patirties užsienyje, o kas septintas (14 proc.) darbdavys siūlytų grįžusiems migrantams netgi mažesnę pradinį darbo užmokestį. Migracijos patirtį didesniu atlyginimu yra linkę įvertinti tik 6 proc. Tiesa, pradinis atlyginimas šiek tiek priklausytų ir nuo migranto patirties užsienyje: dirbusiems kvalifikuotus darbus didesnę atlyginimą būtų linkę pasiūlyti 12 proc. darbdavių, grįžusiems po studijų – 5,7 proc., o dirbusiems

- kvalifikacijos nereikalaujantį darbą – tik 1,2 proc. Pastariesiems mažesnę pradinę atlyginimą mokėtų net 21 proc. Lietuvos darbdavių
- Laikui bėgant grįžusių migrantų atlyginimai tik dar labiau supanašėja su vidutiniais atlyginimais. Beveik visose įmonėse, kuriose dirba grįžę migrantai, jų vidutinis atlyginimas toks pats (90,3 proc.) arba mažesnis (4,2 proc.) nei panašias pareigas užimančių kitų įmonės darbuotojų, kurie neturi migracijos patirties. Didesnę atlyginimą gauna tik 4 proc. įmonių dirbantys grįžusieji. Viena vertus, tai gali būti ženklas, kad migracijoje įgytų įgūdžių nepavyksta pritaikyti Lietuvoje. Daugumos (71 proc.) grįžusius migrantus samdžiusių darbdavių vertinimu, migracijos patirtis neturi įtakos darbo kokybei. Kita vertus, net ir įgūdžius taikant, darbo užmokestis nėra adekvačiai keliamas: 25 proc. grįžusius įdarbinusių darbdavių nurodė, kad migrantai yra geresni darbuotojai, bet tik maždaug kas dešimtas iš šių darbdavių mokėjo jiems santykinai didesnę atlyginimą.

Įmonių imlumas migracijos patirčiai skiriasi priklausomai nuo jų veiklos tarptautiškumo, sektoriaus ir net įsikūrimo vietos, tačiau grįžę migrantai nebūtinai pataiko grįžti ten, kur jų migracijos patirtis geriausiai vertinama. Taigi grįžusiųjų integracijos sėkmę gali riboti ir tai, kad dėl informacijos asimetrijos ne tik darbdaviai neatpažįsta tikrojo grįžusiųjų žmogiškojo kapitalo, bet ir migrantai negali atpažinti jiems palankesnių darbdavių.

- Grįžusius migrantus santykinai dažniau yra linkusios rinktis su užsieniu kapitalo, rinkos ir verslo ryšiais labiau susijusios įmonės. Pavyzdžiui, beveik dvigubai daugiau užsienio kapitalo bei bendrų užsienio ir lietuviško kapitalo įmonių (16 proc.) nei lietuviško kapitalo įmonių (8,5 proc.) prioritetą teiktų darbo ar studijų patirties užsienyje turintiems asmenims. Palankiau grįžusius migrantus vertina ir į eksportą orientuotos įmonės bei tos įmonės, kurios palaiko verslo ryšius su užsienyje gyvenančiais lietuviais ir jų įmonėmis.

- Analizuojant pagal ekonomikos sektorius, grįžusieji labiausiai vertinami dviejuose – viešbučių ir restoranų bei finansinio tarpininkavimo ir kitų paslaugų. Juose apie ketvirtadalis įmonių teiktų prioritetą grįžusiems, tačiau dirbti į šiuos sektorius nueina palyginti nedidelė dalis grįžusiųjų. Jie dažniau pasuka į tuos sektorius, kuriuose migracijos patirtis palyginti menkai vertinama, pvz., į statybą ar gamybą.
- Žiūrint regioniniu aspektu, grįžusius migrantus yra labiau linkusios rinktis įmonės, įkurtos trijuose didmiesčiuose (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje) bei vidutinio dydžio (10–50 tūkst. gyventojų) Lietuvos miestuose, tokiuose kaip Marijampolė, Telšiai ar Tauragė, bei šių miestų apskrityse. Nepaisant to, nemaža dalis grįžusiųjų, greičiausiai vedami artimųjų ilgesio, grįžta į itin mažus miestelius ar kaimus (iki 2 tūkst. gyv.), kuriuose veikia labai nedidelė dalis įmonių ir migracijos patirties paklausa juose yra itin maža.

Egzistuojančių įmonių neimlumas migracijos patirčiai gali paskatinti grįžusius migrantus imtis savarankiškos veiklos. Migracijos tyrimuose pastebimas neretai didesnis grįžusių migrantų verslumas paprastai interpretuojamas kaip užsienyje įgyto žmogiškojo kapitalo (naujų žinių, išaugusio pasitikėjimo ir pan.) pasekmė, tačiau neatmestina, kad jį taip pat skatina kilmės šalies darbo rinkos (esamų darbdavių) neimlumas migracijos patirčiai.

- Į Lietuvą grįžę migrantai, palyginti su visais Lietuvos gyventojais, yra labiau linkę į savarankišką veiklą ir nuosavo verslo plėtojimą. Darbą turinčių grįžusių migrantų verslumo lygis yra beveik 7 procentiniais punktais didesnis nei dirbančių Lietuvos gyventojų: 11,3 proc. savarankiškai dirbančių palyginti su 4,6 proc. Palyginti su samdomais darbuotojais Lietuvoje įsidarbinusiais grįžusiais migrantais, savarankiškai dirbantys daug dažniau teigia, kad migracijos patirtis jiems buvo privalumas grįžus į Lietuvą (66 proc. ir

25 proc.). Migracijos patirtis privalumu tampa tiems, kurie įgijo žinių dirbant užsienyje, nepriklausomai nuo to, kokiame – kvalifikuotame ar ne – darbe dirbo. Savarankiškai dirbantys yra ir mažiausiai linkusi pakartotinai išvykti grįžusių migrantų grupė.

Vienas iš paaiškinimų, kodėl bendrai migracijos patirtis nelabai pripažįstama darbo rinkoje ir kodėl skirtinga migracijos patirtis (pvz., kvalifikuotas ir nekvalifikuotas darbas užsienyje) menkai diferencijuoja grįžusius, yra nepakankamai gerai veikiantys atrankos (*screening*) mechanizmai priimant naujus darbuotojus į darbą.

- Tik apie 20–40 proc. Lietuvos darbdavių, vertindami potencialų darbuotoją, kuris prieš ieškant darbo Lietuvoje gyveno (dirbo arba studijavo) užsienyje, imtūsi tokių veiksmų, kaip informacijos paieška internete apie ankstesnę darbovietę / studijų vietą, prašymas pateikti ankstesnio darbdavio ar mokymo įstaigos / dėstytojų rekomendacijas, susisiekimas su darbdaviais ar dėstytojais. Kvalifikuotus ir nekvalifikuotus darbus užsienyje dirbusių migrantų atžvilgiu darbdaviai elgtūsi praktiškai vienodai, vienintelis reikšmingas skirtumas, kad, vertindami pirmuosius, daugiau darbdavių (31 proc.) susisiektų su ankstesniu darbdaviu užsienyje nei vertindami antruosius (24 proc.). Visa tai rodo, kad Lietuvos darbo rinkoje nėra pakankamai pasitelkiama ir vertinama informacija apie ankstesnį darbą užsienyje ar ten įgytą išsilavinimą, ypač jei pradinis signalas – patirties užsienyje pobūdis – paskatina darbdavį neinvestuoti į detalesnės informacijos paiešką. Trečdalis darbdavių teigia, kad apskritai vertintų tik Lietuvoje įgytus darbo patirtį ar išsilavinimą, o užsienyje įgytai patirčiai ar net išsilavinimui neteiktų reikšmės. Tokiu atveju bet koks užsienyje įgytas žmogiškasis kapitalas nebeneša naudos, o grįžę migrantai atsiduria netgi prastesnėje padėtyje nei būtų buvę, jei nebūtų išvykę, nes jų migracijos laikotarpis darbo rinkoje prilyginamas „prarastiems metams“.

Antrasis svarbus grįžusių migrantų patirties nevertinimo darbo rinkoje veiksnys yra tarp darbdavių ir platesnėje visuomenėje paplitęs grįžimo kaip nesėkmės signalo suvokimas.

- Daugiau kaip pusė Lietuvos darbdavių ir beveik pusė Lietuvos gyventojų pritaria teiginiui, kad į Lietuvą paprastai grįžta tie, kuriems užsienyje nepasisekė. Taigi grįžimas veikia kaip nesėkmės signalas, o taip į jį žiūrintys darbdaviai labiau linkę prasčiau vertinti ir migracijos patirtį, rečiau ją laiko privalumu. Taip pat pastebėtina, kad grįžimo siejimas su nesėkme būdingesnis tiems asmenims, kurie yra mažiau susidūrę su migrantais, pvz., kurie patys neturi migracijos patirties, palyginti su turinčiais, taip pat kurie yra turėję darbuotojų su migracijos patirtimi, palyginti su tokių darbuotojų neturėjusiais. Tai skatina manyti, kad negatyvus grįžimo vertinimas neretai kyla ne iš tiesioginės patirties, o yra suformuotas aplinkos (pvz., žiniasklaidos), todėl nebūtinai pagrįstas. Tarp grįžusiųjų įvardytų grįžimo priežasčių įvairūs nesėkmę rodantys motyvai buvo antraeiliai, paminėti ne daugiau kaip trečdalis grįžusiųjų. Nors neatmestina, kad ne visi grįžusieji apklausos metu atvirai įvardija tikruosius jų grįžimą nulėmusius veiksnius, per daugelį tyrimų (Lietuvos ir užsienio) besikartojančios grįžimo dėl artimųjų, šeimos ir siekiant gyventi savo aplinkoje tendencijos leidžia tikėti, kad ir šiuo atveju nesėkmės užsienyje nebuvo svarbiausi motyvai.

Siekiant didinti grįžtamąją migraciją ir užtikrinti jos tvarumą migracijos politikoje, reikėtų pradėti žymiai daugiau dėmesio skirti grįžusiųjų integracijos procesui, ypač jų patirties ir iš užsienio parsivežamo žmogiškojo kapitalo paklausos kilmės šalies darbo rinkoje didinimui. Be to, vykdomos priemonės turėtų būti intensyviau kreipiamos ne tik į ypač kvalifikuotus, bet į įvairaus išsilavinimo ir profesinės patirties migrantus, nes, kaip rodo šis tyrimas, žmogiškojo kapitalo užsienyje įgijimas nėra būdingas vien aukšto išsilavinimo ar aukštos kvalifikacijos reikalaujančius darbus dirbusiems asmenims.

- Kalbant apie Lietuvos politiką, *pirma*, reikėtų skatinti Lietuvos įmonių / ekonomikos tarptautiškumo didėjimą: užsienio kapitalo įmonių skaičiaus Lietuvos rinkoje augimą, Lietuvos įmonių orientaciją į užsienio rinkas, jų verslo ryšių su užsieniu, įskaitant užsienyje gyvenančius lietuvius, stiprėjimą. Svarbu ne tik bendrai didinti užsienio kapitalo įmonių skaičių Lietuvoje, bet ir siekti nukreipti į tas vietas, į kurias grįžta daugiausia emigrantų ir iš kurių jie labiausiai yra linkę pakartotinai emigruoti. *Antra*, reikėtų skatinti neformaliai užsienyje įgytų žinių ir įgūdžių, ypač profesinių, pripažinimą Lietuvoje, o užsienio patirties kriterijų įtvirtinti darbo paieškos sistemose. *Trečia*, reikėtų gerinti grįžtančių migrantų įvaizdį tarp Lietuvos darbdavių ir visuomenėje, mažinant stereotipinių nuostatų apie tai, kad grįžta tik tie, kuriems užsienyje nepasisėkė, ir kad grįžusiems būdingi nepagrįsti lūkesčiai ar menkas lojalumas, paplitimą.

Šiame tyrime dėl duomenų trūkumo ir darbo apimties apribojimų nebuvo galimybės pritaikyti kelių tyrimo strategijų, kurias būtų galima ir vertėtų išbandyti ateityje plėtojant pasiektus rezultatus.

- Verta būtų palyginti grįžusių migrantų situaciją darbo rinkoje su nemobilių asmenų situacija. Kadangi šios dvi grupės gali smarkiai skirtis savo charakteristikomis, reikėtų taikyti tokius metodus, kurie leistų identifikuoti tik panašius į grįžusius migrantus nemobilius asmenis. Pavyzdžiui, kartojant reprezentatyvią grįžusių migrantų apklausą, tuo pat metu apklausti tokių pat pagrindinių charakteristikų migracijos patirties neturinčius asmenis. Lyginamajai grįžusių ir neišvykusių asmenų analizei būtų galima pasitelkti ir administracinius duomenis, kuriuose atsispindėtų jų padėtis darbo rinkoje ir migracijos faktas. Tokie duomenys sudarytų galimybę pasitelkti kontrafaktinio vertinimo metodus.

- Verta būtų atlikti lyginamąją VRE šalių analizę. Tai leistų patikrinti, kiek pateiktos įžvalgos apie kilmės šalies darbo rinkos ypatumų ir grįžusių migrantų integracijos ryšį yra būdingos kitoms šalims. Sustiprinti įrodymus apie priežastinius ryšius taip pat galėtų padėti kintamųjų kaitos stebėjimas laikui bėgant, t. y. galima būtų atlikti pakartotinius tyrimus Lietuvoje, siekiant įvertinti, ar kinta darbdavių požiūris į migracijos patirtį ir, jei taip, ar tai veikia grįžusiųjų integraciją.
- Galiausiai tyrėjų dėmesio verta sritis galėtų būti darbo rinkos imlumo / neimlumo migracijos patirčiai priežastys. Tai padėtų geriau suprasti, kodėl skirtinguose sektoriuose ar įmonėse geriau arba prasčiau vertinama migracijos patirtis, ir kaip būtų galima didinti darbo rinkos imlumą tokiais patirčiai.

Literatūros sąrašas

Adomėnas, Mantas, Indrė Balčaitė, Lukas Brašiškis, Gabija Grigaitė ir Gintė Žulytė. „*Globalios Lietuvos*“ plėtros koncepcija. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008.

Aidis, Rūta ir Dovilė Krupickaitė. *Kaip neiššvaistyti protų: Lietuvos studentų nuostatos emigruoti*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Aidis, Rūta, Dovilė Krupickaitė ir Lina Blinstrubaitė. „The Loss of Intellectual Potential: Migration Tendencies amongst University Students in Lithuania.“ *Socialinė geografija*, 41(2), 2005, 33 – 40.

Akerlof, George A. „The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism.“ *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 1970, 488.

Ambrosini, J. William, Karin Mayr, Giovanni Peri ir Dragos Radu. „The Selection of Migrants and Returnees: Evidence from Romania and Implications.“ *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, Nr. 16912, 2011 <<http://www.nber.org/papers/w16912>>.

Bagdanavičius, Juozas ir Zita Jodkonienė. „Brain Drain from Lithuania: The Attitude of Civil Servants.“ *Engineering Economics*, 57(2), 2008, 55 – 60.

Baláž, Vladimír ir Allan M. Williams. „‘Been There, Done That’: International Student Migration and Human Capital Transfers from the UK to Slovakia.“ *Population, Space and Place*, 10(3), 2004, 217–237.

Barcevičius, Egidijus. „Emigracija ir grįžtamoji migracija Vidurio ir Rytų Europoje: sėkmės istorija ar žlugusi svajonė?“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 31–74.

Barcevičius, Egidijus, Erika Tauraitė-Kawai, Žilvinas Martinaitis, Daiva Kuzmickaitė ir Dovilė Žvalionytė. *Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į Tėvynę priemonės*. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2005.

Barcevičius, Egidijus ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*. Vilnius: Vaga, 2012.

Barcevičius, Egidijus, Dovilė Žvalionytė, Žilvinas Martinaitis, Daiva Repečkaitė ir Vitalis Nakrošis. *Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos efektyvumo įvertinimas*. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2009.

Barrett, Alan ir Irene Mosca. „Social Isolation, Loneliness and Return Migration: Evidence from Older Irish Adults.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(10), 2013, 1659–1677.

Barrett, Alan ir Philip J. O’Connell. „Is There a Wage Premium for Returning Irish Migrants?“ *The Economic and Social Review*, 32(1), 2001, 1–21.

Becker, Gary S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. 3 leid. University Of Chicago Press, 1964.

Beine, Michel, Frédéric Docquier ir Hillel Rapoport. „Measuring International Skilled Migration: A New Database Controlling for Age of Entry.“ *The World Bank Economic Review*, 21(2), 2007, 249–254.

Black, Richard, Godfried Engbersen, Marek Okolski ir Cristina Pantiru (sud.). *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam University Press, 2010.

Borjas, George J. ir Bernt Bratsberg. „Who Leaves? The Outmigration of the Foreign-Born.“ *The Review of Economics and Statistics*, 78(1), 1996, 165–176.

Bowles, Samuel. „Migration as Investment: Empirical Tests of the Human Investment Approach to Geographical Mobility.“ *The Review of Economics and Statistics*, 52(4), 1970, 356.

Bučaitė-Vilkė, Jurga ir Vikinta Rosinaitė. „Tarpasmeninių ryšių tinklo formavimasis ir jo reikšmė migracijoje.“ *Kultūra ir visuomenė*, 2(1), 2010, 29–45.

Budginaitė, Irma. „Politiniai grįžtamosios migracijos veiksniai: politikos priemonės ir jų sėkmė.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 167–213.

———. „Visuomeniniai grįžtamosios migracijos veiksniai: grįžusių migrantų įvaizdis viešojoje erdvėje ir visuomenės požiūris.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 214–270.

Cassarino, Jean-Pierre. „Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited.“ *International Journal of Multicultural Societies*, 6(2), 2004, 253–279.

Cerase, Francesco P. „Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy.“ *International Migration Review*, 8(2), 1974, 245–262.

Chau, Nancy H. ir Oded Stark. „Migration under Asymmetric Information and Human Capital Formation.“ *Review of International Economics*, 7(3), 1999, 455–483.

Čiarnienė, Ramunė, Vilmantė Kumpikaitė ir Audrius Taraškevičius. „Makroekonominių veiksnių poveikis žmonių migracijos procesams: teoriniai ir praktiniai aspektai.“ *Ekonomika ir vadyba*, 14, 2009, 553–559.

Cieslik, Anna. „Where Do You Prefer to Work? How the Work Environment Influences Return Migration Decisions from the United Kingdom to Poland.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(9), 2011, 1367–1383.

Čiubrinskas, Vytis (sud.). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*. Kaunas: VDU leidykla, 2011.

Čiubrinskas, Vytis ir Jolanta Kuznecovienė (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: VDU leidykla, 2008.

Clark, Ken ir Stephen Drinkwater. „The Labour-Market Performance of Recent Migrants.“ *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 2008, 495–516.

Co, Catherine Y., Ira N. Gang ir Myeong-Su Yun. „Returns to Returning.“ *Journal of Population Economics*, 13(1), 2000, 57–79.

———. „Returns to Returning: Who Went Abroad and Why Does It Matter.“ *IZA Discussion Papers* Nr. 19, 1998.

Coulon, Augustin ir Matloob Piracha. „Self-Selection and the Performance of Return Migrants: The Source Country Perspective.“ *Journal of Population Economics*, 18(4), 2005, 779–807.

Drinkwater, Stephen, John Eade ir Michal Garapich. „Poles Apart? EU Enlargement and the Labour Market Outcomes of Immigrants in the UK.“ *IZA Discussion Papers* Nr. 2410, 2006.

Dustmann, Christian. „Return Migration, Wage Differentials, and the Optimal Migration Duration.“ *European Economic Review*, 47(2), 2003, 353–369.

———. „Temporary Migration, Human Capital, and Language Fluency of Migrants.“ *Scandinavian Journal of Economics*, 101(2), 1999, 297–314.

Dustmann, Christian, Itzhak Fadlon ir Yoram Weiss. „Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain.“ *Journal of Development Economics*, 95(1), 2011, 58–67.

Dustmann, Christian ir Yoram Weiss. „Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK.“ *British Journal of Industrial Relations*, 45, 2007, 236–256.

Engbersen, Godfried, Arjen Leerkes, Izabela Grabowska-Lusinska, Erik Snel, ir Jack Burgers. „On the Differential Attachments of Migrants from Central and Eastern Europe: A Typology of Labour Migration.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(6), 2013, 959–981.

Engbersen, Godfried, Eric Snel ir Jan de Boom. „‘A van Full of Poles’: Liquid Migration from Central and Eastern Europe.“ Kn. Black, Richard, Godfried Engbersen, Marek Okolski ir Cristina Pantiru (sud.). *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam University Press, 2010, 115–140.

Epstein, Gil S. ir Dragos Radu. „Returns to Return Migration and Determinants of Subsequent Moves,“ 2007.

Eurofound. *Labour Mobility within the EU: The Impact of Return Migration*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2012.

Europos Parlamentas ir Taryba. „Reglamentas Nr. 862/2007 dėl Bendrijos migracijos statistikos ir tarptautinės apsaugos statistikos ir panaikinantis Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 311/76 dėl statistinių duomenų rinkimo apie darbuotojus užsieniečius,“ 2007.

Favell, Adrian. „The New Face of East–West Migration in Europe.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(5), 2008, 701–716.

Fihel, Agnieszka ir Agata Górny. „To Settle or to Leave Again? Patterns of Return Migration to Poland During the Transition Period.“ *Central and Eastern European Migration Review*, 2(1), 2013, 55–76.

Ghosh, Bimal ir International Organization for Migration. *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* Geneva: International Organization for Migration, 2000.

Glinskienė, Rasa ir Edita Petuškienė. „Pasaulinės ekonominės krizės poveikis lietuvių reemigracijos ir protų nutekėjimo procesams.“ *Ekonomika ir vadyba*, 14, 2009, 763–771.

Gmelch, George. „Return Migration.“ *Annual Review of Anthropology*, 9, 1980, 135–159.

„Gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas, 1998 m. birželio 2 d. priimtas Lietuvos Respublikos Seimo, Nr. VIII-840.“ (*aktuali redakcija nuo 2010 m. sausio 1 d.*), 1998.

Haykanush, Chobanyan. *Return Migration and Reintegration Issues: Armenia*. CARIM East - Consortium for Applied Research on International Migration, 2013.

Hazans, Mihails. „Effect of Foreign Experience on Return Migrants’ Earnings: Causality and Heterogeneity.“ *CEPR Discussion Papers*, September 2008 <www.cepr.org/meets/wkcn/2/2395/papers/HazansFinal.pdf>.

———. „Post-Enlargement Return Migrants’ Earnings Premium: Evidence from Latvia“ University of Latvia and BICEPS, 2008.

Hazans, Mihails ir Kaia Philips. „The Post-Enlargement Migration Experience in the Baltic Labor Markets.“ *IZA Discussion Papers*, 2011.

Hugo, Graeme. *What We Know About Circular Migration and Enhanced Mobility*. Migration Policy Institute, 2013. <<http://www.migrationpolicy.org/research/what-we-know-about-circular-migration-and-enhanced-mobility>>.

Iara, Anna. *Skill Diffusion by Temporary Migration? Returns to Western European Work Experience in Central and East European Countries*. The Vienna Institute for International Economic Studies, wiiw, 2008. <<http://ideas.repec.org/p/wii/wpaper/46.html>>.

Jacob Mincer. „Investment in Human Capital and Personal Income Distribution.“ *Journal of Political Economy*, 66,1958.

Jones, Richard C. „Multinational Investment and Return Migration in Ireland in the 1990s: A County-Level Analysis.“ *Irish Geography*, 36(2), 2003, 153–169.

Jucevičienė, Palmira, Renata Viržintaitė ir Giedrius Jucevičius. „Protų” nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2002.

Kaczmarczyk, Pawel. „Matching the Skills of Return Migrants to Labour Market Needs in Poland.“ Kn. *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*, OECD Publishing, 2013, 111–126.

Kairienė, Saulė, Saulė Jakštienė ir Valdas Narbutas. „The Influence of Emigration Assumptions for Human Resources Development in Lithuania.“ *Socialiniai tyrimai*, 14(4), 2008, 71–77.

Kapur, Devesh ir John Mchale. „Economic Effects of Emigration on Sending Countries.“ Kn. Marc R Rosenblum ir Daniel J Tichenor (sud.), *The Oxford Handbook of the Politics of International Migration*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2012, 131–152.

Kar, Saibal. „International Labor Migration, Asymmetric Information and Occupational Choice.“ *Trade and Development Review*, 2(1), 2009, 34–48.

Kar, Saibal ir Bibhas Saha. „Asymmetric Information in the Labor Market, Immigrants and Contract Menu.“ *IZA Discussion Papers No. 5508*, 2011, 1–35.

Karalevičienė, Jurgita ir Kristina Matuzevičiūtė. „Tarptautinės emigracijos ekonominių priežasčių analizė Lietuvos pavyzdžiu.“ *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4(1), 2009, 143–151.

Karpavičius, Sigitas. „Emigracijos poveikis Lietuvos ekonomikai.“ *Pinigų studijos*, 36(2), 2006, 21–41.

Kasnauskienė, Gindra ir Tomas Šiaudvytis. „Gyventojų emigracijos poveikio darbo rinkai vertinimas.“ *Lietuvos statistikos darbai*, 49, 2010.

Katz, Eliakim ir Oded Stark. „International Migration Under Asymmetric Information.“ *The Economic Journal*, 97(387), 1987, 718.

Klagge, Britta ir Katrin Klein-Hitpaß. „High-Skilled Return Migration and Knowledge-Based Development in Poland.“ *European Planning Studies*, 18(10) , 2010, 1631–1651.

Koehler, Jobst, Frank Laczko, Christine Aghazarm ir Julia Schad. *Migration and the Economic Crisis in the European Union: Implications for Policy*. Research and Publications Division, IOM, 2010.

Kumpikaitė, Vilmantė ir Ineta Žičkutė. „Emigracijai įtaką darančių veiksnių analizė.“ *Economics and Management*, 17(2), 2012.

Kupets, Olga. „Brain Gain or Brain Waste? The Performance of Return Labor Migrants in the Ukrainian Labor Market.“ *Economic Education and Research Consortium Working Paper Series*, Nr. 11/06E, 2011, 1–46.

Kurekova, Lucia. „Theories of Migration: Conceptual Review and Empirical Testing in the Context of the EU East- West Flows.“ Pranešimas konferencijoje *Interdisciplinary Conference on Migration. Economic Change, Social Challenge. 2011 m. balandžio 6–9 d., University College London* <https://cream.conference-services.net/resources/952/2371/pdf/MECSC2011_0139_paper.pdf>.

Kuznecovienė, Jolanta. „Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje.“ *Filosofija. Sociologija*, 20(4), 2009, 283–291.

Kwok, Viem ir Hayne Leland. „An Economic Model of the Brain Drain.“ *The American Economic Review*, 72(1), 1982, 91–100.

Labanauskas, Liutauras. „„Protų nutekėjimo“ problema Lietuvoje: medikų emigracija.“ *Filosofija. Sociologija*, 17(2), 2006, 27–34.

———. „Profesinės karjeros ir migracijos sąryšis: kartos studija.“ *Filosofija. Sociologija*, 19(2), 2008, 64–75.

Lang, Thilo, Aline Hämmerling, Jan Keil, Robert Nadler, Anika Schmidt, Stefan Haunstein ir Stefanie Smoliner. *Re-Turn Migrant Survey Report: The Migrants' Potential and Expectations*. Re-Turn: Regions Benefitting from Returning Migrants. Re-Turn Consortium, 2012 <http://www.re-migrants.eu/download/323_Migrant-Survey-Report.PDF>.

Lang, Thilo, Robert Nadler, Stefan Haunstein ir Stefanie Smoliner. *Business Survey Report: The Companies' View on Return Migrants and Foreign Work Experience*. Re-Turn: Regions Benefitting from Returning Migrants. Re-Turn Consortium, 2012 <<http://www.re-migrants.eu/download/Business%20Survey%20Report.pdf>>.

Lesinska, Magdalena. „The Dilemmas of Policy Towards Return Migration. The Case of Poland After the EU Accession.“ *Central and Eastern European Migration Review*, 2(1), 2013, 77–90.

Levitt, Peggy. „Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion.“ *International Migration Review*, 32(4), 1998, 926–948.

Levitt, Peggy ir Deepak Lamba-Nieves. „Social Remittances Revisited.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(1), 2011, 1–22.

Levy, Jack S. „Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference.“ *Conflict Management and Peace Science*, 25(1), 2008, 1–18.

Lianos, Theodore ir Anastasia Pseiridis. „On-The-Job Skills and Earnings of Returned Migrants.“ *International Migration*, 51(1), 2013, 78–91.

Lietuvos laisvosios rinkos institutas. *Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams*. Vilnius, 2006.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė. „Dėl Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2008 metų plano patvirtinimo.“ 2007 m. balandžio 25 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 416.

———. „Dėl ‘Globalios Lietuvos’ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo.“ 2011 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 389.

———. „Dėl ekonominės migracijos procesų ir užsienio lietuvių būklės stebėsenos, analizės ir prognozavimo tvarkos aprašo patvirtinimo.“ 2008 m. rugsėjo 24 d. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 957.

———. „Dėl Lietuvos migracijos politikos gairių patvirtinimo.“ 2014 m. sausio 22 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 79.

Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2005*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2006.

———. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2006*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2007.

———. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2007*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2008.

———. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2008*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2009.

———. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2009*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2010.

———. *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2011*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012.

Lofgren, Karl–Gustaf, Torsten Persson ir Jorgen W. Weibull. „Markets with Asymmetric Information: The Contributions of George Akerlof, Michael Spence and Joseph Stiglitz.“ *Scandinavian Journal of Economics*, 104(2), 2002, 195–211.

Makaryan, Shushanik. „Estimation of International Migration in Post-Soviet Republics.“ *International Migration*, 2012.

Mantas N. „Nacionaliniai darbo paieškos ypatumai: grįžau, bandžiau, ir vėl išvažiavau.“ *Delfi.lt*, 2012 m. lapkričio 13 d. <<http://pilietis.delfi.lt/voxpopuli/nacionaliniai-darbo-paieskos-ypatumai-grizau-bandziau-ir-vel-isvaziavau.d?id=59971971#ixzz2QcsrKmKT>>.

Markova, Eugenia ir Richard Black. *East European Immigration and Community Cohesion*. Joseph Rowntree Foundation, 2007 <<http://www.jrf.org.uk/system/files/2053-immigration-community-cohesion.pdf>>.

Martin, Reiner ir Dragos Radu. „Return Migration: The Experience of Eastern Europe.“ *International Migration*, 50(6), 2012, 109–128.

Martinaitis, Žilvinas ir Dovilė Žvalionytė. „Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome, ką turėtume žinoti?“ *Politologija*, 3(47), 2007, 112–134.

Massey, Douglas S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino ir J. Edward Taylor. *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. OUP Oxford, 2005.

Masso, Jaan, Raul Eamets ir Pille Mõtsmees. *The Effect of Temporary Migration Experience on Occupational Mobility in Estonia*. CESifo Working Paper, 2013.

Mattoo, Aaditya, Ileana Cristina Neagu ir Çağlar Özden. „Brain Waste? Educated Immigrants in the US Labor Market.“ *Journal of Development Economics*, 87(2), 2008, 255–269.

Mintshev, Vesselin ir Venelin Boshnakov. „Return Migration and Development Prospects after EU Integration: Empirical Evidence from Bulgaria.“ Kn. Black, Richard, Godfried Engbersen, Marek Okolski ir Cristina Pantiru (sud.). *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam University Press, 2010, 231–48.

Motieka, Egidijus, Mantas Adomėnas ir Jonas Daniliauskas. *Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išėivijos atžvilgiu*. Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006.

Mutz, Diana C. *Population-Based Survey Experiments*. Princeton University Press, 2011.

Nekby, Lena. *The Emigration of Immigrants, Return vs. Onward Migration: Evidence from Sweden*. Stockholm University, Department of Economics, 2004 <http://ideas.repec.org/p/hhs/sunrpe/2004_0007.html>.

Nyberg–Sørensen, Ninna, Nicholas Van Hear ir Poul Engberg–Pedersen. „The Migration–Development Nexus: Evidence and Policy Options.“ *International Migration*, 40(5), 2002, 49–73.

Okolski, Marek. „Incomplete Migration. A New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants.“ Kn. Claire Wallace and Dariusz Stola (sud.), *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave Macmillan, 2001.

Parutis, Violetta. „‘Economic Migrants’ or ‘Middling Transnationals’? East European Migrants’ Experiences of Work in the UK.“ *International Migration*, 52(1) 2014, 36–55.

———. „Returning ‘Home’: East European Migrants’ Discourses of Return.“ *International Migration*, 2013.

———. „White, European, and Hardworking: East European Migrants’ Relationships with Other Communities in London.“ *Journal of Baltic Studies*, 42(2), 2011, 263–288.

Paulauskaitė, Elma, Laura Šeibokaitė ir Auksė Endriulaitienė. „Big Five Personality Traits Linked with Migratory Intentions in Lithuanian Student Sample.“ *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 7, 2010, 41–58.

Pilietinės visuomenės institutas. *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. Vilnius, 2005.

Pinger, Pia. „Come Back or Stay? Spend Here or There? Return and Remittances: The Case of Moldova.“ *International Migration*, 48(5), 2010, 142–173.

Piore, Michael J. *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge University Press, 1979.

Rakauskienė, Ona Gražina ir Olga Ranceva. „Threat of Emigration for the Socio-Economic Development of Lithuania.“ *Business, Management and Education*, 11(1), 2013, 77–95.

Ravenstein, E. G. „The Laws of Migration.“ *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 1885, 167.

Ražanauskaitė, Justina ir Rūta Brazienė. „Grižtamoji lietuvių emigracija: prielaidos, požiūriai, kontekstas.“ *Filosofija. Sociologija*, 21(4), 2010, 285–297.

Rooth, Dan-Olof ir Jan Saarela. „Success and Failure: The Differential Returns to Foreign Work Experience,“ 2013 <http://www.vasa.abo.fi/users/jsaarela/manuscripts/rettoet_v13.pdf>.

Shima, Isilda. *Return Migration and Labour Market Outcomes of the Returnees: Does the Return Really Pay off?; the Case-Study of Romania and Bulgaria*. FIW Research Reports, 2009. Vienna: FIW, 2010. <http://www.fiw.ac.at/fileadmin/Documents/Publikationen/Studien_II/SI07.Research_Report.Return_Migration.pdf>.

Sipavičienė, Audra ir Vladas Gaidys. *Požiūris į emigraciją ir emigrantus: Lietuvos gyventojų ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų požiūrio į emigraciją tyrimas*. Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2008.

Sipavičienė, Audra, Vladas Gaidys ir Margarita Dobrynina. *Grižtamoji migracija: teorinės įžvalgos ir situacija Lietuvoje*. Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras, 2009.

Sipavičienė, Audra ir Vlada Stankūnienė. „Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos.“ *Filosofija. Sociologija*, 22(4), 2011, 323–333.

Sirgedaite, Vidmante ir Andreas R.T. Schuck. „Framing Emigration in Lithuania: Media Portrayal and Effects on Public Opinion,“ Leuven, Belgium, 2012.

Sjaastad, Larry A. „The Costs and Returns of Human Migration.“ *Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, 80–93.

Spence, Michael. „Job Market Signaling.“ *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 1973, 355–374.

Stankūnienė, Vlada, Dalia Ambrozaitienė, Aušra Maslauskaitė ir Rasa Balandienė (sud.). *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Lietuvos statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas, 2006.

Stankūnienė, Vlada, Domantas Jasilionis ir Marė Baublytė. „Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis?“ *Demografija ir mes*, 1, 2011, 1–3.

Stankūnienė, Vlada ir Sarmitė Mikulionienė (sud.). *Lietuvos gyventojai: 1990–2000*. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Demografinių tyrimų institutas, 2002.

Stark, Oded. „Return and Dynamics: The Path of Labor Migration When Workers Differ in Their Skills and Information Is Asymmetric.“ *The Scandinavian Journal of Economics*, 97(1), 1995, 55–71.

Stiglitz, Joseph E. „The Theory of ‘Screening.’ Education, and the Distribution of Income.“ *The American Economic Review*, 65(3), 1975, 283–300.

Thieme, Susan. „Coming Home? Patterns and Characteristics of Return Migration in Kyrgyzstan.“ *International Migration*, 2012, 1–17.

Užsienio lietuvių rėmimo centras. *Užduotis Lietuvai – nuo protų nutekėjimo prie protų pritraukimo*, 2008.

Viešosios politikos ir vadybos institutas. *Lietuvos integracijos į ES poveikis kvalifikuotų viešojo sektoriaus darbuotojų išvykimui į užsienį*. Vilnius, 2006.

———. „Protų nutekėjimo“ mažinimas ir „protų“ susigrąžinimas. Vilnius: 2006.

White, Anne. „Double Return Migration: Failed Returns to Poland Leading to Settlement Abroad and New Transnational Strategies.“ *International Migration*, 2013, 1–13.

———. „Polish Return and Double Return Migration.“ *Europe-Asia Studies*, 66(1), 2014, 25–49.

Williams, Allan ir Vladimír Baláž. *International Migration and Knowledge*. Routledge, 2008.

———. „What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK.“ *International Migration Review*, 39(2), 2005, 439–468.

Wimmer, Roger D. ir Joseph R. Dominick. *Mass Media Research: An Introduction*. Boston, Mass.: Cengage- Wadsworth, 2011.

Žvalionytė, Dovilė. „Grįžtamosios ir pakartotinės migracijos tendencijos.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 75–100.

Žvalionytė, Dovilė ir Mažvydas Jastramskis. „Grįžtamoji migracija ir žmogiškasis kapitalas.“ Kn. Egidijus Barcevičius ir Dovilė Žvalionytė (red.), *Užburtas ratas? Lietuvos gyventojų grįžtamoji ir pakartotinė migracija*, Vilnius: Vaga, 2012, 101–147.

1 priedas. Grįžusių migrantų apklausos duomenys

Pradžioje keletas klausimų apie Jūsų emigracijos patirtį

1. Kiek kartų nuo 1990 m. Jūs buvote išvykęs (-usi) gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui?

Galimi atsakymai	N	Proc.
1 kartą	489	60,9
2 kartus	186	23,1
3 kartus	73	9,1
Daugiau nei 3 kartus	56	6,9
Iš viso:	804	100²⁰¹

2. Kiek laiko nuo 1990 m. Jūs praleidote gyvendamas (-a) užsienyje (skaičiuojant iš viso, jei būta pakartotinių išvykimų)?

Metai	N	Proc.
1 metus	60	7,5
2 metus	213	26,5
3 metus	145	18,0
4–5 metus	165	20,5
6–7 metus	103	12,8
8–9 metus	42	5,2
10 ir daugiau metų	76	9,6
Iš viso:	804	100
Vidurkis		4,49
Mediana		3
Moda		2
Minimumas		1
Maksimumas		25*

*Vienas asmuo nurodė užsienyje praleidęs 25 metus, t. y. daugiau nei praėjo nuo 1990 m. iki apklausos vykdymo 2013 m. Patikrinus kitus respondento atsakymus nustatyta, kad asmuo iš Lietuvos išvyko (greičiausiai) 1988 m., o grįžo 2013 m. pradžioje. Kadangi apklausoje siekta apklausti asmenis, kurie po 1990 m. gyveno užsienyje ir grįžo, o šis konkretus respondentas abu kriterijus atitinka, nuspręsta jo atsakymus apklausoje palikti.

3. Kokia buvo pati svarbiausia priežastis, kodėl Jūs paskutinį kartą buvote išvykęs (-usi) iš Lietuvos ilgiau nei 12 mėnesių? (*Užrašyti spontaniinį atsakymą. Tik vienas atsakymas*)

²⁰¹ Dėl skaičių apvalinimo galimi atvejai, kai pateiktose lentelėse nurodytų procentinių dalių suma nesiekia arba viršija 100 proc., pvz., yra 99,9 arba 100,1 proc.

Galimi atsakymai	N	Proc.
Norėjo užsidirbti; Lietuvoje per maži atlyginimai	420	52,2
Lietuvoje neturėjo darbo, reikėjo susirasti pragyvenimo šaltinį	195	24,3
Išvažiuo studijuoti, dirbti mokslinio darbo, stažuotis	58	7,2
Norėjo išbandyti save, ieškojo naujų įspūdžių	31	3,9
Išvyko pas sutuoktinį (-ę) (gyvenimo draugą (-ę))	29	3,6
Bėgo nuo skolų Lietuvoje (negalėjo išmokėti paskolos bankui)	26	3,2
Užsienyje geresnės darbo sąlygos	18	2,2
Išvyko, nes nusivylė Lietuvos perspektyvomis	6	0,7
Išvažiuo kartu su tėvais (pas tėvus)	5	0,6
Išvyko savo verslo reikalais	5	0,6
Išvyko prižiūrėti anūką, padėti vaikams įsitvirtinti užsienyje	3	0,4
Norėjo pabėgti nuo asmeninių problemų (skrybpos, vienatvė ar pan.)	3	0,4
Neįstojo mokytis ten, kur norėjo Lietuvoje	2	0,2
Laimėjo JAV „žalią kortą“	1	0,1
Gavo kvietimą žaisti krepšinį užsienio komandoje	1	0,1
Neatsakė	1	0,1
Iš viso:	804	100

4. Iš kurios valstybės Jūs grįžote gyventi į Lietuvą? Nurodykite tą šalį, kurioje Jūs gyvenote ilgiau nei 12 mėnesių prieš grįžtant, neskaitant trumpalaikių grįžimų į Lietuvą atostogauti, aplankyti artimųjų ar pan. (Tik vienas atsakymas)

Šalis	N	Proc.
Didžioji Britanija (Anglija)	260	32,3
Norvegija	126	15,7
Airija	116	14,4
Vokietija	67	8,3
Danija	54	6,7
Ispanija	54	6,7
Švedija	49	6,1
JAV	20	2,5
Rusija	10	1,2
Italija	9	1,1
Olandija (Nyderlandai)	8	1,0
Lenkija	6	0,7
Belgija	5	0,6
Prancūzija	5	0,6
Suomija	3	0,4
Portugalija	2	0,2
Turkija	2	0,2
Australija, Baltarusija, Čekija, Gana, Graikija, Islandija, Japonija, Šveicarija	Po 1 (iš viso 8)	Po 0,1 (iš viso 1,1)
Iš viso:	804	100

5. Kokiose dar valstybėse Jūs gyvenote ilgiau nei 12 mėnesių po 1990 metų?

Ar esate gyvenęs (-usi) daugiau nei vienoje užsienio valstybėje ilgiau nei 12 mėnesių po 1990 m.?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	181	22,5
Ne / Neatsakė	623	77,5
Iš viso:	804	100

Kokiose dar valstybėse esate gyvenęs (-usi)? (Tik gyvenusiųjų daugiau nei vienoje valstybėje atsakymai)

Šalis	N	Proc.
Didžioji Britanija (Anglija)	45	20,2
Airija	36	16,1
Norvegija	34	15,2
Vokietija	23	10,3
Danija	18	8,0
Ispanija	18	8,0
Švedija	14	6,3
Rusija	7	3,1
JAV	4	1,8
Lenkija	4	1,8
Kitose šalyse	20	9,0
Iš viso:	223	100

Pastaba. N=223. N rodo, kiek kartų respondentai, kurie yra gyvenę daugiau nei vienoje valstybėje, nurodė konkrečią šalį kaip šalį, kurioje yra gyvenę ilgiau nei 12 mėnesių po 1990 m., neskaičiuojant tos šalies, iš kurios grįžo gyventi į Lietuvą.

6. Koks buvo Jūsų paskutinis pagrindinis užsiėmimas užsienyje prieš grįžtant į Lietuvą? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Užsiėmimas	N	Proc.
Dirbau apmokamą darbą	693	86,2
Mokiausi (studentas, moksleivis)	56	7,0
Nedirbau, nes auginau vaikus	23	2,9
Buvau bedarbis (registruotas ar neregistruotas)	20	2,5
Atlikau praktiką, stažuotę	7	0,9
Dirbau kaip savanoris	4	0,5
Svečiavausi	1	0,1
Iš viso:	804	100

7. Ar Jūs gyvendamas (-a) užsienyje nors kartą dirbote apmokamą darbą?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip, nors kartą dirbau apmokamą darbą	64	57,7
Ne, niekada užsienyje nedirbau apmokamo darbo	47	42,3
Iš viso:	111	100

Pastaba. N=111. Į šį klausimą atsakė respondentai, kurių paskutinis užsiėmimas užsienyje nebuvo apmokamas darbas.

8. Ar paskutinis užsienyje dirbtas darbas atitiko Jūsų turimos kvalifikacijos lygį, t. y. išsilavinimo bei profesinės patirties ir žinių lygį? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip, visiškai atitiko	236	31,2
Ne, dirbau darbą, kuriam pakanka žemesnės kvalifikacijos	499	65,9
Neatsakė	22	2,9
Iš viso:	757	100

Pastaba. N=757. Į šį klausimą atsakė respondentai, kurie nors kartą dirbo apmokamą darbą užsienyje.

9. Ar Jūs bent kartą užsienyje dirbote darbą, kuris atitiko Jūsų turimos kvalifikacijos lygį (išsilavinimo bei profesinės patirties lygį)?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Ne	465	89,3
Taip	30	5,8
Neatsakė	26	5,0
Iš viso:	521	100

Pastaba. N=521. Į šį klausimą atsakė respondentai, kurių paskutinis užsienyje dirbtas darbas neatitiko jų turimos kvalifikacijos.

10. Kokios srities buvo Jūsų paskutinis darbas prieš grįžtant į Lietuvą? Nurodykite paskutinę sritį, kurioje Jūs dirbote apmokamą darbą prieš grįžtant į Lietuvą. (Tik vienas atsakymas)

Sritis	N	Proc.
Statyba	180	23,8
Gamyba	157	20,7
Žemės ūkis	142	18,8
Viešbučiai ir restoranai	86	11,4
Transportas, transporto priemonių remontas, sandėliavimas	50	6,6
Komunalinės, socialinės ir asmeninės aptarnavimo paslaugos	48	6,3
Prekyba	36	4,8
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	28	3,7
Finansinis tarpininkavimas, nekilnojamas turtas, kitos verslo paslaugos	18	2,4
Kita (švietimas, mada (manekenės darbas), sportas, architektūra,	12	1,6

pramogų verslas, apsauga)		
Neatsakė	2	0,3
Iš viso:	757	100

Pastaba. N=757. Į šį klausimą atsakė respondentai, kurie nors kartą yra dirbę apmokamą darbą užsienyje.

11. Koks buvo Jūsų vidutinis atlyginimas per mėnesį jau atskaičius mokesčius? Nurodykite paskutinio Jūsų darbo užsienyje vidutinį atlyginimą litais perskaičiavus pagal to laikotarpio kursą.

Metai	N	Proc.
1999 ir mažiau	15	2,0
2000–2999	40	5,3
3000–3999	96	12,7
4000–4999	121	16,0
5000–5999	111	14,6
6000–6999	70	9,2
7000–7999	53	7,0
8000–8999	42	5,5
9000–9999	19	2,5
10000 ir daugiau	62	8,2
Neatsakė	128	16,9
Iš viso:	757	100
Toliau pateikta statistika apskaičiuota įtraukus tik tuos respondentus, kurie įvardijo savo atlyginimą (N=629)		
Vidurkis	5688,77	
Mediana	5000	
Moda	5000	
Minimumas	800	
Maksimumas	34500	

Pastaba. N=757. Į klausimą atsakė respondentai, kurie nors kartą yra dirbę apmokamą darbą užsienyje.

12. Ar Jūs gyvendamas (-a) užsienyje nors kartą keitėte darbą (darbovietę)? Jei taip, tai nurodykite, kiek kartų? Čia turimi omenyje visi pasikeitimai, įskaitant atvejus, jei dirbote ne vienoje šalyje.

Ar keitėte darbą?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip, keičiau	383	50,6
Ne, niekada nekeičiau darbo – dirbau tą patį	365	48,2
Neatsakė	9	1,2
Iš viso:	757	100

Pastaba. N=757. Į klausimą atsakė respondentai, kurie nors kartą yra dirbę apmokamą darbą užsienyje.

Kiek kartų keitėte?

Galimi atsakymai	N	Proc.
1 kartą	60	15,7
2 kartus	114	29,8
3 kartus	87	22,7
4 kartus	38	9,9
5 kartus	18	4,7
Daugiau kaip 5 kartus	24	6,3
Neatsakė	42	11,0
Iš viso:	383	100

Pastaba. N=383. Į klausimą atsakė respondentai, kurie gyvendami užsienyje bent kartą keitė darbą.

12A. Palyginkite pirmą Jūsų turėtą darbą užsienyje su paskutiniu, kurį Jūs dirbote prieš sugrįžtant į Lietuvą. Ar pagal užimamas pareigas, atlyginimą ir pan. paskutinis Jūsų darbas buvo geresnis, blogesnis ar toks pat kaip ir pirmas Jūsų turėtas darbas užsienyje? (Perskaityti atsakymų variantus. *Tik vienas atsakymas*)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Paskutinis darbas buvo daug geresnis	124	32,4
Paskutinis darbas buvo šiek tiek geresnis	117	30,5
Paskutinis darbas buvo toks pat arba panašus kaip ir pirmas	78	20,4
Paskutinis darbas buvo šiek tiek blogesnis	23	6,0
Paskutinis darbas buvo daug blogesnis	35	9,1
Nežino, neatsakė	6	1,6
Iš viso:	383	100

Pastaba. N=383. Į klausimą atsakė respondentai, kurie gyvendami užsienyje bent kartą keitė darbą.

TOLIAU KLAUSTI VISUS

13. Ar gyvendamas (-a) užsienyje studijavote/mokėtės, siekdamas (-a) įgyti diplomą? (Perskaityti atsakymų variantus. Galimi keli atsakymai)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	89	11,1
Ne	713	88,7
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

Kur studijavote (mokėtės), siekdamas (-a) įgyti diplomą?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Studijavau doktorantūroje ar jai prilyginamose studijose	6	6,6
Studijavau magistro ar joms prilyginamose studijose	14	15,4
Studijavau bakalauro ar joms prilyginamose studijose	54	59,3

Studijavau profesinėje mokykloje	12	13,2
Mokiausi vidurinėje ar jai prilyginamoje mokykloje	5	5,5
Iš viso:	91	100

Pastaba. N=91. Respondentai, atsakę, kad gyvendami užsienyje studijavo (mokėsi), siekdami įgyti diplomą, galėjo rinktis daugiau nei vieną atsakymą. Du respondentai pasirinko po 2 atsakymus.

14. Ar gyvendamas (-a) užsienyje kitaip gilinote savo žinias bei kėlėte savo kvalifikaciją neformaliai, t. y. nesiekdamas (-a) įgyti diplomą ar kvalifikacinį laipsnį? (Perskaityti atsakymų variantus. Galimi keli atsakymai)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	441	54,9
Ne	360	44,8
Neatsakė	3	0,4
Iš viso:	804	100

Kokiu būdu gilinote žinias, kėlėte savo kvalifikaciją neformaliai?

Galimi atsakymai	N	Proc. (iš visų 804 respondentų)
Daug naujų įgūdžių ir žinių įgijau tiesiog dirbdamas savo darbą	277	34,5
Lankiau kursus, skirtus tobulinti savo bendrąsias kompetencijas	172	21,4
Lankiau kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti ar pagilinti	80	9,9
Savarankiškai skaičiau profesinę literatūrą	77	9,6
Kita (savarankiškai mokiausi kalbos)	1	0,1

Pastaba. Procentų stulpelyje nurodoma, kokia dalis respondentų (N=804) pasirinko konkretų atsakymą apie neformalius kvalifikacijos kėlimo būdus, N stulpelyje – kiek kartų buvo pasirinktas konkretus atsakymas. Respondentai galėjo pasirinkti daugiau nei vieną atsakymą.

15. Koks buvo Jūsų žinių ir įgūdžių lygis šiose srityse prieš pirmąkart išvažiuojant į užsienį ilgesniam nei 12 mėn. laikotarpiui? Vertinkite 5 balų skalėje, kai 1 reiškia „neturėjau tokių žinių ar įgūdžių“, o 5 balai reiškia „žinios ar įgūdžiai buvo labai geri“. (Skaityti atsakymų variantus ir rodyti kortelę 15 su skale. Žymėti kiekvienoje eilutėje)

	Balai						Vidurkis
	1	2	3	4	5	Neatsakė	
Užsienio kalbos ar kalbų žinios ir kalbėjimo įgūdžiai	160 19,9%	218 27,1%	243 30,2%	136 16,9%	41 5,1%	6 0,7%	2,6
Bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis	242 30,1%	271 33,7%	197 24,5%	55 6,8%	24 3,0%	15 1,9%	2,17

įgūdžiai							
Profesiniai įgūdžiai ir žinios pagrindinėje darbo srityje	171	185	226	139	63	20	2,67
	21,3%	23,0%	28,1%	17,3%	7,8%	2,5%	
Darbo kompiuteriu įgūdžiai	150	161	222	164	97	10	2,87
	18,7%	20,0%	27,6%	20,4%	12,1%	1,2%	
Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius, įrengimus ir technologijas	174	232	219	110	28	41	2,46
	21,6%	28,9%	27,2%	13,7%	3,5%	5,1%	
Vadovavimo įgūdžiai	361	216	125	53	17	32	1,9
	44,9%	26,9%	15,5%	6,6%	2,1%	4,0%	
Komandinio darbo įgūdžiai	187	174	248	123	52	20	2,59
	23,3%	21,6%	30,8%	15,3%	6,5%	2,5%	

16. Ar kuriuos nors įgūdžius ir žinias, nurodytus ankstesniame klausime, Jūs patobulinote dirbdamas (-a) ir gyvendamas (-a) užsienyje?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	674	83,8
Ne	117	14,6
Neatsakė	13	1,6
Iš viso:	804	100

17. Ar Jūs patobulinote tokias žinias ir įgūdžius, kai gyvenote ir dirbote užsienyje? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 reiškia „nežymiai patobulinau“, o 5 balai – „labai patobulinau“. (Skaityti atsakymų variantus ir rodyti kortelę 17 su skale. Žymėti kiekvienoje eilutėje. Jei tokių įgūdžių nepatobulino – žymėti 0)

	Balai							Vidurkis
	0	1	2	3	4	5	NN	
Užsienio kalbos ar kalbų žinios ir kalbėjimo įgūdžiai	7	7	25	105	251	278	1	4,11
	1,0%	1,0%	3,7%	15,6%	37,2%	41,2%	0,1%	
Bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis įgūdžiai	13	4	32	156	231	233	5	3,92
	1,9%	0,6%	4,7%	23,1%	34,3%	34,6%	0,7%	
Profesiniai įgūdžiai ir	40	23	46	133	234	186	12	3,6
	5,9%	3,4%	6,8%	19,7%	34,7%	27,6%	1,8%	

žinios pagrindinėje darbo srityje								
Darbo kompiuteriu įgūdžiai	97 14,4%	58 8,6%	74 11,0%	139 20,6%	164 24,3%	132 19,6%	10 1,5%	2,92
Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius, įrengimus ir technologijas	51 7,6%	35 5,2%	68 10,1%	121 18,0%	216 32,0%	156 23,1%	27 4,0%	3,37
Vadovavimo įgūdžiai	144 21,4%	131 19,4%	108 16,0%	113 16,8%	88 13,1%	62 9,2%	28 4,2%	2,09
Komandinio darbo įgūdžiai	50 7,4%	34 5,0%	70 10,4%	146 21,7%	204 30,3%	158 23,4%	12 1,8%	3,35

Pastaba. N=674. Į klausimą atsakė respondentai, kurie gyvendami užsienyje patobulino bent vieno tipo įgūdžius, t. y. į 16 klausimą atsakė „Taip“.

Toliau klausti visus

18. Ar būdamas (-a) užsienyje palaikėte tokius profesinius ryšius su Lietuva? (Perskaityti atsakymų variantus. Klausti ir žymėti apie kiekvieną)

	Taip	Ne	Neatsakė
Būdamas (-a) užsienyje dirbau Lietuvoje esančioje įmonėje (nuotoliniu būdu arba kaip komandiruotas darbuotojas)	21 2,6%	776 96,5%	7 0,9%
Būdamas (-a) užsienyje įsteigiau savo verslą ir palaikiau verslo ryšius su Lietuva (pvz., prekyba lietuviškomis prekėmis)	13 1,6%	785 97,6%	6 0,7%
Būdamas (-a) užsienyje nuotoliniu būdu plėtojau Lietuvoje veikiančią savo nuosavą verslą	9 1,1%	789 98,1%	6 0,7%
Padėjau Lietuvos verslininkams ateiti į užsienio rinką (eksportuoti į šalies, kurioje gyvenau, rinką, investuoti ten)	20 2,5%	775 96,4%	9 1,1%
Padėjau užsienio verslininkams ateiti į Lietuvos rinką (eksportuoti į Lietuvą, importuoti lietuviškus produktus, investuoti)	14 1,7%	785 97,6%	5 0,6%
Dirbau užsienio įmonėje ir buvau atsakingas už Lietuvos rinką	9 1,1%	785 97,6%	10 1,2%
Dirbdamas užsienyje palaikiau profesinius ryšius su Lietuvoje dirbančiais specialistais (pvz., susirašinėjome profesiniais klausimais, dalyvavau Lietuvoje vykstančiuose renginiuose, vykdėme bendrus projektus)	34 4,2%	764 95,0%	6 0,7%

Dabar keletas klausimų apie Jūsų grįžimą gyventi į Lietuvą

19. Kada Jūs grįžote nuolat gyventi į Lietuvą? Čia turimas galvoje paskutinis kartas, jei į užsienį gyventi buvote išvykęs (-usi) ne vieną kartą. Nurodykite metus ir mėnesį.

A. Grįžimo metai

Metai	N	Proc.
2013	166	20,6
2012	186	23,1
2011	127	15,8
2010	115	14,3
2009	58	7,2
2008	45	5,6
2007	22	2,7
2006	19	2,4
2004–2005	25	3,1
2002–2003	11	1,4
2000–2001	14	1,7
Iki 2000 (1990–1999)	11	1,5
Neatsakė	5	0,6
Iš viso:	804	100
Mediana	2011	
Moda	2012	
Anksčiausi metai	1994	
Vėliausi metai	2013	

B. Grįžimo mėnuo

Metai	N	Proc.
Sausis	36	4,5
Vasaris	36	4,5
Kovas	49	6,1
Balandis	51	6,3
Gegužė	65	8,1
Birželis	79	9,8
Liepa	77	9,6
Rugpjūtis	79	9,8
Rugsėjis	80	10,0
Spalis	99	12,3
Lapkritis	50	6,2
Gruodis	60	7,5
Neatsakė	43	5,3
Iš viso:	804	100

20. Ar Jūs buvote oficialiai deklaravęs (-usi) savo paskutinį išvykimą ir/arba grįžimą? (Perskaiityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Deklaravau ir išvykimą, ir grįžimą	364	45,3
Deklaravau tik išvykimą	15	1,9
Deklaravau tik grįžimą	33	4,1
Nedeklaravau nei išvykimo, nei grįžimo	357	44,4
Neatsakė	35	4,4
Iš viso:	804	100

Išvykimo (grįžimo) deklaravimas pagal grįžimo metus

Metai	Deklaravo ir išvykimą, ir grįžimą	Deklaravo tik išvykimą	Deklaravo tik sugrįžimą	Nedeklaravo	Neatsakė	Iš viso (proc. nuo grįžimo metų):
2013	87	3	9	64	3	166
	52,4%	1,8%	5,4%	38,6%	1,8%	20,6%
2012	89	5	7	74	11	186
	47,8%	2,7%	3,8%	39,8%	5,9%	23,1%
2011	61	1	7	55	3	127
	48,0%	0,8%	5,5%	43,3%	2,4%	15,8%
2010	56	4	1	49	5	115
	48,7%	3,5%	0,9%	42,6%	4,3%	14,3%
2009	28	0	1	26	3	58
	48,3%	0%	1,7%	44,8%	5,2%	7,2%
2008	8	1	4	32	0	45
	17,8%	2,2%	8,9%	71,1%	0%	5,6%
2007	6	0	1	13	2	22
	27,3%	0%	4,5%	59,1%	9,1%	2,7%
2006	10	0	1	6	2	19
	52,6%	0%	5,3%	31,6%	10,5%	2,4%
2005–2004	6	1	2	16	0	25
	24,0%	4,0%	8,0%	64,0%	0%	3,1%
2003–2002	7	0	0	3	1	11
	63,6%	0%	0%	27,3%	9,1%	1,4%
2001–2000	3	0	0	9	2	14
	21,4%	0%	0%	64,3%	14,3%	1,7%
1999–1990	1	0	0	8	2	11
	9,1%	0%	0%	72,7%	18,2%	1,4%
Neatsakė	2	0	0	2	1	5
	40,0%	0%	0%	40,0%	20,0%	0,6%
Iš viso (proc. nuo deklaravimo):	364	15	33	357	35	804
	45,3%	1,9%	4,1%	44,4%	4,4%	100%

21. Kokia buvo Jūsų šeimyninė padėtis prieš grįžtant gyventi į Lietuvą?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Vedęs / ištekėjusi	339	42,2
Gyvenau su partneriu / e (neregistruota santuoka)	87	10,8
Nevedęs / neištekėjusi	263	32,7
Išsiskyręs / išsiskyrusi	91	11,3
Našlys / našlė	22	2,7
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

22. Kai grįžote gyventi į Lietuvą, ką veikė Jūsų sutuoktinis (-ė) (gyvenimo partneris (-ė))? *(Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)*

Galimi atsakymai	N	Proc.
Gyveno Lietuvoje	221	51,9
Grįžo (atvyko) gyventi į Lietuvą kartu su Jumis (tuo pačiu metu)	141	33,1
Liko gyventi užsienyje, bet grįžo (atvyko) į Lietuvą vėliau	31	7,3
Liko gyventi užsienyje ir šiuo metu tebegyvena užsienyje	32	7,5
Neatsakė	1	0,2
Iš viso:	426	100

Pastaba. N=426, į klausimą atsakė tik vedę (ištekėjusios) (turėjusieji gyvenimo partnerį (-ę)) respondentai (-ės).

Toliau klausti visus

23. Ar Jūs turėjote vaikų, jaunesnių nei 18 metų, kai grįžote gyventi į Lietuvą? Jei taip, tai kur jie tuo metu gyveno? *(Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)*

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip, jie gyveno kartu užsienyje ir taip pat grįžo į Lietuvą	97	12,1
Taip, jie gyveno kartu užsienyje ir liko toliau ten gyventi	12	1,5
Taip, jie buvo likę gyventi Lietuvoje, prižiūrimi giminių	186	23,1
Taip, jie buvo likę gyventi Lietuvoje, savarankiškai	10	1,2
Neturėjo jaunesnių nei 18 metų vaikų (neturėjo vaikų)	498	61,9
Neatsakė	1	0,1
Iš viso:	804	100

24. Ar Jūsų vaikas arba vaikai naudojosi išlyginamosiomis programomis (išlyginamoji klasė arba išlyginamoji mobilioji grupė), skirtomis padėti iš užsienio grįžusiems vaikams integruotis į Lietuvos bendrojo lavinimo sistemą? *(Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)*

Galimi atsakymai	N	Proc.
Naudojosi	15	15,5
Žinau programą, bet vaikai nesinaudojo	35	36,1
Nežinau tokios programos (pirmą kartą girdžiu)	43	44,3
Neatsakė	4	4,1
Iš viso:	97	100

Pastaba. N=97, į klausimą atsakė tik tie, kurių jaunesni nei 18 metų vaikai gyveno su jais užsienyje ir grįžo kartu į Lietuvą.

25. Kaip Jūs vertinate šią programą, kurioje Jūsų vaikas ar vaikai dalyvavo? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 reiškia „esu labai nepatenkintas (-a) paslauga“, o 5 balai reiškia „esu labai patenkintas (-a) paslauga“.

	Labai nepatenkintas (-a)			Labai patenkintas (-a)			Neatsakė	Iš viso
	1	2	3	4	5			
Balai	1	2	3	4	5	9		
N	0	0	4	4	7	0	15	
Proc.	0	0	26,7	26,7	46,7	0	100	

Toliau klausti visus

26. Pagalvokite apie savo lūkesčius prieš grįžtant į Lietuvą. Ar sutinkate su šiais teiginiais? (Perskaityti teiginius. Klausti ir žymėti apie kiekvieną)

	Taip	Ne	Neatsakė
Tikėjausi Lietuvoje uždirbti panašiai tiek pat, kiek užsienyje	154 19,2%	615 76,5%	35 4,4%
Tikėjausi, kad mano patirtis, įgyta užsienyje, bus laikoma privalumu Lietuvos darbo rinkoje, pvz., ieškant darbo	412 51,2%	358 44,5%	34 4,2%
Tikėjausi, kad Lietuvoje galėsiu panaudoti užsienyje įgytas žinias ar įgūdžius	451 56,1%	310 38,6%	43 5,3%
Tikėjausi, kad dėl gyvenimo užsienyje patirties Lietuvoje uždirbsiu daugiau nei tokios pat profesijos žmonės, kurie jos neturi	260 32,3%	471 58,6%	73 9,1%

27. Kokią įtaką Jūsų apsisprendimui grįžti gyventi į Lietuvą turėjo šie veiksniai? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 reiškia „neturėjo jokios įtakos“, o 5 balai reiškia „turėjo labai didelę įtaką“. (Skaityti veiksmų sąrašą ir rodyti kortelę 27 su skale. Žymėti kiekvienoje eilutėje)

Grįžimo gyventi į Lietuvą veiksnys	Balai						Vidurkis
	1	2	3	4	5	Neatsakė	
Šeimos, namų, draugų ir artimųjų ilgesys	31 3,9%	18 2,2%	71 8,8%	152 18,9%	519 64,6%	13 1,6%	4,40

Šeiminės aplinkybės (sutuoktuvės, vaikai ar sutuoktiniai)	127	32	67	116	443	19	3,91
	15,8%	4,0%	8,3%	14,4%	55,1%	2,4%	
Noras gyventi savoje kultūrinėje aplinkoje, dalyvauti visuomeniniame gyvenime	69	42	141	230	307	15	3,84
	8,6%	5,2%	17,5%	28,6%	38,2%	1,9%	
Pasiiekti buvimo užsienyje tikslai	143	77	158	200	210	16	3,33
	17,8%	9,6%	19,7%	24,9%	26,1%	2,0%	
Sunkumai prisitaikant svetimoje kultūrinėje aplinkoje	200	134	183	150	113	24	2,80
	24,9%	16,7%	22,8%	18,7%	14,1%	3,0%	
Sunkumai ieškant tinkamo, gerai apmokamo darbo užsienyje	240	134	141	152	106	31	2,67
	29,9%	16,7%	17,5%	18,9%	13,2%	3,9%	
Pablogėjusi ekonominė ir darbo rinkos situacija užsienyje	241	142	163	145	69	44	2,55
	30,0%	17,7%	20,3%	18,0%	8,6%	5,5%	
Pagerėjusi Lietuvos ekonominė situacija, galimybė Lietuvoje susirasti gerai apmokamą darbą	294	158	173	136	26	17	2,29
	36,6%	19,7%	21,5%	16,9%	3,2%	2,1%	
Imigrantų diskriminacija užsienyje	299	168	151	106	35	45	2,22
	37,2%	20,9%	18,8%	13,2%	4,4%	5,6%	
Pablogėjusi sveikata, medicininių paslaugų poreikis	351	140	105	89	78	41	2,22
	43,7%	17,4%	13,1%	11,1%	9,7%	5,1%	
Pagerėjusi gyvenimo kokybė Lietuvoje	328	172	162	98	18	26	2,11
	40,8%	21,4%	20,1%	12,2%	2,2%	3,2%	
Noras, kad į užsienį kartu išvažiuotų ar ten gimę vaikai grįžtų ir integruotųsi Lietuvoje, pvz. čia	488	50	48	36	78	104	1,81
	60,7%	6,2%	6,0%	4,5%	9,7%	12,9%	

mokytūsi							
Aktyvi Lietuvos politika, skatinanti išvykusius grįžti į Tėvynę	437	181	109	41	6	30	1,70
	54,4%	22,5%	13,6%	5,1%	0,7%	3,7%	
Kiti veiksniai: norėjo baigti mokslus Lietuvoje (1 atvejis), užsienyje dirbo nelegaliai, todėl buvo išsiųstas (-a) į Lietuvą (2 atvejai)							

27A. Būnant užsienyje, kokie svarbiausi informacijos šaltiniai Jums padėjo sužinoti apie situaciją Lietuvoje? (Galimi keli atsakymai)

Informacijos šaltinis	N	Proc.
Pokalbiai, laiškai su draugais, artimaisiais, buvusiais kolegomis Lietuvoje	650	80,8
Lietuviški naujienų portalai internete	502	62,4
Lietuviškos televizijos programos, transliuojamos internetu	272	33,8
El. pašto konferencijos ir socialiniai tinklai internete	140	17,4
Lietuviškos radijo programos, transliuojamos internetu	117	14,6
Interneto svetainės, skirtos emigrantams iš Lietuvos	86	10,7
LRT programos, transliuojamos per palydovą (LRT Lituanica, buvusi LTV World)	73	9,1
Lietuvoje leidžiami periodiniai spaudos leidiniai (spausdinti, atvežami)	55	6,8
Užsienio lietuvių periodiniai spaudos leidiniai	52	6,5
Užsienio lietuvių organizacijų (bendruomenių) susitikimai, šių organizacijų informacija	39	4,9
Lietuvos valstybės institucijų interneto svetainės	28	3,5
Kitas	4	0,5
Nesinaudoja nei vienu iš jų	28	3,5
Neatsakė	5	0,6

Pastaba. Lentelėje nurodyti teigiami atsakymai į kiekvieną iš šių teiginių. Procentinė dalis paskaičiuota nuo visų apklausos respondentų (N=804).

Toliau keletas klausimų apie Jūsų patirtį, sugrįžus gyventi į Lietuvą

28. Ar buvo sudėtinga prisitaikyti vėl gyventi Lietuvoje? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Labai sudėtinga	58	7,2
Greičiau sudėtinga	199	24,8
Greičiau nesudėtinga	266	33,1
Visiškai nesudėtinga	259	32,2
Neatsakė	22	2,7
Iš viso:	804	100

29. Su kokiais sunkumais Jūs susidūrėte grįžęs (-usi) į Lietuvą? (Perskaityti atsakymų variantus. Galimi keli atsakymai)

Sunkumai	N	Proc.
Buvo sunku rasti darbą	182	70,8
Buvo sunku priprasti prie darbdavių požiūrio į darbuotojus	95	37,0
Buvo sunku vėl priprasti prie žmonių bendravimo būdo Lietuvoje	91	35,4
Persikeliant į Lietuvą, buvo daug biurokratinių problemų	36	14,0
Buvo sunku rasti gyvenamąją vietą	18	7,0
Vaikams buvo sunku pritaipyti mokykloje	15	5,8
Pablogėjo šeimos finansinė padėtis, kainų lygio skirtumai	3	1,2
Buvo sunku adaptuotis, nes čia nebeliko draugų	1	0,4
Neatsakė	1	0,4
Iš viso:	442	100

Pastaba. Lentelėje nurodyta, kiek kartų buvo pasirinktas kiekvienas iš atsakymų. Procentinė dalis paskaičiuota nuo tų apklausos respondentų, kurie 28 klausime pasirinko atsakymus, kad prisitaikyti vėl gyventi Lietuvoje buvo „labai sudėtinga“ arba „greičiau sudėtinga“ (N=257).

30. Ar po paskutinio grįžimo į Lietuvą Jūs buvote bent kartą įsidarbinęs kaip samdomas darbuotojas? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	531	66,0
Ne, užsiėmiau savarankiška veikla / nuosavu verslu	76	9,5
Ne, ieškojau darbo, bet neradau	80	10,0
Ne, grįžęs darbo neieškojau	115	14,3
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

31. Kiek laiko užtruko iki susiradote pirmą darbą po grįžimo į Lietuvą nuo tada, kai pradėjote jo ieškoti? Nurodykite, kiek mėnesių Jūs ieškojote darbo, net jei tai užtruko ir ilgiau nei metus.

Galimi atsakymai	N	Proc.
Grįždamas darbą jau turėjau / žinojau, kur dirbsiu grįžęs	84	15,8
1–2 mėnesius	147	27,6
3–4 mėnesius	135	25,4
5–6 mėnesius	88	16,5
7–12 mėnesių	50	9,5
13–24 mėnesius	10	2,0
25–36 mėnesius	1	0,2
Neatsakė	16	3,0
Iš viso:	531	100

Pastaba. N=531, į klausimą atsakė tik tie, kurie po paskutinio grįžimo į Lietuvą buvo bent kartą įsidarbinę kaip samdomi darbuotojai.

32. Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje? (Perskaityti atsakymus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys	57	9,4
Tai buvo privalumas	119	19,6
Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos	359	59,1
Tai buvo greičiau trūkumas	29	4,8
Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)	9	1,5
Neatsakė	34	5,6
Iš viso:	607	100

Pastaba. N=607, į klausimą atsakė tik tie, kurie po paskutinio grįžimo į Lietuvą buvo bent kartą įsidarbinę kaip samdomi darbuotojai arba užsiėmė savarankiška veikla / nuosavu verslu.

32A. Ar pirmas Jūsų darbas po grįžimo, lyginant su paskutiniu darbu Lietuvoje prieš išvykstant gyventi į užsienį, reikalavo tokios pat, aukštesnės ar žemesnės kvalifikacijos? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Aukštesnės kvalifikacijos	156	25,7
Tokios pat kvalifikacijos	274	45,1
Žemesnės kvalifikacijos	56	9,2
Nedirbau Lietuvoje prieš išvykdamas	88	14,5
Neatsakė	33	5,4
Iš viso:	607	100

Pastaba. N=607, į klausimą atsakė tik tie, kurie po paskutinio grįžimo į Lietuvą buvo bent kartą įsidarbinę kaip samdomi darbuotojai arba užsiėmė savarankiška veikla / nuosavu verslu.

Toliau klausti visus

33. Kokius įgūdžius, kuriuos Jūs įgijote ar patobulinote gyvendamas (-a) ir dirbdamas (-a) užsienyje, daugiausia naudojate grįžęs (-usi) į Lietuvą? (Perskaityti atsakymų variantus. Galimi keli atsakymai)

Įgūdžiai	N	Proc.
Užsienio kalbos žinias ir kalbėjimo įgūdžius	361	44,9
Profesinius įgūdžius ir žinias	203	25,2
Darbo įgūdžius, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius, įrenginius ir technologijas	170	21,1
Komandinio darbo įgūdžius	166	20,6
Bendravimo su kitataučiais ir kitų kultūrų žmonėmis įgūdžius	141	17,5
Darbo kompiuteriu įgūdžius	121	15,0
Vadovavimo įgūdžius	50	6,2
Kita (fotografavimo įgūdžiai)	1	0,1
Nieko Lietuvoje nepritaiko / nenaudoja įgūdžių ar žinių, įgytų	234	29,1

<i>užsienyje</i>		
Neatsakė	25	3,1

Pastaba. Lentelėje nurodyti teigiami atsakymai į kiekvieną iš šių teiginių. Procentinė dalis paskaičiuota nuo visų apklausos respondentų (N=804).

34. Koks šiuo metu pagrindinis Jūsų užsiėmimas? Nurodykite tik vieną patį svarbiausią, kuriam skiriate daugiausiai laiko. (*Tik vienas atsakymas*)

Užsiėmimas	N	Proc.
Dirbu apmokamą darbą	584	72,6
Esu bedarbis (-ė) (registruotas (-a) ar neregistruotas (-a))	117	14,6
Nedirbu, nes auginu vaikus	36	4,5
Mokausi (studentas (-ė), moksleivis (-ė))	32	4,0
Esu senatvės pensininkas (-ė)	13	1,6
Esu negalios pensininkas (-ė)	11	1,4
Atlieku praktiką, stažuotę	5	0,6
Dirbu kaip savanoris (-ė)	4	0,5
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

35. Koks Jūsų vidutinis atlyginimas per mėnesį jau atskaičius mokesčius (litais)?

Litai	N	Proc.
999 ir mažiau	24	4,1
1000–1999	231	39,6
2000–2999	150	25,7
3000–3999	48	8,2
4000–4999	18	3,1
5000–5999	8	1,4
6000–6999	0	0
7000–7999	1	0,2
8000–8999	2	0,3
9000–9999	0	0
10000 ir daugiau	2	0,3
Neatsakė	100	17,1
Iš viso:	584	100
Toliau pateikta statistika apskaičiuota įtraukus tik tuos respondentus, kurie įvardijo savo atlyginimą (N=484)		
Vidurkis	2061,05	
Mediana	1800	
Moda	2000	
Minimumas	600	
Maksimumas	12000	

Pastaba. N=584, į klausimą atsakė tik respondentai, kurie apklausos metu dirbo apmokamą darbą.

36. Ar dirbdamas (-a) Lietuvoje Jūs dažnai pritaikote užsienyje įgytas žinias ir gebėjimus? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Nuolat	50	8,6
Dažnai	160	27,4
Retai	203	34,8
Niekada – užsienyje įgytų žinių ir gebėjimų neprireikė	155	26,5
Neatsakė	16	2,7
Iš viso:	584	100

Pastaba. N=584, į klausimą atsakė tik respondentai, kurie apklausos metu dirbo apmokamą darbą.

Toliau klausti visus

37. Jūsų nuomone, jei nebūtumėte išvykęs (-usi) gyventi į užsienį, Jūsų padėtis darbo rinkoje (galimybė surasti tinkamą darbą, pareigos darbe, atlyginimas ir pan.) dabar būtų geresnė ar blogesnė? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Jei nebūčiau išvykęs (-usi), dabar būtų daug geresnė	10	1,2
Jei nebūčiau išvykęs (-usi), dabar būtų šiek tiek geresnė	27	3,4
Jei nebūčiau išvykęs (-usi), dabar būtų tokia pat (panaši)	297	36,9
Jei nebūčiau išvykęs (-usi), dabar būtų šiek tiek blogesnė	129	16,0
Jei nebūčiau išvykęs (-usi), dabar būtų daug blogesnė	198	24,6
Neatsakė	143	17,8
Iš viso:	804	100

38. Apibendrinant viską, ką patyrėte, ar Jums vertėjo išvykti gyventi į užsienį? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Tikrai vertėjo	454	56,5
Greičiau vertėjo	288	35,8
Greičiau nevertėjo	25	3,1
Tikrai nevertėjo	8	1,0
Neatsakė	29	3,6
Iš viso:	804	100

39. Ar sutinkate su šiais teiginiais? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 balas reiškia „visiškai nesutinku“, o 5 balai reiškia „visiškai sutinku su pateiktu teiginiu“. (Skaityti teiginius ir rodyti kortelę 39 su skale. Žymėti kiekvienoje eilutėje)

Teiginys	Balai						Vidurkis
	1	2	3	4	5	Neatsakė	
Nors buvau išvykęs (-usi), išlaikiau glaudų ryšį su Lietuva, jaučiausi jos dalimi	10	43	126	214	400	11	4,2
	1,2%	5,3%	15,7%	26,6%	49,8%	1,4%	
Jaučiau, kad grįžus nėra vertinama ir panaudojama mano kitose šalyse įgyta patirtis ir žinios	97	124	194	139	162	88	3,2
	12,1%	15,4%	24,1%	17,3%	20,1%	10,9%	
Komentariai internete atspindi tikrąjį Lietuvos žmonių požiūrį į išvykusiuosius gyventi ir dirbti į užsienį	82	98	215	156	63	190	3,03
	10,2%	12,2%	26,7%	19,4%	7,8%	23,6%	
Lietuvos valdžios institucijos supranta emigrantų problemas ir skiria joms pakankamai dėmesio	335	204	130	44	12	79	1,89
	41,7%	25,4%	16,2%	5,5%	1,5%	9,8%	
Išvykusių iš Lietuvos sugrįžimą apsunkina korupcija ir biurokratizmas Lietuvoje	107	114	170	116	161	136	3,16
	13,3%	14,2%	21,1%	14,4%	20,0%	16,9%	
Lietuvos valdžios institucijos siekia palaikyti glaudžius ryšius su išvykusiais iš Lietuvos	299	205	127	57	8	108	1,95
	37,2%	25,5%	15,8%	7,1%	1,0%	13,4%	
Lietuvos valdžios institucijos palaiko ryšius su lietuvių bendruomenėmis užsienyje	209	191	174	72	17	141	2,24
	26,0%	23,8%	21,6%	9,0%	2,1%	17,5%	

Toliau keletas klausimų apie Jūsų ateities planus

40. Ar Jūs planuojate išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Tikrai taip	75	9,3
Greičiau taip	176	21,9
Greičiau ne	224	27,9
Tikrai ne	166	20,6
Neatsakė	163	20,3
Iš viso:	804	100

41. Ar šie veiksniai Jus skatina pakartotinai išvykti gyventi į užsienį? Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 balas reiškia „visiškai nereikšmingas“, o 5 balai reiškia „labai reikšmingas veiksnys“. (Skaityti veiksmų sąrašą ir rodyti kortelę 41 su skale. Žymėti kiekvienoje eilutėje)

Teiginys	Balai						Vidurkis
	1	2	3	4	5	Neatsakė	
Noriu įgyti naujų žinių ir patirties, išbandyti galimybes užsienyje	44	27	49	56	67	8	3,31
	17,5%	10,8%	19,5%	22,3%	26,7%	3,2%	
Nepavyko Lietuvoje rasti gero, kvalifikaciją atitinkančio darbo	22	33	38	55	92	11	3,68
	8,8%	13,1%	15,1%	21,9%	36,7%	4,4%	
Lietuvoje susidūriau su finansiniais sunkumais	8	14	34	54	137	4	4,21
	3,2%	5,6%	13,5%	21,5%	54,6%	1,6%	
Esu nepatenkintas (-a) darbo sąlygomis Lietuvoje	13	11	32	45	132	18	4,17
	5,2%	4,4%	12,7%	17,9%	52,6%	7,2%	
Noriu mokytis / studijuoti užsienyje	118	34	28	10	27	34	2,05
	47,0%	13,5%	11,2%	4,0%	10,8%	13,5%	
Mano artimieji gyvena užsienyje, pvz., sutuoktinis (-ė) / gyvenimo draugas (-ė), vaikai ar tėvai	143	21	16	15	36	20	2,05
	57,0%	8,4%	6,4%	6,0%	14,3%	8,0%	

Vaikams Lietuvoje sunku pritapti mokykloje ar darželyje	151	16	13	7	7	57	1,47
	60,2%	6,4%	5,2%	2,8%	2,8%	22,7%	
Ne lietuvių kilmės sutuoktiniui (-ei) / gyvenimo partneriui (-ei) sunku pritapti Lietuvoje	156	13	8	9	12	53	1,53
	62,2	5,2	3,2	3,6	4,8	21,1	
Esu nusivylęs (-usi) Lietuvoje vyraujančiu požiūriu į žmones	25	10	35	61	114	6	3,93
	10,0%	4,0%	13,9%	24,3%	45,4%	2,4%	
Esu nusivylęs (-usi) Lietuvos perspektyvomis (Vyriausybės darbu, prasta ekonomine padėtimi ir pan.)	7	11	20	59	150	4	4,35
	2,8%	4,4%	8,0%	23,5%	59,8%	1,6%	

Pastaba. N=251, į klausimą atsakė tik tie respondentai, kurie planuoja dar kartą išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui (atsakant į 40 klausimą pasirinko atsakymus „Tikrai taip“, „Greičiau taip“).

42. Ar greitai Jūs planuojate išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Dar šiais metais (2013 metais)	15	6,0
2014 metais	111	44,2
2015 metais	41	16,3
2016 metais	10	4,0
Kada nors vėliau	34	13,5
Neatsakė	40	15,9
Iš viso:	251	100

Pastaba. N=251, į klausimą atsakė tik tie respondentai, kurie planuoja dar kartą išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui (atsakant į 40 klausimą pasirinko atsakymus „Tikrai taip“, „Greičiau taip“).

TOLIAU KLAUSTI VISUS

Toliau keletas klausimų apie Jūsų ryšius su užsienio šalimi, iš kurios grįžote

43. Ar Jūs turite artimų giminaičių, kurie šiuo metu gyvena užsienyje? Jei taip, tai kas tie giminaičiai? (Perskaityti atsakymų variantus. Galimi keli atsakymai)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Broliai, seserys	256	31,8
Vaikai	88	10,9
Sutuoktinis (-ė) / gyvenimo draugas (-ė)	43	5,3
Pusbroliai	22	2,7
Tėvai	21	2,6
Tetos, dėdės	14	1,7
Kita (brolio / sesers vaikai, žmonos brolis, uošvienė, anūkai, seneliai ir pan.)	17	2,1
Neturiu / Niekas negyvena užsienyje	383	47,6
Neatsakė	6	0,7

Pastaba. Lentelėje nurodyta, kiek kartų buvo pasirinktas kiekvienas iš atsakymų. Procentinė dalis paskaičiuota nuo visų apklausos respondentų (N=804).

44. Ar šiuo metu palaikote ryšius su užsienyje gyvenančiais žmonėmis, su kuriais daugiausia bendravote gyvendamas (-a) užsienyje? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip, užsienyje liko daug gerų draugų ir pažįstamų, intensyviai bendraujame	327	40,7
Taip, kažkiek pažinčių ir kontaktų, su kuriais palaikau ryšį, išliko	204	25,3
Aktyviai ryšių nepalaikau, bet jeigu prireiktų, juos būtų nesunku atnaujinti	112	13,9
Ne, jokių ryšių nepalaikau	157	19,5
Neatsakė	4	0,5
Iš viso:	804	100

45. Ar Jūs palaikote tokius profesinius ryšius su šalimi, iš kurios Jūs grįžote paskutinį kartą į Lietuvą? (Perskaityti atsakymų variantus. Klausti ir žymėti apie kiekvieną)

	Taip	Ne	Neatsakė
Būdamas (-a) Lietuvoje dirbu šalies, į kurią buvau emigravęs (-usi), įmonėje (nuotoliniu būdu arba kaip komandiruotas darbuotojas)	15	783	6
	1,9%	97,4%	0,7%
Plėtodamas (-a) nuosavą verslą Lietuvoje palaikau verslo	28	767	9

ryšius su šalies, į kurią buvau emigravęs (-usi), verslininkais	3,5%	95,4%	1,1%
Būdamas (-a) Lietuvoje nuotoliniu būdu plėtoju nuosavą verslą, įsteigtą šalyje, į kurią buvau emigravęs (-usi)	13	786	5
	1,6%	97,8%	0,6%
Padedu Lietuvos verslininkams užmegzti ir plėtoti verslo ryšius su šalimi, į kurią buvau emigravęs (eksportuoti į tą šalį, joje investuoti)	40	755	9
	5,0%	93,9%	1,1%
Padedu šalies, į kurią buvau emigravęs (-usi), verslininkams užmegzti verslo ryšius su Lietuva (eksportuoti į Lietuvos rinką, importuoti lietuviškus produktus, investuoti)	29	771	4
	3,6%	95,9%	0,5%
Dirbu Lietuvos įmonėje, kurioje viena iš mano atsakomybės sričių yra šalies, į kurią buvau emigravęs (-usi), rinką	27	770	7
	3,4%	95,8%	0,9%
Palaikau profesinius ryšius su šalies, į kurią buvau emigravęs (-usi), specialistais (pvz., susirašinėjame profesiniais klausimais, dalyvauju toje šalyje vykstančiuose renginiuose, vykdomė bendrus projektus)	54	745	5
	6,7%	92,7%	0,6%

Pabaigai keli klausimai apie Jūsų požiūrį į Lietuvos visuomenę ir šalies politiką

46. Kaip Jūs manote, koks požiūris į emigrantus vyrauja Lietuvoje? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Teigiamas	102	12,7
Greičiau teigiamas	296	36,8
Greičiau neigiamas	233	29,0
Neigiamas	49	6,1
Neatsakė	124	15,4
Iš viso:	804	100

47. Kokiomis priemonėmis, Jūsų nuomone, Lietuvos valstybė galėtų labiausiai padėti išvykusiems iš šalies ir norintiems sugrįžti? (Užrašyti spontaninius atsakymus)

Galimi atsakymai	N	Proc.	Sritis
BENDROS PRIEMONĖS, SKIRTOS VISIEMS LIETUVOS GYVENTOJAMS			
Didinti algas ir pensijas, didinti minimalų atlyginimą	342	42,5	Ekonomika
Daugiau galimybių įsidarbinti / padėti įsidarbinti	310	38,6	
Mažinti mokesčius valstybei / supaprastinti jų mokėjimo tvarką	55	6,8	
Užtikrinti, kad būtų stabili ekonominė padėtis	45	5,6	

Paramos pradedant verslą / remti smulkųjį verslą	35	4,4	
Pagerinti bendrą politinę atmosferą	70	8,7	Politika
Sumažinti korupciją	16	2,0	
Daugiau socialinių garantijų / geresnė socialinė apsauga	40	5,0	Socialinė apsauga (įskaitant būstą)
Daugiau galimybių / pagalbos įsigyjant būstą	27	3,4	
Kad bedarbio pašalpa būtų bent 1000 litų iki susiras darbą	5	0,6	
Neslėpti mokesčių, alga mokėti oficialiai (ne vokeliuose)	3	0,4	
Sudaryti sąlygas nemokamai baigti mokslus Lietuvoje	9	1,1	Švietimas
Įgyvendinti aukštojo mokslo reformą, geresnė studijų kokybė	3	0,4	
Daugiau paramos ir pagalbos jaunimui Lietuvoje	18	2,2	Kita
Tausoti reikalingus specialistus Lietuvai, geriau juos vertinti	5	0,6	
PRIEMONĖS, SKIRTOS BŪTENT GRĮŽTANTIEMS MIGRANTAMS			
Mažiau biurokratinių kliūčių įsikuriant Lietuvoje	15	1,9	
Daugiau dėmesio emigrantams	7	0,9	
Padėti iš naujo adaptuotis kultūrinėje aplinkoje	5	0,6	
Daugiau (objektyvios) informacijos rūpimais klausimais	3	0,4	
Organizuoti specialius perkvalifikavimo kursus grįžtantiems	2	0,2	
Suteikti laikiną gyvenamąjį plotą / bendrabučius grįžtantiems	2	0,2	
Apmokėti grįžimo išlaidas (nupirkti bilietus)	1	0,1	
<i>Nereikia nieko – o kodėl valstybė turi padėti?</i>			
Neatsakė	150	18,7	

Pastaba. Lentelėje nurodyta, kiek kartų buvo pasirinktas kiekvienas iš atsakymų. Procentinė dalis paskaičiuota nuo visų apklausos respondentų (N=804).

48. Kaip Jūs manote, ar Lietuvos piliečiams, kurie iš Lietuvos išvyko po 1990 m., turėtų būti suteikta galimybė turėti dvigubą pilietybę? (*Tik vienas atsakymas*)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Galimybė turėti dvigubą pilietybę turėtų būti suteikta visiems Lietuvos piliečiams po 1990 išvykusiems gyventi į užsienį	192	23,9
Galimybė turėti dvigubą pilietybę turėtų būti suteikta visiems Lietuvos piliečiams po 1990 išvykusiems gyventi į užsienį, kurie įgyja Europos Sąjungos ar NATO šalies pilietybę	65	8,1
Galimybė turėti dvigubą pilietybę turėtų būti suteikta visiems Lietuvos piliečiams po 1990 išvykusiems gyventi į užsienį, kurie įgyja Europos Sąjungos, NATO ar Lietuvai kaimyninės	89	11,1

šalies pilietybę		
Galimybė turėti dvigubą pilietybę turėtų būti suteikiama tik išimtiniais atvejais (dabartinė tvarka)	235	29,2
Kita	8	1,0
Neatsakė	215	26,7
Iš viso:	804	100

49. Ar pastaruoju metu, Jūsų nuomone, reikalai Lietuvoje iš esmės krypsta į gerąją ar į blogąją pusę?

Galimi atsakymai	N	Proc.
Į gerąją	226	28,1
Į blogąją	456	56,7
Neatsakė	122	15,2
Iš viso:	805	100

50. Ar, Jūsų nuomone, per paskutinius 2 mėnesius ekonominė padėtis Lietuvoje ...? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Labai pagerėjo	1	0,1
Šiek tiek pagerėjo	87	10,8
Nepakito	411	51,1
Šiek tiek pablogėjo	185	23,0
Labai pablogėjo	62	7,7
Neatsakė	58	7,2
Iš viso:	804	100

51. Ar Jūs patenkintas (-a) tuo, kaip veikia demokratija Lietuvoje? (Perskaityti atsakymų variantus. Tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Visiškai patenkintas (-a)	5	0,6
Patenkintas (-a)	247	30,7
Nepatenkintas (-a)	370	46,0
Visiškai nepatenkintas (-a)	96	11,9
Neatsakė	86	10,7
Iš viso:	804	100

Informacija apie respondentą (-ę)

D1. LYTIS

Lytis	N	Proc.
Vyras	520	64,7
Moteris	284	35,3
Iš viso:	804	100

D2. AMŽIUS

Amžius	N	Proc.
15–25	101	12,6
26–35	306	38,1
36–45	191	23,8
46–55	141	17,5
56–65	65	8,1
Iš viso:	804	100
Vidurkis	37,62	
Mediana	35	
Moda	28	
Minimumas	19	
Maksimumas	65	

D3. JŪSŲ IŠSILAVINIMAS (*Tik vienas atsakymas – nurodyti aukščiausią*):

Išsilavinimas	N	Proc.
Pagrindinis (nebaigtas vidurinis)	19	2,4
Vidurinis	134	16,7
Profesinis (profesinė mokykla, vidurinis su profesine kvalifikacija)	246	30,6
Aukštesnysis (technikumas, aukštesniosios mokyklos)	142	17,7
Neuniversitetinis aukštasis (kolegijos)	105	13,1
Universitetinis aukštasis – bakalauro laipsnis	104	12,9
Universitetinis aukštasis – magistro laipsnis ar jam prilygstanti profesinė kvalifikacija	52	6,5
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

D4. JŪSŲ TAUTYBĖ:

Tautybė	N	Proc.
Lietuvis (-ė)	716	89,1
Lenkas (-ė)	49	6,1
Rusas (-ė)	32	4,0
Kita tautybė	6	0,7
Neatsakė	1	0,1
Iš viso:	804	100

D5. KOKIA JŪSŲ ŠEIMINĖ PADĖTIS?

Šeiminė padėtis	N	Proc.
Vedęs (ištekejusi)	402	50,0
Nevedęs (neištekejusi)	187	23,3

Gyvena su partneriu / -e (neregistruota santuoka)	101	12,6
Išsiskyres (-usi)	85	10,6
Našlys (-ė)	25	3,1
Neatsakė	4	0,5
Iš viso:	804	100

D6. KIEK IŠ VISO ŽMONIŲ, ĮSKAITANT IR JUS, GYVENA KARTU SU JUMIS IR VEDA BENDRĄ NAMŲ ŪKĮ ? (IŠVYKUSIŲ IŠ LIETUVOS Į ŠĮ NAMŲ ŪKIO NARIŲ SKAIČIŲ NEĮTRAUKTI)

Šeimos dydis (asmenų skaičius)	N	Proc.
1	117	14,6
2	257	32,0
3	245	30,5
4	145	18,0
5	29	3,6
6	3	0,4
Neatsakė	8	1,0
Iš viso:	804	100
<i>Toliau pateikta statistika apskaičiuota įtraukus tik tuos respondentus, kurie įvardijo savo šeimos dydį (N=796)</i>		
Vidurkis	2,65	
Mediana	3	
Moda	2	

D7. AR JŪS ŠIUO METU DIRBATE ? KOKS PAGRINDINIS JŪSŲ UŽSIĖMIMAS ? JŪS ...
(*KLAUSKITE APIE PAGRINDINĮ PAJAMŲ ŠALTINĮ*)

Užsiėmimas	N	Proc.
Darbininkas (-ė), techninis darbuotojas (-ė)	339	42,2
Specialistas (-ė), tarnautojas (-ė)	153	19,0
Bedarbis (-ė)	124	15,4
Turi savo verslą, įmonės savininkas (-ė)	66	8,2
Moksleivis (-ė), studentas (-ė)	35	4,4
Namų šeimininkas (-ė), vaiko priežiūros atostogose	33	4,1
Pensininkas (-ė) (nedirbantis (-i))	26	3,2
Aukščiausio ar vidutinio lygio vadovas (-ė)	19	2,4
Ūkininkas (-ė)	5	0,6
Neatsakė	4	0,5
Iš viso:	804	100

D8. AR JŪS DIRBATE PRIVAČIAME, VALSTYBINIAME (T. T. SAVIVALDYBĖS ĮMONĖS) SEKTORIUJE AR NEVYRIAUSYBINĖJE ORGANIZACIJOJE? (*Tik vienas atsakymas*)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Privačiame	496	61,7
Valstybiniame	87	10,8
Nevyriausybinėje organizacijoje	1	0,1
Nedirba	218	27,1
Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	804	100

D9. KOKIOJE SRITYJE JŪS DIRBATE ŠIUO METU? (*Tik vienas atsakymas*)

Sritis	N	Proc.
Statyba	121	15,0
Transportas, transporto priemonių remontas, sandėliavimas	99	12,3
Gamyba	98	12,2
Prekyba	87	10,8
Finansinis tarpininkavimas, nekilnojamas turtas, kitos verslo paslaugos	43	5,3
Viešbučiai ir restoranai	27	3,4
Komunalinės, socialinės ir asmeninio aptarnavimo paslaugos	26	3,2
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	26	3,2
Švietimas	18	2,2
Žemės ūkis	15	1,9
Valstybės valdymo veikla	14	1,7
Kita (fotografija, manekenė, sportas, paštas, kultūra, apsauga)	10	1,2
<i>Šiuo metu nedirba</i>	<i>216</i>	<i>26,9</i>
Neatsakė	4	0,5
Iš viso:	804	100

D10. KURIS IŠ ŠIŲ TEIGINIŲ GERIAUSIAI APIBŪDINA JŪSŲ ŠEIMOS FINANSINĘ PADĖTĮ?

Teiginys	N	Proc.
Mums neužtenka pinigų net maistui	16	2,0
Mums užtenka pinigų maistui, bet labai sunku nusipirkti drabužių	108	13,4
Mums užtenka pinigų maistui bei drabužiams ir mes galime šiek tiek sutaupyti, bet to neužtektų didesnės vertės pirkiniui (pvz., televizoriui arba šaldytuvui)	390	48,5
Mums yra prieinami kai kurie brangūs daiktai, tokie kaip televizorius, šaldytuvas ir kiti, bet labai brangių pirkinių mes sau leisti negalime (pirkti butą, vasarnamį ir pan.)	222	27,6
Mes galime sau leisti pirkti viską, ko norime	18	2,2
Neatsakė	50	6,2
Iš viso:	804	100

D11. GYVENVIETĖS DYDIS:

Galimi atsakymai	N	Proc.
Iki 2 tūkst.	224	27,9
2–10	57	7,1
10–50	180	22,4
50–100	52	6,5
100–500	101	12,6
Kaunas	72	9,0
Vilnius	118	14,7
Iš viso:	804	100

D12. APSKRITIS:

Galimi atsakymai	N	Proc.
Alytaus	48	6,0
Kauno	150	18,7
Klaipėdos	90	11,2
Marijampolės	32	4,0
Panevėžio	64	8,0
Šiaulių	142	17,7
Tauragės	32	4,0
Telšių	38	4,7
Utenos	40	5,0
Vilniaus	168	20,9
Iš viso:	804	100

2 priedas. Darbdavių apklausos duomenys

1. Įsivaizduokite, kad Jūsų įmonė ieško naujo darbuotojo, ir į darbo vietą pretenduoja keturi asmenys, kuriuos toliau apibūdinsiu. Kurį iš jų pasirinktumėte? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Pirmas kandidatas – turi reikiamą išsilavinimą, įgytą <u>Lietuvoje</u> , tačiau neturi darbo patirties toje srityje	205	20,5
Antras kandidatas, turi reikiamą išsilavinimą, įgytą <u>užsienyje</u> , tačiau neturi darbo patirties toje srityje	32	3,2
Trečias kandidatas, turi <u>Lietuvoje</u> įgytos darbo patirties toje srityje, bet neturi reikiamo išsilavinimo	577	57,7
Ketvirtas kandidatas, turi <u>užsienyje</u> įgytos darbo patirties toje srityje, bet neturi reikiamo išsilavinimo	61	6,1
Nežino / neatsakė	125	12,5
Iš viso:	1000	100

2. Dabar įsivaizduokite, kad Jūsų įmonėje nori įsidarbinti asmuo, kuris pastaruoju metu a) užsienyje dirbo kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą; b) užsienyje dirbo nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą; c) studijavo ar mokėsi užsienyje. **Kaip Jūs įvertintumėte šio kandidato patirtį užsienyje prieš apsisprendami dėl įdarbinimo?**

2.1. Man pakaktų informacijos, pateiktos jo gyvenimo aprašyme ir pokalbio dėl darbo metu, kitos informacijos neieškočiau.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.		
Taip	158	47,3	143	42,9	182	54,7	483	48,3
Ne	171	51,2	189	56,8	149	44,7	509	50,9
Neatsakė	5	1,5	1	0,3	2	0,6	8	0,8
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.2. Ieškočiau informacijos internete apie šio kandidato nurodytą užsienio darbovietę ar mokymosi įstaigą, kurioje jis/ ji dirbo ar studijavo / mokėsi.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	125	37,4	115	34,5	149	44,7	389	38,9
Ne	206	61,7	218	65,5	182	54,7	606	60,6
Neatsakė	3	0,9	0	0	2	0,6	5	0,5
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.3. Prašyčiau šį kandidatą pateikti rekomendacijas iš užsienio darbdavio ar mokymosi įstaigos / šios įstaigos dėstytojų.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	132	39,5	128	38,4	104	31,2	364	36,4
Ne	200	59,9	205	61,6	228	68,5	633	63,3
Neatsakė	2	0,6	0	0	1	0,3	3	0,3
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.4. Susisiečiau su šio kandidato nurodytu darbdaviu užsienyje ar užsienio mokymosi įstaiga / dėstytojais.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	132	39,5	128	38,4	104	31,2	364	36,4
Ne	200	59,9	205	61,6	228	68,5	633	63,3
Neatsakė	2	0,6	0	0	1	0,3	3	0,3
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

	specialios profesinės patirties reikalaujanti, darbą		patirties nereikalaujanti, darbą					
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	105	31,4	79	23,7	44	13,2	228	22,8
Ne	227	68,0	254	76,3	286	85,9	767	76,7
Neatsakė	2	0,6	0	0	3	0,9	5	0,5
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.5. Paprašyčiau šio kandidato atlikti kelias užduotis.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujanti, darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujanti, darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.		
Taip	243	72,8	229	68,8	228	68,5	700	70,0
Ne	87	26,0	103	30,9	102	30,6	292	29,2
Neatsakė	4	1,2	1	0,3	3	0,9	8	0,8
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.6. Vertinčiau tik šio kandidato darbo patirtį, įgytą Lietuvoje, o darbo patirčiai, įgytai užsienyje, neteikčiau reikšmės arba, jei asmuo mokėsi užsienyje, vertinčiau tik išsilavinimą / diplomą, įgytą Lietuvoje, o išsilavinimui / diplomui, įgytam užsienyje, neteikčiau reikšmės.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujanti, darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujanti, darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.		
Taip	110	32,9	137	41,1	92	27,6	339	33,9

Ne	222	66,5	196	58,9	240	72,1	658	65,8
Neatsakė	2	0,6	0	0	1	0,3	3	0,3
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

2.7. Kita

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	6	1,8	7	2,1	13	3,9	26	2,6
Ne	0	0	0	0	0	0	0	0
Neatsakė	328	98,2	326	97,9	333	96,1	922	97,4
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

Nurodyti variantai „Kita“:

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	N	N	N	N	N	N	N
Kviesčiau į papildomą pokalbį	3						3	
Taikyčiau bandomąjį laikotarpį	1	3			4		8	
Prašyčiau / ieškočiau asmeninių rekomendacijų					5		5	
Prašyčiau pateikti darbo					1		1	

pavyzdį (kūrybinė sritis)				
Prašyčiau pateikti motyvacinį laišką	1			
Vertinčiau, kaip dažnai keitė darbus		1	1	2
Vertinčiau, koks specialistas, ką baigęs, ką dirbęs			2	2
Nepriimčiau grįžusio migranto	1	3		4
Iš viso:	6	7	13	26

2.8. Nežino / neatsakė, t. y. neatsakė nė į vieną iš klausimų Nr. 2.5 – 2.7.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Taip	2	0,6	0	0	1	0,3	3	0,3
Ne	332	99,4	333	100	332	99,7	997	99,7
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100

Palyginimas tarp skirtingų priemonių (tik atsakymai „Taip“). Vidurkis (1 – „Taip“, 2 – „Ne“)

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujanti, darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujanti darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc. (vidurkis)	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Man pakaktų informacijos, pateiktos jo gyvenimo aprašyme ir pokalbio dėl darbo metu, kitos informacijos neieškočiau.	158	47,3 (1,52)	143	42,9 (1,57)	182	54,7 (1,45)	483	48,3
Ieškočiau informacijos internete apie šio kandidato nurodytą užsienio darbovietę ar mokymosi įstaigą, kurioje jis/ ji dirbo ar studijavo / mokėsi.	125	37,4 (1,62)	115	34,5 (1,65)	149	44,7 (1,55)	389	38,9
Prašyčiau šį kandidatą pateikti rekomendacijas iš užsienio darbdavio ar mokymosi įstaigos / šios įstaigos dėstytojų.	132	39,5 (1,60)	128	38,4 (1,62)	104	31,2 (1,69)	364	36,4
Susisiekčiau su šio kandidato nurodytu darbdaviu užsienyje ar užsienio mokymosi įstaiga / dėstytojais.	105	31,4 (1,68)	79	23,7 (1,76)	44	13,2 (1,87)	228	22,8
Paprašyčiau šio kandidato atlikti kelias užduotis.	243	72,8 (1,26)	229	68,8 (1,31)	228	68,5 (1,31)	700	70,0
Vertinčiau tik šio kandidato darbo patirtį, įgytą Lietuvoje, o darbo patirčiai, įgytai užsienyje, neteikčiau reikšmės arba, jei asmuo mokėsi užsienyje, vertinčiau tik išsilavinimą / diplomą, įgytą Lietuvoje, o išsilavinimui / diplomui, įgytam užsienyje, neteikčiau reikšmės.	110	32,9 (1,67)	137	41,1 (1,59)	92	27,6 (1,72)	339	33,9
Kita	6	1,8	7	2,1	13	3,9	26	2,6
Bendras N:	334		333		333		1000	

3. Ar teiktumėte pirmenybę tokiam kandidatui, kuris pastaruoju metu dirbo ar studijavo / mokėsi užsienyje, palyginti su kitais panašiais kandidatais, neturinčiais patirties užsienyje? Darbas / studijos užsienyje būtų:

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Labai didelis privalumas, pagrindinis veiksnys	29	8,7	7	2,1	8	2,4	44	4,4
Greičiau privalumas	102	30,5	49	14,7	68	20,4	219	21,9
Neturėtų jokios įtakos	173	51,8	219	65,8	216	64,9	608	60,8
Greičiau trūkumas	15	4,5	24	7,2	25	7,5	64	6,4
Vengčiau įdarbinti grįžusius iš užsienio	8	2,4	19	5,7	4	1,2	31	3,1
Nežino / Neatsakė	7	2,1	15	4,5	12	3,6	34	3,4
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100
Vidurkiai (kuo didesnis, tuo mažesnis privalumas)		2,61		3		2,84		

4. Kokį pradinį atlyginimą pasiūlytumėte kandidatui, kuris pastaruoju metu dirbo arba studijavo / mokėsi užsienyje, palyginti su vidutiniu atlyginimu, mokamu panašias pareigas užimantiems darbuotojams, kurie neturi patirties užsienyje.

Įsidarbinti nori grįžęs migrantas, užsienyje dirbęs kvalifikuotą, t. y. tam tikro išsilavinimo ar specialios profesinės patirties reikalaujantį darbą		... užsienyje dirbęs nekvalifikuotą, išsilavinimo ir profesinės patirties nereikalaujantį darbą		... užsienyje studijavęs ar mokėsis		BENDRAS ATSAKYMŲ PASISKIRSTYMAS VISOJE APKLAUSOJE	
	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Šiek tiek	40	12,0	4	1,2	19	5,7	63	6,3

didesnį								
Tokį patį	243	72,8	240	72,1	256	76,9	739	73,9
Šiek tiek mažesnį	30	9,0	70	21,0	43	12,9	143	14,3
Nežino / Neatsakė	21	6,3	19	5,7	15	4,5	55	5,5
Iš viso:	334	100	333	100	333	100	1000	100
Vidurkiai (kuo didesnis, tuo blogesnis atlyginimas)		1,97		2,21		2,08		

5. Ar tarp Jūsų įmonės darbuotojų, Jūsų žiniomis, šiuo metu yra asmenų, kurie per pastaruosius penkerius metus būtų grįžę iš užsienio, kur nuolatos, neskaitant atostogų, gyveno (t. y. dirbo, studijavo ar pan.) ne mažiau kaip vienerius metus? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	308	30,8
Ne	674	67,4
Nežino / Neatsakė	18	1,8
Iš viso:	1000	100

6. Kokią maždaug dalį Jūsų įmonės darbuotojų sudaro tokie asmenys?

Darbuotojų dalis	N	Proc.
1 proc.	85	27,6
2–5 proc.	89	28,9
6–10 proc.	76	24,7
11–15 proc.	7	2,3
16–20 proc.	14	4,5
21–25 proc.	2	0,6
26–30 proc.	11	3,6
Daugiau kaip 30 proc.	10	3,2
Nežino / Neatsakė	14	4,5
Iš viso:	308	100
Vidurkis (294 atsakusių respondentų atsakymai)		7,97
Mediana (294 atsakusių respondentų atsakymai)		5,00
Moda (294 atsakusių respondentų atsakymai)		1

7. Kokias pareigas jie daugiausia užima Jūsų įmonėje? Galimi keli atsakymai.

Galimi atsakymai	N	Proc.
Aukščiausio ar vidutinio lygio vadovų	27	8,2
Specialistų, tarnautojų	154	46,5
Darbininkų, pagalbinių darbuotojų	149	45,0
Nežino / Neatsakė	1	0,3
Iš viso:	331	100

Pastaba: į šį klausimą atsakė 308 respondentai, kurie nurodė, kad jų įmonėse yra dirbančių grįžusių migrantų. Kadangi galima buvo pasirinkti kelis atsakymų variantus, bendras atsakymų skaičius yra didesnis – 331 (23 respondentai pasirinko du atsakymus).

8. Koks vidutiniškai yra grįžusiųjų iš užsienio atlyginimas palyginti su panašias pareigas užimančiais Jūsų įmonės darbuotojais, kurie neturi migracijos patirties? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Didesnis	12	3,9
Toks pat ar labai panašus	278	90,3
Mažesnis	13	4,2
Nežino / Neatsakė	5	1,6
Iš viso:	308	100

9. Pagalvokite apie pas Jus dirbančius asmenis, kurie turi migracijos patirties. Kaip Jūs vertinate jų darbą, palyginti su darbu tų darbuotojų, kurie tokios patirties neturi? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Vertinu geriau	76	24,7
Migracijos patirtis neturi įtakos darbui	218	70,8
Vertinu prasčiau	7	2,3
Nežino / Neatsakė	7	2,3
Iš viso:	308	100

10. Gal galite nurodyti, ką dažniausiai pas Jus dirbantys asmenys, turintys migracijos patirties, prieš grįždami į Lietuvą veikė užsienyje? Galimi keli atsakymai.

Galimi atsakymai	N	Proc.
Daugiausia dirbo kvalifikuotą, jų išsilavinimą ir patirtį atitinkantį darbą	75	21,7
Daugiausia dirbo nekvalifikuotą, jų išsilavinimo ir patirties neatitinkantį darbą	206	59,7
Studijavo, mokėsi	50	14,5
Nežino / Neatsakė	14	4,1
Iš viso:	345	100

Pastaba: į šį klausimą atsakė 308 respondentai, kurie nurodė, kad jų įmonėse yra dirbančių grįžusių migrantų. Kadangi galima buvo pasirinkti kelis atsakymų variantus, bendras atsakymų skaičius yra didesnis – 345 (27 respondentai pasirinko du atsakymus).

11. Ar yra pasitaikę atvejų, kai Jūsų įmonės darbuotojai, kurie per pastaruosius penkerius metus buvo grįžę iš užsienio, kur gyveno ne mažiau kaip vienerius metus, po kurio laiko pakartotinai išvyko gyventi į užsienį? Jei taip, nurodykite dažniausiai pasitaikančias pakartotinio išvykimo priežastis? Galimi keli atsakymai.

Galimi atsakymai	N	Proc.
Į užsienį išvyko dirbti	136	13,5
Išvyko studijuoti	9	0,9
Išvyko dėl šeimos ar kitų asmeninių aplinkybių	7	0,7
Nepasitaikė grįžusiųjų pakartotinio išvykimo atvejų	831	82,7
Nežino / Neatsakė	22	2,2
Iš viso:	1005	100

Pastaba: į šį klausimą atsakė visi 1000 apklausos respondentų. Kadangi galima buvo pasirinkti kelis atsakymų variantus, bendras atsakymų skaičius yra didesnis – 1005 (4 respondantai pasirinko du atsakymus, 1 respondantas – tris).

12. Kaip Jūs manote, ar bendrai paėmus grįžusiems iš užsienio Lietuvos piliečiams ten įgyta patirtis yra privalumas įsidarbinant Lietuvoje? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Tikrai taip	85	8,5
Greičiau taip	387	38,7
Greičiau ne	325	32,5
Tikrai ne	107	10,7
Nežino / Neatsakė	96	9,6
Iš viso:	1000	100

13. Palyginkite grįžusius iš užsienio migrantus ir migracijos patirties neturinčius asmenis, nurodydami, ar pritariate toliau pateikiamiems teiginiams. Vertinimui naudokite 5 balų skalę, kai 1 balas reiškia „visiškai nepritariu“, o 5 balai reiškia „visiškai pritariu“.

Teiginys	Balai (nepritariu -> pritariu)						Vidurkis	Iš viso:
	1	2	3	4	5	Nežino / Neatsakė		
Migracijos patirties turintys darbuotojai yra labiau linkę keisti darbus	64	92	184	311	198	151	3,57	1000
	6,4%	9,2%	18,4%	31,1%	19,8%	15,1%		100%
Jie yra ambicingesni, linkę intensyviau dirbti siekiant rezultato	82	158	250	273	93	144	3,16	1000
	8,2%	15,8%	25%	27,3%	9,3%	14,4%		100%
Jie prasčiau išmano Lietuvos rinką	96	158	249	236	104	157	3,11	1000
	9,6%	15,8%	24,9%	23,6%	10,4%	15,7%		100%

Jie yra įgiję vertingų profesinių žinių ir įgūdžių, kurių kiti paprastai neįgyja	65	124	321	288	66	136	3,19	1000
	6,5%	12,4%	32,1%	28,8%	6,6%	13,6%		100%
Jiems yra būdingi nepagrįsti lūkesčiai dėl darbo sąlygų ir atlyginimo	44	70	140	387	226	133	3,79	1000
	4,4%	7,0%	14,0%	38,7%	22,6%	13,3%		100%
Jiems yra būdinga aukštesnė darbo kultūra (pvz., didesnis sąžiningumas, atsakingumas, tvarkingumas ir pan.)	69	167	327	225	58	154	3,04	1000
	6,9%	16,7%	32,7%	22,5%	5,8%	15,4%		100%
Jie yra mažiau motyvuoti dirbti, mažiau stengiasi	116	273	259	136	38	178	2,64	1000
	11,6%	27,3%	25,9%	13,6%	3,8%	17,8%		100%
Jie yra labiau imlūs naujovėms, linkę jas siūlyti	41	123	323	227	96	190	3,26	1000
	4,1%	12,3%	32,3%	22,7%	9,6%	19,0%		100%

14. Ar Jūs sutinkate su teiginiu, kad į Lietuvą paprastai grįžta tie migrantai, kuriems užsienyje nepasisėkė? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Visiškai sutinku	228	22,8
Greičiau sutinku	358	35,8
Greičiau nesutinku	220	22,0
Visiškai nesutinku	130	13,0
Nežino / Neatsakė	64	6,4
Iš viso:	1000	100

15. Ar Jūsų įmonė palaiko verslo ryšius su užsienyje gyvenančiais lietuviais ar jų įkurtomis įmonėmis, pvz., kaip su verslo partneriais, tiekėjais, pirkėjais ir pan.? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	304	30,4
Ne	683	68,3
Nežino / Neatsakė	13	1,3
Iš viso:	1000	100

Informacija apie Jūsų atstovaujama įmonę

16. Jūsų įmonė pagal kapitalo kilmę yra (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas):

	N	Proc.
Lietuviško kapitalo įmonė	883	88,3
Užsienio kapitalo įmonė	69	6,9
Bendra Lietuvos ir užsienio kapitalo įmonė	44	4,4
Nežino / Neatsakė	4	0,4
Iš viso:	1000	100

17. Kokioje srityje (sektoriuje) veikia Jūsų įmonė? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Sritis	N	Proc.
Prekyba (didmeninė ir mažmeninė)	239	23,9
Gamyba (maisto produktų, tekstilės, medienos, metalo ir kitų gaminių gamyba)	201	20,1
Transportas, transporto priemonių remontas, sandėliavimas	124	12,4
Komunalinės, socialinės ir asmeninio aptarnavimo paslaugos	117	11,7
Statyba	96	9,6
Finansinis tarpininkavimas (bankai, draudimas ir pan.), nekilnojamas turtas, kitos verslo paslaugos (teisinės ar verslo konsultacijos, kompiuterių aptarnavimas ir pan.)	66	6,6
Sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	19	1,9
Viešbučiai ir restoranai	36	3,6
Žemės ūkis (įskaitant medžioklę, miškininkystę, žuvininkystę)	25	2,5
Švietimas	4	0,4
Valstybės valdymo veikla (tarp jų ministerijos, departamentai, policija, kariuomenė ir kita)	3	0,3
Kita	67	6,7
Nežino / Neatsakė	3	0,3
Iš viso:	1000	100

18. Jūsų įmonės darbuotojų skaičius? (tik vienas atsakymas)

	N	Proc.
5–9	344	34,4
10–19	274	27,4
20–49	204	20,4
50–99	110	11,0
100–249	46	4,6
250–499	9	0,9
500–999	6	0,6
1000 ir >	5	0,5
Nežino / Neatsakė	2	0,2
Iš viso:	1000	100

19. Ar per pastaruosius penkerius metus įmonė yra praradusi darbuotojų, nes jie išvyko gyventi (dirbti, studijuoti ar pan.) į užsienį? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	487	48,7
Ne	485	48,5
Nežino / Neatsakė	28	2,8
Iš viso:	1000	100

20. Įvertinkite 5 balų skalėje, kiek per pastaruosius penkerius metus svarbi darbuotojų išėjimo iš Jūsų įmonės priežastis buvo emigracija į užsienį? 1 balas reiškia „visiškai nesvarbi“, o 5 balai reiškia „labai svarbi“.

Balai					Nebuvo išėjusių darbuotojų	Nežino / Neatsakė	Iš viso:
1	2	3	4	5			
175	122	78	103	0	1	8	487
35,9%	25,1%	16,0%	21,1%	0%	0,1%	1,6%	100%

21. Kokia buvo Jūsų įmonės apyvarta 2012 m.? (tik vienas atsakymas)

	N	Proc.
iki 100 tūkst. Lt.	69	6,9
100 – 500 tūkst. Lt.	155	15,5
500 tūkst. – 1 mln. Lt.	164	16,4
1 – 5 mln. Lt.	244	24,4
5 – 10 mln. Lt.	60	6,0
10 – 25 mln. Lt.	38	3,8
25 – 50 mln. Lt.	13	1,3
50 – 150 mln. Lt.	4	0,4
150 – 200 mln. Lt.	3	0,3
Daugiau nei 200 mln. Lt.	2	0,2
Nežino / Neatsakė	248	24,8
Iš viso:	1000	100

22. Jūsų įmonė yra orientuota (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas):

	N	Proc.
Labiau į Lietuvos vidaus rinką	656	65,6
Labiau į užsienio rinkas (eksportą)	137	13,7
Panašiai tiek pat į vidaus ir užsienio rinkas	198	19,8
Nežino / Neatsakė	9	0,9
Iš viso:	1000	100

A1. Jūsų įmonė yra įsikūrusi gyvenvietėje, kurios dydis:

Galimi atsakymai	N	Proc.
Iki 2 tūkst.	47	4,7
2–10	57	5,7
10–50	159	15,9
50–100	70	7,0
Šiauliai	70	7,0
Klaipėda	91	9,1
Kaunas	173	17,3
Vilnius	333	33,3
Iš viso:	1000	100

A3. Apskritis, kurioje įsikūrusi Jūsų įmonė:

Galimi atsakymai	N	Proc.
Vilniaus	360	36,0
Kauno	210	21,0
Klaipėdos	129	12,9
Šiaulių	93	9,3
Panevėžio	69	6,9
Alytaus	37	3,7
Marijampolės	32	3,2
Utenos	28	2,8
Telšių	24	2,4
Tauragės	18	1,8
Iš viso:	1000	100

Informacija apie respondentą**24. Jūsų pareigos įmonėje (nurodykite pagrindines):**

	N	Proc.
Direktorius (-ė)	466	46,6
Direktoriaus pavaduotojas (-a)	84	8,4
Personalo (žmogiškųjų išteklių) vadovas (-ė)	157	15,7
Vyr. buhalteris / buhalteris / finansininkas	106	10,6
Administratorius / vadybininkas	130	13,0
Kitas vadovas	32	3,2
Savininkas	10	1,0
Kitas darbuotojas	6	0,6
Nežino / Neatsakė	9	0,9
Iš viso:	1000	100

25. Kiek ilgai dirbate šioje įmonėje?

Metai	N	Proc.
Mažiau nei vienerius metus	22	2,2
Nuo vienerių iki dvejų su puse metų (neįskaitant)	123	12,3
Nuo dvejų su puse metų iki penkerių metų (neįskaitant)	153	15,3

Nuo 5 iki 10 metų (neįskaitant)	290	29,0
Nuo 10 iki 15 metų (neįskaitant)	171	17,1
Nuo 15 iki 20 metų (neįskaitant)	131	13,1
Nuo 20 iki 25 metų (neįskaitant)	67	6,7
Nuo 25 iki 30 metų (neįskaitant)	13	1,3
30 ir daugiau metų	17	1,7
Nežino / Neatsakė	13	1,3
Iš viso:	1000	100

26. Jūsų lytis:

	N	Proc.
Vyras	422	42,2
Moteris	578	57,8
Iš viso:	1000	100

27. Jūsų amžius:

	N	Proc.
18–24	28	2,8
25–34	270	27,0
35–44	259	25,9
45–54	254	25,4
55–64	157	15,7
65 ir daugiau	18	1,8
Neatsakė	14	1,4
Iš viso:	1000	100

28. Jūsų išsilavinimas:

	N	Proc.
Universitetinis aukštasis – magistro laipsnis ar jam prilygstanti profesinė kvalifikacija	398	39,8
Universitetinis aukštasis – bakalauro laipsnis	345	34,5
Aukštesnysis (technikumas, aukštesniosios mokyklos)	151	15,1
Vidurinis	56	5,6
Neuniversitetinis aukštasis (kolegijos)	32	3,2
Profesinis (profesinė mokykla, vidurinis su profesine kvalifikacija)	6	0,6
Universitetinis aukštasis – mokslų daktaras	5	0,5
Neatsakė	7	0,7
Iš viso:	1000	100

29. Ar esate po 1990 m. nuolatos gyvenęs / gyvenusi ilgiau nei vienerius metus užsienyje? (perskaityti atsakymų variantus, tik vienas atsakymas)

Galimi atsakymai	N	Proc.
Taip	83	8,3
Ne	901	90,1
Nežino / Neatsakė	16	1,6
Iš viso:	1000	100

3 priedas. Papildomi regresinės analizės rezultatai

Šiame priede pristatomi regresinės analizės modeliai, įtraukiant visus tikrintus nepriklausomus kintamuosius.

3.1. lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik samdomais darbuotojais dirbusius grįžusius migrantus).

		Modelis Nr. 1A (N=445) Exp (B)
Užsienyje įgyti įgūdžiai (įgūdžių lygio prieš išvykimą ir patobulinimo užsienyje sąveika)	Užsienio kalbos įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.056*
	Bendravimo su kitataučiais įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.029
	Profesiniai įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.982
	Darbo kompiuteriu įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.983
	Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.993
	Vadovavimo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.083**
	Komandinio darbo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.971
Formalus mokymasis	Ar studijavo užsienyje (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	1.988
Neformalus mokymasis	Lankė bendrųjų kompetencijų kursų (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	2.193*
	Lankė kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.635
	Įgijo žinių tiesiog dirbant (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	3.331***
	Savarankiškai skaitė profesinę literatūrą (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	1.188
	Ar paskutinis darbas užsienyje buvo žemesnės nei turima kvalifikacijos (<i>taip – 0, ne – 1</i>)	2.435**
	Kiek laiko praleido užsienyje (<i>metai; nuo 1 iki 25</i>)	1.108*
	Lytis (vyras – 0, moteris – 1)	.591
	Amžius (<i>metai; 19 iki 64</i>)	.973 (p=.094)
Išsilavinimo lygis (kategorija, su kuria lyginama (<i>reference</i>) – aukštasis universitetinis išsilavinimas)	Profesinis, vidurinis ir žemesnis	.627
	Aukštasis neuniversitetinis (kolegija) ir aukštesnysis	.821
	Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (<i>mėnesiai</i>)	1.001
Konstanta		.154*
Nagelkerke R kvadratas		.299
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)		80,4 % (76.2 %)

Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia migracijos patirtis buvo privalumas), jei respondentas pasirinko atsakymą „Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ arba „Tai buvo privalumas“, ir 0 (reiškia migracijos patirtis nebuvo privalumas), jei pasirinko „Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos“, „Tai buvo greičiau trūkumas“, „Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)“ arba neatsakė į klausimą.
2. Samdomais darbuotojais dirbusių grįžusių migrantų imtis apima tuos grįžusiuosius, kurie atsakydami į klausimą „Ar po paskutinio grįžimo į Lietuvą Jūs buvote bent kartą įsidarbines kaip samdomas darbuotojas?“ pasirinko atsakymą „Taip“.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

3.2. lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos tam, kad migracijos patirtis būtų privalumas ieškant darbo Lietuvoje (logistinės regresijos modelis, apimantis tik savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).

		Modelis Nr. 2A (N=66) Exp (B)
Užsienyje įgyti įgūdžiai (įgūdžių lygio prieš išvykimą ir patobulinimo užsienyje sąveika)	Užsienio kalbos įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.108
	Bendravimo su kitataučiais įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.131
	Profesiniai įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.972
	Darbo kompiuteriu įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.259*
	Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.067
	Vadovavimo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.047
	Komandinio darbo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.672*
Formalus mokymasis	Ar studijavo užsienyje (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.005*
Neformalus mokymasis	Lankė bendrųjų kompetencijų kursus (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.756
	Lankė kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.526
	Įgijo žinių tiesiog dirbant (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	120.771**
	Savarankiškai skaitė profesinę literatūrą (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.055
	Ar paskutinis darbas užsienyje buvo žemesnės nei turima kvalifikacijos (<i>taip – 0, ne – 1</i>)	2.949
	Kiek laiko praleido užsienyje (<i>metai; nuo 1 iki 25</i>)	1.944*
	Lytis (vyras – 0, moteris – 1)	4.450
	Amžius (<i>metai; 19 iki 64</i>)	.982
Išsilavinimo lygis (kategorija, su kuria lyginama (<i>reference</i>) – aukštasis universitetinis išsilavinimas)	Profesinis, vidurinis ir žemesnis	.070
	Aukštasis neuniversitetinis (kolegija) ir aukštesnysis	.373
	Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (<i>mėnesiai</i>)	1.034*
Konstanta		.012
Nagelkerke R kvadratas		.632
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)		78,8 % (63,6 %)
Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001		

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar emigracijos patirtis padėjo Jums grįžus susirasti darbą ar susikurti darbo vietą (pradėti verslą) Lietuvoje?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia migracijos patirtis buvo privalumas), jei respondentas pasirinko atsakymą „Labai padėjo, tai buvo pagrindinis veiksnys“ arba „Tai buvo privalumas“, ir 0 (reiškia migracijos patirtis nebuvo privalumas), jei pasirinko „Emigracijos patirtis neturėjo jokios įtakos“, „Tai buvo greičiau trūkumas“, „Buvo labai sunku, nes aš – buvęs (-usi) emigrantas (-ė)“ arba „Neatsakė“.
2. Savarankiškai dirbusių grįžusių migrantų imtis apima tuos grįžusiuosius, kurie atsakydami į klausimą „Ar po paskutinio grįžimo į Lietuvą Jūs buvote bent kartą įsidarbinęs kaip samdomas darbuotojas?“ pasirinko atsakymą „Ne, užsiėmiau savarankiška veikla / nuosavu verslu“.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.

3.3. lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos grįžusių migrantų darbo užmokesčio lygiui Lietuvoje (tiesinės regresijos modelis (OLS), apimantis tiek samdomus, tiek savarankiškai dirbusius grįžusius migrantus).

		Modelis Nr.3A (N=404)	
		B	Beta
Užsienyje įgyti įgūdžiai (įgūdžių lygio prieš išvykimą ir patobulinimo užsienyje sąveika)	Užsienio kalbos įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.000	.019
	Bendravimo su kitataučiais įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	-.001	-.050
	Profesiniai įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	-.001	-.041
	Darbo kompiuteriu įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.000	-.013
	Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.000	-.028
	Vadovavimo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.006	.186**
	Komandinio darbo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.000	-.036
Formalus mokymasis	Ar studijavo užsienyje (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.127	.139
Neformalus mokymasis	Lankė bendrųjų kompetencijų kursus (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	-.035	-.072
	Lankė kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	-.003	-.004
	Įgijo žinių tiesiog dirbant (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.011	.027
	Savarankiškai skaitė profesinę literatūrą (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.009	.014
	Ar paskutinis darbas užsienyje buvo žemesnės nei turima kvalifikacijos (<i>taip – 0, ne – 1</i>)	.019	.046
	Kiek laiko praleido užsienyje (<i>metai; nuo 1 iki 25</i>)	.003	.053
Žinių taikymas (kategorija, su kuria lyginama, – niekada netaiko)	Taiko retai	.045	.112*
	Dažnai	.157	.361***
	Nuolat	.217	.299***
	Lytis (vyras – 0, moteris – 1)	-.165	-.383***
	Amžius (<i>metai; 19 iki 64</i>)	.000	-.047
Išsilavinimo lygis (kategorija, su kuria lyginama (<i>reference</i>) – aukštasis universitetinis išsilavinimas)	Profesinis, vidurinis ir žemesnis	-.053	-.136*
	Aukštasis neuniversitetinis (kolegija) ir aukštesnysis	-.059	-.143*
	Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (<i>mėnesiai</i>)	.003	.034
Konstanta		3.298***	
Pataisytas R kvadratas		.428	
		14.704	

Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų nurodytas atlyginimas, apklausos metu atsakant į klausimą: „Koks Jūsų vidutinis atlyginimas per mėnesį jau atskaičius mokesčius? (litais)“. Nurodytas atlyginimas svyravo nuo 600 iki 12 tūkst. litų (vidutinis atlyginimas buvo 2061 Lt). Analizės metu priklausomas kintamasis – atlyginimas – buvo logaritmuotas. Tai yra įprasta praktika tokio tipo tyrimuose.

3.4 lentelė. Veiksniai, kurie turi įtakos ketinimams pakartotinai emigruoti (logistinės regresijos modelis).

		Modelis Nr. 4A (N=285) Exp (B)
Užsienyje įgyti įgūdžiai (įgūdžių lygio prieš išvykimą ir patobulinimo užsienyje sąveika)	Užsienio kalbos įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.008
	Bendravimo su kitataučiais įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.055
	Profesiniai įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.966
	Darbo kompiuteriu įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.961
	Darbo įgūdžiai, naudojant šiuolaikinius darbo įrankius (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	1.010
	Vadovavimo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.965
	Komandinio darbo įgūdžiai (<i>nuo 1 iki 30 balų</i>)	.991
Formalus mokymasis	Ar studijavo užsienyje (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.969
Neformalus mokymasis	Lankė bendrųjų kompetencijų kursus (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	1.486
	Lankė kursus, skirtus profesinėms žinioms įgyti (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	.634
	Įgijo žinių tiesiog dirbant (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	2.186* (p=.036)
	Savarankiškai skaitė profesinę literatūrą (<i>taip – 1, ne – 0</i>)	1.454
	Ar paskutinis darbas užsienyje buvo žemesnės nei turima kvalifikacijos (<i>taip – 0, ne – 1</i>)	2.149* (p=.048)
	Kiek laiko praleido užsienyje (<i>metai; nuo 1 iki 25</i>)	.995
	Jaučiu, kad grįžus nėra vertinama ir panaudojama mano kitose šalyse įgyta patirtis ir žinios (<i>nuo 1 iki 5 balų</i>)	1.466**
	Darbo užmokestis užsienyje (<i>šimtais litų</i>)	1.043***
	Darbo užmokestis Lietuvoje (<i>šimtais litų</i>)	.936***
	Lytis (vyras – 0, moteris – 1)	1.257
	Amžius (<i>metai; 19 iki 64</i>)	.902***
Išsilavinimo lygis (kategorija, su kuria lyginama (<i>reference</i>) – aukštasis universitetinis išsilavinimas)	Profesinis, vidurinis ir žemesnis	.662
	Aukštasis neuniversitetinis (kolegija) ir aukštesnysis	.847
	Kiek laiko praėjo nuo grįžimo (<i>mėnesiai</i>)	.960***
Konstanta		.012*
Nagelkerke R kvadratas		.468
Teisingai klasifikuoja (palyginti su nuliniu modeliu)		78,9 % (62,1 %)

Statistinio reikšmingumo lygmuo *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Pastabos.

1. Priklausomas kintamasis šiame modelyje yra grįžusių migrantų atsakymai į klausimą: „Ar Jūs planuojate išvykti gyventi į užsienį ilgesniam nei 12 mėnesių laikotarpiui dar kartą?“. Atsakymai koduoti taip: 1 (reiškia, kad planuoja išvykti), jei respondentas pasirinko atsakymą „Tikrai taip“ arba „Greičiau taip“, ir 0 (reiškia, kad neplanuoja), jei pasirinko „Greičiau ne“ arba „Tikrai ne“. Neatsakiusieji į klausimą į analizę neįtraukti.

Šaltinis: Grįžusių migrantų apklausa 2013.